

NR 4/2024

ISSN 1406-8826

Sotsiaaltöö

SOTSIAALTÖÖ JA SOTSIAALPOLIITIKA ERIALAAJAKIRI

Sotsiaal- ja lastekaitsetöötajate
tööheaolu uuring

Sotsiaaltöötajate mõtted
oma tööst ja enesehoiust

Taastava käsitusviisi
rakendamise võimalused

Lasteabi tulemuslikkus
ja koostöö arendamine

Väärtustav keelekasutus
sotsiaalvaldkonna töös

Ajakiri Sotsiaaltöö aitab kaasa sotsiaalvaldkonna töötajate professionaalsele arengule ja silmaringi laiendamisele. Tervise arengu instituudi ja sotsiaalministeeriumi väljaantavast ajakirjast saab lugeda uurimistulemusi ja teoreetilisi ülevaateid sotsiaaltööst ning sotsiaalpoliitikast; kogemuslikke, nõuandvaid ja informatiivseid artikleid, mis on toeks kõigile, kes puutuvad kokku sotsiaaltöoga. Tiraaz 750 eksemplari. Ilmub 1997. aastast.

Loe ajakirja veebis!

Kõiki selle numbriga artikleid saab lugeda ka Sotsiaaltöö veebilehel. Veebis on pidevalt uuenev sündmuste ja koolituste kalender.

Liitu uudiskirjaga ja telli veebiajakiri!

Alates 2025. aastast ilmub ajakiri ainult veebis. Ajakirjanumbrid leiab Sotsiaaltöö veebilehel ning need saadetakse tellijatele ka e-postiga. Uudiskiri, mis vahendab teavet värskete ajakirjaartiklite, valdkonnauudiste ja -sündmuste kohta, ilmub kord kuus.

Uuri lisaks ja telli: www.tai.ee/sotsiaaltöö

Teeme koostööd!

Kaastöid ja koostööettepanekuid ootame toimetuse meiliaadressile ajakiri@tai.ee.

Toimetuse kolleegium

Kristel Abel, Asgeir Falch-Eriksen, Mailiis Kaljula, Riina Kiik, Eike Käsi, Valter Parve, Riho Rahuoja, Hede Sinisaar, Reeli Sirotkina, Judit Strömpl, Kersti Suun-Deket, Karmen Toros, Katrin Tsuiman, Taimi Tulva, Meeli Tuubel

Toimetus

Vastutav toimetaja Regina Lind

Kaastoimetajad Helve Hennoste, Kairiin Nuudi

Kontakt

Tervise arengu instituut

Paldiski mnt 80, 10617, Tallinn

Tel 5345 2543, e-post ajakiri@tai.ee

www.facebook.com/ajakiriSotsiaalto

Trükk: Printon AS

Tervise
Arengu
Instituut

SOTSIAALMINISTEERIUM

SISUKORD

Eessõna

Regina Lind	2
-------------------	---

Persoon

Kogu hingest töötades ei tohi iseennast kaotada. Vestlusringis Kaili Käesel-Maastik, Merilin Nöör ja Birgit Siigur	
Kadri Kuulpak	3

Kohalik omavalitsus

Kanepi vallas on sotsiaaltöötaja eelkõige kogukonna liige	
Kairiin Nuudi	10

Urimus

Töötingimused on sotsiaalsed ja lastekaitsetöötajate heaolu põhiküsimus	
Kairiin Nuudi, Karmen Toros, Kersti Kriisk, Rafaela Lehtme	17
Sotsiaaltöö spetsialistide enesehoiu arusaamad ja kogemused	
Diana Paulberg	26
Köielkõnd ja habras motivatsioon: täiskasvanud õppija ja sotsiaalpedagoogiline töö täiskasvanute gümnaasiumites	
Triinu Jänes	33

Korraldus

Hädaohus oleva lapse abistamine lastekaitsetöötaja vaates	
Maarja Kähr, Kristina Laul	40
Lasteabi tulemuslikkus oleneb koostöö kvaliteedist	
Anna Karolin, Kristi Asser	44

Lähisuhtevägivald ja ohvriabi võimalused

Liis Allmäe	50
-------------------	----

Metoodika

Juhtumikorraldusmudel „Turvalisuse märgid“ – uus tööriist Eesti lastekaitsetöös	
Helen Alton	56
Taastav käsitlusviis loob suhteid ja muudab ühiskonda sidusamaks	
Annegrete Johanson	63
Tähenduslikke kogukondlikke sidemeid otsimas. Vaimse tervise raskustega inimesed kaasuurijatena	
Kadi Kass, Dagmar Narusson	69

Eetika

Sõna võim – väärtustav keelekasutus sotsiaalvaldkonna töös	
Katrin Tsuiman	75

Teoreetilised lähtekohad

Erik Allardti heaoluteooria kasutamine Tallinna Ülikooli sotsiaalkaitse suuna magistratöös	
Lauri Leppik, Käthlin Mikiver, Agnes Aas, Sandra Laurimaa, Keiu Virro, Agnes Kulmar	80

Doktoritöö tutvustus

Sotsiaaltöö professiooni kujunemise kolm sammast: praktika, erialaharidus ja uurimus	
Reeli Sirotkina	88

Raamatu tutvustus

Lapse haavatavusel on suhete nägu	
Dagmar Kutsar	94

EESSÖNA

Head ajakirja lugejad!

Paljudeni teist on juba jõudnud teade, et uuest aastast ilmub ajakiri Sotsiaaltöö ainult veebis. Nende jaoks, kes on juba harjunud ajakirja veebist lugema, ei muutu uue aasta algusest midagi: nii nagu varemgi, jõuavad ajakirjanumbrid ja valdkonna uudiskiri korrakindlalt e-postkasti ning artikleid saab pidevalt lugeda ka ajakirja veebilehelt.

Edaspidi loodame veebiformaati uuendada, täiendades seda uute kasutajasõbralike võimalustega. Näiteks on lugejad märku andnud, et nad sooviksid artikleid kuulata ja jagada ning kasutada teisigi interaktiivseid lahendusi.

Teeme ajakirja ikka koos toimetuse kolleegiumiga, mõeldes igaühele teist. Loodan, et uue lugemisviisi võtavad omaks ka senised paberajakirja lugejad. Ajakirja eesmärk on edendada sotsiaaltööd, toetada kõiki selle tegijaid ja õppijaid ning soodustada ka erialade koostööd, näiteks käsitletakse paljudes artiklites tervise ja sotsiaalvaldkonna lõimumist.

Ajakirja nüüdsest virtuaalsete kaante vahelt leiate edaspidigi mitmekesiseid artikleid.

- Lugusid silmapaistvatest ja vahest teenimatult vähe märgatud sotsiaaltöö tegijatest, nende mõtteid ja kogemusi; sotsiaaltöötajate endi kirjutatud lugusid.
- Omavalitsuste, asutuste ja teiste riikide kogemuste tutvustusi ehk vastuse küsimusele, mida huvitavat ja kasulikku mujal tehakse või millest õppida.
- Uuringute ja analüüside ülevaateid ning kokkuvõtteid, vahel ka mõne eelretsenseeritud artikli.
- Harivaid ja silmaringi avardavaid artikleid teooriatest, meetoditest, sotsiaalpoliitika suundadest; seadusi ja õigusküsimusi käsitlevat teavet.
- Lugusid elukutse arengust, eetikast, enesetäiendamisvõimalustest, raamatute tutvustusi jpm.

Ajakiri valmib paljude osaliste koostöös. Julgustame praktikuid, teadlasi, uurin-gute autoreid, poliitikakujundajaid, sotsiaaltöötajate koostööpartnereid ja kõiki teisi huvilisi ajakirja kaudu oma kogemusi ning teadmisi jagama. Võib-olla just teie lugu aitab kellelgi saada tööks infot või juhtnööre, annab tõuke valdkonnas või oma töös midagi paremaks muuta või hoo-pis kinnitab, et ollakse õigel teel, pakub värske idee, tekitab huvi koostöö vastu, julgustab ja rõõmustab.

Soovin teile kõike head ja uute kohtumisteni algaval aastal!

Regina Lind

ajakirja vastutav toimetaja

Kogu hingest töötades ei tohi iseennast kaotada

Kadri Kuulpak

Õhtulehe ajakirjanik, MTÜ Elame Veell asutaja

Sotsiaaltöö on muutunud aastatega töörohkemaks ja inimeste probleemid keerulisemaks, kinnitavad aastalõpu vestlusringis osalenud tunnustatud töötajad. Töös, mis on korraga nii kutsumus kui ka elustiil, läheb tarvis meeskonna ja koostööpartnerite tuge, aga ka oskust ennast hoida.

Aasta sotsiaaltöötaja Kaili Käesel-Maastik tegeleb Järvamaal psüühilise erivajadusega inimestega. Aasta sotsiaaltöötaja Merilin Nöör abistab Saaremaal Orissaares täisealisi ja eakaid. Aasta lastekaitsetöötaja Birgit Siigur juhib Tartus lastekaitseteenistust. Kuidas tunnustatud spetsialistid oma kutsumuse leidsid, milliseid katsumusi neil iga päev ette tuleb ja kuidas nad nende tuules end hoiavad?

Kuidas jõudsite arusaamiseni, et sotsiaaltöö on teie kutsumus?

Merilin: Olen sotsiaaltöös noor tegija (võrreldes teiste intervjueeritavatega, töötan valdkonnas kaheksandat aastat). Töötasin aastaid panganduses raamatupidajana ja poleks iial arvanud, et jõuan sotsiaaltöö juurde. Elu viis selleni. Meie perre sündis erivajadusega laps, see olukord sidus üha enam sotsiaalvaldkonnaga: läksin õppima lastehoidu, hooldustööd, sealt loomuliku jätkuna

Tallinna ülikooli sotsiaaltööd. Niisiis oma pere, oma kogemuse, oma vajaduse kaudu.

Riigikontroll on tabavalt öelnud, et abi vajav inimene peab olema sotsiaalhoolekandesüsteemi eriteadlane – see kõik on lihtsalt nii keeruline.

Merilin: Jah. Kasvõi täna lapsevanemana puuet taotledes peab meelde tuletama, kuidas see nüüd täpselt käib. See on tõesti keeruline.

Sotsiaaltöötaja peab teadmiste poolest olema alati sammukese eespool, olema ühiskonnas toimuvaga kursis.

Birgit: Mina olen sotsiaaltöövaldkonnas olnud üle 30 aasta. Hiljuti juhtusin lugema oma esimese klassi kirjandit, kus ütlesin, et soovin saada õpetajaks. Ega ma täpselt teagi, kuidas kujunes nii, et mu unistuseks sai töö

asenduskodus. Tol ajal tuli keskkoolis õppimise kõrvalt omandada eriala. Valikutest mulle kõige omasem tundus haigla sanitarhooldustöötaja. Sealt viidi meid erinevate kohtadega tutvuma. Üks neist oli väike-lastekodu Käopesa. Mulle pakuti praktika-võimalust, millest ka kinni haarasin. Edasi oli juba loomulik tee minna Tartu ülikooli sotsiaaltööd õppima. Jäin asenduskodusse tööle, pärast kooli lõpetamist aga asusin ametisse Tartu linnavalitsusse.

Kaili: Mul jookseb valdkonnas 23. aasta. Saaremaal elades oli mu kodu lähedal tore väike Kogula hooldekodu. Enam see ei tegutse. Läksin sinna kööki tööle. Silmanurgast aga piilusin selle elanikke ka. Toona oli erihoolekandes ainult üks teenus: ööpäevaringne erihoolekanne. Kui mul kõõgis töö otsa sai, teadsin, et tahan ka sinna majja tööle minna. Sellest ajast töö-tangi psüühilise erivajadusega inimestega.

Kohe alguses ei saanud aru, et see on mu kutsumus. Pigem oli mul selline noore inimese uudishimu, et mida saaksin teha nende inimeste elu paremaks muutmiseks. Väga palju võimalusi toona ei olnud. Erialase hariduse omandamine oli loomulik jätk. Aga ilmselt on see – sotsiaaltöö – olnud mu elustiil algusest peale. Olen seda lihtsalt teadnud.

Missugune pilt teile avanes, kui te neid inimesi seal 23 aastat tagasi „piilusite“?

Kaili: Hooldekodu asus looduskaunis kohas. Aga toona oli oluline ainult see, et inimesed oleksid pestud, söönud, neil oleks katus pea kohal ja ravimid kontrolli all. See oli meditsiiniline keskkond. Tegevust neile ei pakutud, päeva oodatuium osa oligi söömine. Nende elu sisu oli eksisteerimine. Samal teenusel olid ka lastekodulapsed. Kõik 76 elanikku olid seal segamini, tegevust ei kohandatud inimese tegevusvõime või diagnoosi järele.

Teil on küll erinev staaž, aga kuidas sotsiaaltöö on nende aastate jooksul muutunud?

Kaili: Kiiremaks on läinud. Töömahu-kamaks. Bürookraatiat on juurde tulnud. Sotsiaaltöötaja peab teadmiste poolest olema alati sammukese eespool, olema ühiskonnas toimuvaga kursis. Maailmapilt peab olema hästi lai. Pead teadma rohkem kui ainult oma valdkonda. Inimesed tulevad väga eriilmeliste probleemidega.

Erivajadusega inimesed jäävad kindlasti ka infotehnoloogia üldise arenguga hätta. Ka poe nutikassad on nende jaoks probleem. Kõik, mis vähegi on seotud teenuste-toetuste taotlemisega, on kolinud internetti. Nad on väga hädas. Minu juurde on viimasel ajal tulnud kliente, kes laias laastus saavad kõigega hakkama, aga asjaajamine on raske. Ei tea, kust, mida ja kuidas taotleda.

Maal jääb ka üldine vaesus silma. Raske on ühissõidukiaegu sobitada, kui on vaja kaugemalt teenustele tulla.

Erivajadusega inimeste probleem on ka vanemlike oskuste vähesus. Meil ei ole häid koolitusi ega programme, millega erivajadusega lapsevanemaid toetada. Olen sellele palju mõelnud. Neile ei õpetata vanemlikke oskusi ja sealt tuleb järjekordne põlvkond, kes satub samuti sotsiaaltöö vaatevälja.

Birgit: Olen nõus. Lastekaitsjate amp-luaa on üldse muutunud palju laiemaks, kui kunagi oli. Seda ilmestab tõsisasi, et enam ei ole lastekaitsetöötajal võimalik üksi midagi ära teha. Laste ja perede ümber toimetab eri valdkondade spetsialistide ring. Koos püütakse jõuda parima lahenduseeni ning põhipartnerid on laps ja perekond. See rõhu-asetus on hästi positiivses suunas muutunud. Ei ole enam nii nagu 20 aastat tagasi, et kabinetti toodi laps sõnumiga „tehke ta korda“.

Laiemalt vaadates rõhutatakse laste ja perede valdkonna strateegiadokumendis,

heaolu arengukavas, ennetustöö tähtsust. Varem oli rohkem tulekahju kustutamist, mida ka praegu teeme, aga ennetus on aasta-aastalt olulisem. Vanemlust toetavad vestlusringid ja koolitusprogrammid – neid on veel vähe, aga liigume õiges suunas. Esimene suur lastekaitsereform tehti 2016. aastal, nüüd on uus suur ümberkorraldus käsil, mis keskendub justnimelt ennetusele, vanemluse toetamisele, lastekaitsetöötajate pädevuse suurendamisele, varajasele märkamisele, abivajaduse hindamisele ja koostööle. Väga palju on muutunud meie valdkonnas.

Merilin: Tulles Kaili jutu juurde tagasi, just see digitaliseerumine, teenuste-toetuste taotlemise veebi kolimine on kindlasti probleeme tekitanud. See tekitab klientidele raskusi.

Hiljuti paari sotsiaaltöötajaga suheldes tuli jutuks, et inimeste probleemid muutuvad üha spetsiifilisemaks, mis nõuab uusi sekkumisviise. Kuidas seda oma töös tajute?

Birgit: Probleemid on kindlasti komplekssemad. Ei ole enam üht põhimuret pöördumisel. Hooldusõiguse vaidlused lastekaitsetöös on muutunud õiguslikult väga keerukaks. Lastekaitsetöötajate jõustamisele mõeldes tuleb selle kohta neile kindlasti rohkem teadmisi anda.

Viimastel aastatel – ja olen üpris kindel, et see on igas omavalituses nii – on esil vaimse tervise mured. Kui palju meil ikkagi on teenuseid ja kui kättesaadavad need on? See on ja jääb murekohaks. Selle probleemi lahendamine oleneb paljuskki koostööst meditsiinivaldkonnaga: kui palju meil on

Merilin Nöör

- Saaremaa valla Orissaare teenuskeskuse sotsiaaltöõspetsialist.
- Sotsiaalosakonna meeskonna ja maakondliku koostöövõrgustiku hinnatud liige, kelle tööd on tunnustanud ka teenusekasutajad.
- Saare maakonna parim sotsiaaltöötaja 2023.

Kaili Käesel-Maastik

- MTÜ Masaan juhatuse liige, sotsiaaltöötaja, tegevusjuhendaja ja tugisik.
- Väärtuslik koostööpartner Järvamaa omavalitsustele, kogukonnatöö edendaja.
- ESTA Kesk-Eesti piirkonna juhatuse liige.

Birgit Siigur

- Tartu linnavalitsusse sotsiaal- ja tervishoiuosakonna lastekaitseteenistuse juhataja.
- Toetab oma meeskonna liikmeid keeruliste juhtumite lahendamisel, enesehoius ja enesetäiendamisel.
- Riikliku lastekaitsesüsteemi ja -praktika arendaja.

Fotod: Ester Karm

vaimse tervise õdesid, kliinilisi psühholooge, psühhiaatreid. Peame pingutama selle nimel, et inimesed ei oleks pärast abivajaduse hindamist kuude viisi järjekorras abita.

Merilin: Saaremaal on vaimse tervise teenuseid väga raske kätte saada. Kui saabki mandrile, Pärnusse, spetsialisti aja, siis ker-kib kohe sõiduküsimus. Kohapeal saab abi paraku vähe.

Kaili: Kesk-Eestis on täpselt sama probleem. Lastepsühhiaatrid on Tartus, Tallinnas, Pärnus. Siin kohapeal ei ole. Ka täiskasvanutele ei ole abi kättesaadav. Leevendust peaks saama perearstisüsteemist, aga näen oma töös, et perearstid ei ole valmis vaimse tervise probleemide korral kaasa rääkima. Sama on ka töötervishoiu-ars-tidega: pannakse ristike, et katsuge rohkem looduses viibida. Aitama peaks psühhiaater, aga aegu ei ole ja perearst kirjutab vajaduse korral antidepressandid kaasa. Inimene, kel-lel on probleemid vaimse tervisega, näiteks depressioon, ei aja neid asju edasi.

Teenuste-toetuste taotlemise veebi kolimine tekitab inimestele raskusi.

Oleme aastaid rääkinud, et meditsiini-, sotsiaal- ja haridusvaldkond peavad käima ühte jalga. Ma ei tea, mis imenipp see on, et nii ka juhtuks. Ühest küljest tahame inimkeskset käsitlust: juhtumikorraldus, abistav meeskond, aga tegelikult ei ole meil piisavalt vahendeid ega võimalusi, et kõi-giga nii eraldi tegeleda. Lõpuks kustutad ikka tuld.

Merilin: Valdkondade koostöö on ehk just väikse kogukonna eripära: kõik on juba sinatuttavad. Tean, kellele mingi murega helistada. Meil on arstidega otsekontakt. Võrgustikutöö toimib hästi.

Birgit: Meil on ka ju väljakujunenud kon-taktid ja koostöövõrgustikud, mis teevad juhtumikorraldust lihtsamaks. Ma otseselt ei kurda. Küll aga tajun, et nii neil kui ka meil on vahenditest puudus. Vaja on roh-kem spetsialiste ja rohkem aega. Eks me leia ja kombineeri erinevaid lahendusi, vaimse tervise õdedest on palju kasu.

Kas enne mainitud vaesus ja sõidumu-red on ka Tartus miski, millega tuleb tegeleda?

Birgit: Üldiselt ma seda ei tähelda. Oleme keskus ja teenuseosutajad on siia koondunud. Pigem on see kõrvalvaldade küsimus, neil on teenustele pääseda oluliselt raskem. Erivajadusega laste transpordisüsteem on meil aastaid väga hästi lahendatud: kellelgi ei jää koolis, rehabilitatsioonis või arstil käi-mata. See korraldus toimib meil tõesti hästi.

Mis tunde see teie kui sotsiaaltöötajates tekitab, kui inimese aitamine jääb töö-jõu, raha, teenuse puudumise taha?

Merilin: Toon välja veel ühe täisealistega seotud mure. Saaremaal on kujunenud suureks probleemiks hooldekodukohtade puudus. On loomulik, et lähedased tahaksid oma inimesele kohta võimalikult kodu lähe-dale, aga meil ei ole võimalik igale poole asu-tusi rajada. Tekkinud on olukord, et eakas tuleb viia üldhooldusteenusele mandrile. Lähedased aga ei saa siis vaatamas käia. See on suur mure.

Üldiselt ma oma piirkonnas ei taju, et hooldereformi tuules oleks hakatud lähe-dasi rohkem üldhooldusteenusele saatma. Küsimusi, kuidas teenuse koha saamine ja rahastamine käib, tuleb see-est küll. Kogu protsess muutus lähedaste jaoks kindlasti keerulisemaks. Meie koduhooldus on väga heal tasemel, jõutakse Saaremaa igasse nurka, vajadusel ka seitse päeva nädalas. Küll aga

võiks teenuse kvaliteeti veelgi parandada, kui tekiks teenuseosutajate konkurents. Siin tuleb jälle saare eripära mängu. Turg on piiratud ja teenuseosutajad ei julge siia tulla.

Peatume erihoolekande ühel aktuaalsemal probleemil. Kümne aastaga on eestkostetavate hulk kahekordistunud (ulatuses 6000 inimeseni), mis teeb puuetega inimeste koja murelikuks. Enamasti seatakse lausaline eestkoste ehk kui inimene ei saa näiteks rahaasjades hakkama, võetakse temalt ka valimas käimise õigus.

Kaili: Olen just vastupidi tajunud, et kohunikud ei taha inimestele eestkostet kergel käel määrata. On ka alternatiivid: kui inimesel ei ole lähedasi, kes teda abistaks, saab sotsiaaltöötaja rahalist poolt kontrolli all hoida volituse alusel. Või jäetakse inimesele alles abiellumise ja valimas käimise õigus.

Usutavasti tähendab eestkostetavate hulga suurenemine, et abivajajad leitakse paremini üles. Erivajadusega inimeste hulk on päris suur. Ohud on muutunud teistsuguseks. Rahalist ärakasutamist tuleb ette üha rohkem. Inimesed on võtnud 30, 40, 50 tuhat eurot võlgu. Kiiralaenude võtmine on meil täiesti reguleerimata ja inimesed jäävad oma võlgade lõksu.

Teine suur muutus erihoolekandes on olnud tööteenustega. Riik on võtnud selge suuna, et psüühilise erivajadusega inimesed peavad hakkama saama avatud tööturul.

Kaili: Praegu on üldine töötus juba nii suur, tööd ei ole, tuleb ümber õppida. Erivajadusega inimestel on see eriti terav küsimus. Elatakse harali, ei tule ju kõne alla, et hakkan kedagi iga päev tööle viima ja töölt tooma. Pole neid töökohti maal võtta, nii on. Eriti, kui inimese võimekus on vähene.

Riigi suund võib olla õige, aga avatud tööturg ei tule sellele järele, et inimestel oleks võimalik kuhugi tööle minna. Hea, kui kohalikus kogukonnas on tööampse pakkuda. Või tehased, kus on lihtsamad tööd. Tartu ja Tallinn on selles mõttes tõmbekeskused, kus on suurem tõenäosus leida võimetekohast tööd. Maal selliseid variante ei ole.

Peame pingutama selle nimel, et inimesed ei oleks pärast abivajaduse hindamist kuude viisi järjekorras abita.

Kui inimene tuleb töötamise toetamise teenusele, püüame leida midagi oma maakonnakeskusest, Paidest, aga seal pole ka töökohtadega kiita. Teeme töötukassaga koostööd, soovitame inimesel hoida end seal arvel, et saada tööpakkumisi ja infot koolituste ning muu kohta, motiveerime koolitustest osa võtma. Eesmärk on, et inimene ei kukuks n-ö päris ära ja oleks kas või poole jalaga tööelus sees. Enamasti täidab töötegemise tühimiku kogukonnas elamise teenus – see on üks tänuväärt abimeede.

Mis on lastekaitstes praegu päevakajalistes küsimused?

Birgit: Üks küsimus, mis on ajast aega. Loomulikult sooviksime, et kõik lapsed saaksid elada oma peres, aga vahel tuleb ikkagi perest eraldamist ette. Tartus kasvab päris palju lapsi asendushooldusel. Ehk vajaks rohkem tähelepanu see, et asenduskodudes kasvavad lapsed saaksid rohkem professionaalset tuge. See on taas spetsialistide koostööküsimus: kui palju sa jõuad eeskostetavale lapsele toeks olla? Tal ei ole ju peaaegu mitte kedagi teist peale asenduspere- ja lastekaitsetöötajate.

Enne küsisite, kui frustreriv see on, kui tahaks aidata, aga teenust pole. Olen väga perega usaldusliku kontakti saavutamise usku. Kui see on loodud, annab selle pinnalt meeletult palju ära teha. Pere ja lapse heaolu muutumine algab hetkest, kui pere teadvustab: miski on läinud nii, et pean oma käitumist muutma. Selle teadmise saab tuua vestlus eriala asjatundjaga.

Eraldame lapse perest siis, kui tõesti muud midagi üle ei jää. Käsi südamel – lapsed, kes on perest eraldatud, nad kõik tõesti ei oleks saanud oma peres edasi elada.

Pakume peredele nõustamist. Sellest järgmine samm on peretöötaja, kes aitab kodus toime tulla ja vanemlikkust suunata. Pakume ka peremajutust: pered saavad sotsiaalmajutusteenusel elada ja ka seal on oluline roll peretöötajal. Alles viimasena hakkame asendushooldusele mõtlema.

Erivajadusega lastel, kes tulevikus vajavad erihoolekannet, oleks vaja ka asendushooldusel veelgi individuaalsemat toetust. Need vormid tuleks riigi ja omavalitsuse koostöös välja mõelda. Paraku oleme teinekord sunnitud lapse tema enda kaitseks suunama kinnise lasteasutuse teenusele, kuigi individuaalse töö ja pideva tugisüsteemi korral oleks neid lapsi võimalik aidata nende vabadust piiramata.

Oleme rääkinud teenusekasutajate muredest. Kui hästi aga on hoitud sotsiaaltöötajad, et nad püsiksid selles keerulises valdkonnas?

Birgit: Alati võiks rohkem toetada, aga lastekaitsetöötajate seisukohast on lood pigem hästi. Kui kerida kümme aastat tagasi, siis toona ei olnud midagi sellist, nagu on praegu. Meil on töönoustamine, kovisioon, uutele töötajatele mentorlus.

Täienduskoolituste pakett, mis võimaldab eneserefleksiooniga tegeleda – ka see on

heal tasemel. Muidugi on töö emotsionaalselt tohutult raske. Töötajad toovad välja, et eldkõige aitab toetav õhustik meeskonnas, juhtumite arutamine, ühisüritused, mis annavad jõudu. Meeskonna hoidmine on meie töös väga tähtis.

Enesehoiuvõime tuleb ajaga, aga see on loomulikult ülioluline.

Merilin: Olen väga nõus. Sotsiaaltöös ei tee midagi üksi ära. Meeskond, koostööpartnerid on suurim tugi.

Kaili: Jah, üksinda ei tee tõesti midagi ära. Minu töölaad on selline, et olen palju üksi. Oleme töötajatena kõik laiali, iga päev ei konsulteer. Omavalitsuste töötajatega suheldes olen aru saanud, et lisamuret valmistab see, missugune on osakonnajuht, kes peab toime tulema ka poliitiliste tõmbetulehtega. Minul seda ei ole, pean ennast ise toetama.

Sotsiaaltöö on loomult hästi loov. Selleks, et loov olla, on vaja aega. Ajast aga on kõige suurem puudus. Psüühilise erivajadusega inimestega töötades pean tähtsaks liikuda kliendi tempos. Omavalitsuses töötades peab kliendist sammu-kaks ees jooksuma. Mul on tõesti võimalik kliendi tempot jälgida, teha vajadusel tagurpidikäik, olla tema kõrval.

Kuidas te iseennast hoiate?

Kaili: Panin kalendrisse kirja „minu aeg“. Varem libisesin sellest üle. Tihtilugu võtame ikka tööd koju kaasa. Sotsiaaltöötajate eneserefleksioon on ülivajalik. Kui tajun, et uinun klientide muredele mõeldes, on järelikult aeg tagasi tõmmata. Mul on õnn, et saan oma aega reguleerida, võtta vabu päevi, suviti käin Saaremaal.

Merilin: Minu eelis on see, et töötan maapiirkonnas. Tunnen, et jõuan küllaltki

hästi oma inimesteni. Suuremas kohas on seda kindlasti raskem teha.

Ma ei ütleks, et oleksin selles ametis päris läbipõlemiseni jõudnud, aga kaks ja pool aastat lastekaitseametis lõppes arusaamisega, et midagi peab muutuma. Õnneks tekkis võimalus ametikohta vahetada. Oluline on endale piirid seada. Praegu lähen iga päev tööle hea meelega, mulle meeldib töö, mida teen. Pead aitab tuulutada kõndimine. Mul on 14-aastane vaimupuudega laps, mis tähendab, et kodus peab olema kindel rutiin. See enda ümberlülitamise aegkõndides on hästi tähtis. Siis jõuab küll!

Birgit: Enda hoidmine ei ole olnud mu kõige tugevam külge. Aga ühel hetkel jõuad selleni, et ükskõik, kui palju selles valdkonnas teed, kunagi ei saa kõik tehtud. Siis tuleb ka piiride tõmbamine, enese hoidmine ja aja planeerimine. Loomulikult aitavad lähedased, liikumine – kõnnin vahel pikki

metsatiire –, ilukirjanduse lugemine, puhkus kusagil eemal nii palju kui võimalik.

Kui on oma tiim juhtida, tuleb olla eeskujuks: ei saada meile öösel, ei tööta ise ka öösel, kui ei soovi, et mu meeskond seda teeks. Aga eks see keeruline ole. Kui teed seda tööd hingega, tuleb ka tööväliselt omajagu panustada. Oluline on taas eneserefleksioon, et ära tunda, kui olen emotsionaalselt liiga asja sees. Enesehoiukoos tuleb ajaga, aga on loomulikult ülioluline.

Sotsiaaltöös ei tee midagi üksi ära. Meeskond, koostööpartnerid on suurim tugi.

Merilin: Olen mõelnud endale sellis moto, et ma ei saa maailma muuta, aga kui saan seda oma klientidele natukenegi paremaks teha, on hästi.

Kairiin Nuudi

ajakiri Sotsiaaltöö

Kanepi vallas on sotsiaaltöötaja eelkõige kogukonna liige

Maakohas ollakse harjunud ise toime tulema. Lahendus leitakse ka siis, kui seda kusagilt ei näi paistvat. Raskest ametis vastu pidada aitab elukogemus, aga ka kokkuhoidev meeskond.

Põlvamaal on vähem kui viie tuhande elanikuga Kanepi vald. Leppisime sotsiaalosakonna juhataja Terje Lihtsaga kokku intervjuu, kuid mul oli võimalus virtuaalselt kohtuda peaaegu kogu meeskonnaga. Lisaks osakonnajuhatajale oli laua taga laste heaolu spetsialist Külli Oja, sotsiaaltöö spetsialistid Tiia Urm ja Riina Marran ning koduhooldustöötaja Küllike Kaldoja. Vestlust saatis meeskonnavaim ja optimism. Kanepi sotsiaaltöömeeskond on veendunud, et nende vald on hea koht, kus elada: ümber on palju loodust ja vaikus, kuid 20–30 minutiga sõidab Otepäele, Põlvasse, Võrru või Tartusse.

Palun rääkige endist ja valla töökorraldusest.

Terje Lihtsa: Võib öelda, et meil on mõnusaalt väike vald. Kolm valda ühinesid ja elanike arv on umbes 4800. Vallas on 49 küla ja üks alevik, kolm kooli ja neli lasteaeda, kolm valla hooldekodu ja kolm erahooldekodu.

Mina olen sotsiaalosakonna juhataja. Kanepisse tulin tööle 2018. aasta jaanipäeva paiku. Eelnevalt olin naabervalla sotsiaalnõunik, kuid pärast haldusreformi mulle sealne korraldus enam ei sobinud, sest pidin töötama keskses ega saanud olla oma kogukonna juures. Enne reformi aga olingi omas piirkonnas üksi toimetav maasotsiaaltöötaja: mul ei olnud kõrval koduhooldajat ega lastekaitsetöötajat, nagu see väikestes valdades toona tavapärane oli.

Küllike Kaldoja: Mina olen selle aasta märtsist koduhooldaja, varem olin Kõlleste piirkonna sotsiaaltöö spetsialist, enne ühinemist Kõlleste valla sotsiaaltöötaja.

Terje: Küllike on meie raudvara. Nagu teisedki sotsiaaltöö spetsialistid. Ta on seda tööd teinud pool elu. Sotsiaaltöö on tema elustiil, ega muidu nii pikalt oleks seda teinud. Õnneks oli ta nüüd nõus meid toetama koduhooldejana.

Küllike: Nii kaua kuni ise vajan hooldust.

Küllli Oja: Olen Kanepi valla laste heaolu spetsialistina töötanud kaks aastat ja kaks kuud ehk kõige uuem tulija. Olen tänulik, et mind võeti kiiresti omaks.

Tiia Urm: Töötan sotsiaaltöö spetsialistina Kanepi piirkonnas, sotsiaaltööd olen teinud 24 aastat ehk olin ka enne ühinemist väikese valla sotsiaalnõunik. Ei teagi, mis mind töö juures on hoidnud. Ilmselt lihtsalt meeldib ja jätkub tahet inimesi aidata, elada kaasa nende muredele ja rõõmudele.

Riina Marran: Töötasin enne ühinemist Valgjärve vallas ja pärast reformi olen jätkanud seal piirkonnas. Üsna pea saab seda tööd tehes täis 32 aastat. Nüüd, kui Külllike on koduhooldaja, töötan ka Kõlleste piirkonnas. Meie kollektiiv on ääretult tore, kõik on kõigile toeks. Tean, et alati saan nõu küsida või koos arutada, mis oleks parim lahendus. See teebki töö meeldivaks.

Terje: Meil on veel töötaja, kes poole kohaga on laste heaolu spetsialist ja poole kohaga toetab noorte heaolu noortegarantii all. Peale Küllikese on veel kaks koduhooldajat. Siin on ajast-aega tehtud maasotsiaaltööd ja pärast valdade ühinemist on see nii jäänud: sotsiaaltöötajad on endiselt oma piirkonnas. Juurde on küll tulnud koduhooldajad ja lastekaitsetöötajad, aga piirkonna sotsiaaltöötajad on need, kes inimeste ja peredega valdavalt kohapeal tegelevad. Nad on kogukonnale hästi teada, neid usaldatakse.

Kuidas on läinud laste heaolu spetsialisti sisseelamine? Kas kogukond võttis uue töötaja hästi vastu?

Terje: Varem oli nii, et mina sotsiaalnõunikuna tegin meeskonna juhtimise kõrval ka lastekaitsetööd, siis aga moodustati eraldi osakond ja kaks ametikohta.

Küllli: Pean ennast valla põliselanikuks: elan siin 1979. aastast ja tunnen hästi nii oma küla kui ka lähikaudsete külade inimesi.

Sain tööle asudes palju toetuda Terje tööle ja kolleegidele, kes oma piirkonna peresid hästi tunnevad. Üks põhjus, miks ma sellele ametikohale kandideerisin, oligi see, et soovisin oma koduvalla inimesi toetada. Teine põhjus aga oli veel: eelnevalt töötasin koolis ja mõtlesin seal tihti sellele, kas omavalitsus ei saaks paremini toetada oma lapsi ja peresid. Otsustasin, et kui osutun valituks, siis saan oma kogemusest lähtudes selle ära proovida.

Kuulan teid ja tundub, et teil on tõesti tore meeskond. Aga te ei tööta kõik koos ühes majaski ...

Terje: Tiia, mina ja Külli tegutseme Kanepi vallamajas, kus on ka teised valla spetsialistid. Riina ja Külllike on valdavalt eraldi. Kindlasti on meile teised valla spetsialistid paremini kättesaadavad, Riina võib tunda end rohkem üksi. Aga teiste sotsiaaltöötajatega suhtleb ta tihedalt, ollakse üksteise jaoks olemas.

See on ikkagi suur pluss, et sotsiaaltöötaja on kogukonna liige, oma inimene.

Riina: Ega ma igavust tunne ja suhtlemispuudust mul ka pole. Telefon on olemas, meili teel saab suhelda. Arvutitööd on piisavalt, STAR-is (sotsiaalteenuste ja toetuste andmeregister – toim.) toimetamist, ja tegelikult suudan hästi töökorda pidada, sest kõik see on vaja tööaja sees ära teha.

Terje: Külllike on ka seal kohapeal Riinale toeks. See on ikkagi suur pluss, et sotsiaaltöötaja on nagu kogukonna liige, oma inimene. Vahel paneb see töötajatele ka suurema koorma. Ma ei julge öelda, et sotsiaaltöötaja on ametnik, see on eluviis pigem: võtadki inimese mured ka enda kanda ja püüad aidata ning toetada.

Kuidas te piire seate? Kas kogukonna liikmena sotsiaaltöötaja tööpäev üldse kunagi lõppeb?

Külli: Piirid peab ikkagi igaüks eelkõige ise kehtestama. Kahtlemata on juhuseid, kui ongi jäänud lapsevanemaga kokkulepe, et võib ka õhtuti helistada või sõnumi saata, et suhtlus ei katkeks. Aga üldiselt sean enese säästmiseks kindlad piirid.

Suur mure on, et maakonnakeskusest kaovad järjest ära teenused.

Terje: Mina just sellepärast tahtsin, et oleks võimalik oma kogukonna juurde jääda. Kui hakkasin pärast haldusreformi naabervallas töötades kaugele valla keskusesse tööle käima, aga elasin oma kogukonna juures, siis tuligi tööd teha väljaspool tööaega. Tuldi koju või astuti poes juurde, helistati nädalavahetusel ja õhtuti, sest ei tahetud „tööajal tülitada“. Nüüd ongi piire lihtsam seada, sest käingi naabervallast siin tööl. Kõrvalt vaadates tundub teiste olukorda olevat paremaks muutnud see, et on eraldi koduhooldajad ja lastekaitsetöötajad. Kuigi tean, et nad käivad ikkagi inimeste juures ka väljaspool tööaega ja räägivad õhtuti telefoniga.

Küllike: Kui naaber helistab, et inimene on kukkunud, kuidas ma siis ei lähe? Kes seda siis teeb?

Terje: Eks olegi inimesi, kes helistavad täiesti valimatult. Neid ka teatakse ja on võimalik, et seda kõnet ei võta väljaspool tööaega vastu. Aga kui keegi on tõesti hädas ja võtab erakorraliselt ühendust, siis võimalusel ikka minnakse appi.

Tiia: Ikkagi on hea, et nad julgevad helistada, siis saabub abi kiiremini. Järgmisel hommikul võib vahel olla juba liiga hilja.

Terje: Meil ei ole tõesti tööaeg väga kindlalt piiritletud. Aga meil on ka töötajad, kes on seda tööd väga kaua teinud, õppinud töö käigus piire kehtestama ja ennast säästma.

Mis muredega inimesed sotsiaaltöötajate juurde jõuavad?

Terje: Mured on erinevad. Varem oli ehk rohkem kõikvõimalike küsimustega pöördumist, sotsiaaltöötaja liikus rohkem majast väljas. Kõik omavalitsusega seotud küsimused jõudsid kõigepealt sotsiaaltöötajani: koerad-kassid, teede ja metsa korrashoid, jäätmekorraldus. Seda on jäänud vähemaks.

Suur mure on, et maakonnakeskusest kaovad järjest ära teenused. Sotsiaalkindlustusamet pani esinduse kinni ...

Tiia: Maksuamet ja pangad on kadunud. Tullakse sotsiaaltöötaja juurde, et koos lahendusi leida.

Terje: Muutused ühiskonnas teevad samuti inimestele muret. Aga ka sotsiaaltöötajal pole alati ülevaadet, mis parasjagu toimub. Siis tulebki inimesi lihtsalt rahustada ja asi enne endale selgeks teha. Mõnikord tuleb aga hakata kohe tegutsema, kuigi pole veel selge, miks ja mida tegema peab. Kui tuleb mõni uus maks või kohustus, siis arvatakse, et küllap omavalitsus aitab.

Tiia: Uudistes ka öeldakse, et vajadusel pöörduge kohaliku omavalitsuse poole.

Külli: Lastekaitstes on põhilised hoolitusõiguse küsimused ja nii täiskasvanute kui ka laste vaimne tervis. Ainus probleem pole teenuste liikumine maakonnakeskusest eemale, vaid ka see, et tuleb otsustada, kuhu vanemad üldse suunata, kust saaks võimalikult hea kvaliteediga teenuse, mis aga maksab rohkem. Lastekaitstes ootan, et vanemad julgeks rohkem nõu küsida. Mida kiiremini abi otsitakse, seda väiksemaks võib kahaneda abivajadus. Rahalist abi küll

Kanepi valla sotsiaalosakonna meeskond (vasakult paremale): Külli Oja, Helju Küppar, Kristin Soo, Riina Marran, Terje Lihtsa, Kadi Nigol, Tiia Urm. Pildilt on puudu Küllike Kaldoja. Foto: erakogu

julgetakse küsida, aga hingele või muud nõu, näiteks laste kasvatamisel, pigem ei küsita, oodatakse, et vast laheneb probleem ise. Saame ka siin ise nii mõndagi ära teha, näiteks veelgi parem koostöö haridusastutustega, teenuseosutajatega, et oleks, kuhu vanemaid ja lapsi suunata.

Kuidas te teenuseid korraldate?

Terje: Kui on tugiisikut vaja, siis ikkagi leiame ta vallast. Aga teised teenused on teenuseosutajate kaudu, kes on valdavalt väljaspool valda. Lähtuvalt abivajadusest püüame neid teenuseid otsida ja paindlikud olla. Näiteks leidsime võimaluse hüvitada ka ühe puudega lapse hoidjale sõidukulu, et ta saaks olla pärast kooli lapse juures kodus.

Saame nüüd tellida sotsiaaltransporti Kagu ühistranspordikeskuse kaudu, mis on oluliselt lihtsustanud meie tööd ja lähedaste elu. Seda kasutatakse palju, kuigi tasuda

tuleb ka omaosalus. Teenus toimib väga hästi, tunnustame ja kiidame autojuhte ning ühistranspordikeskuse inimesi, kes on hästi sotsiaaltöös. Iga muutuse või erisuse korral oleme koos lahenduse leidnud. Aga eks see ole ikkagi suur mure, et teenused on kaugel ja neid ei saa kiiresti. Kui on kiiret sekkumist vaja, siis peab sotsiaaltöötaja või lastekaitsetöötaja ise tööd tegema, et teenust saada: kui uks pannakse kinni, siis aknast sisse ... Kuid iga kord ei ole sellestki abi.

Milliseid projekte või tegevust tooksite veel esile?

Terje: Oleme mitu aastat osalenud päästeameti projektis „Kodud tuleohutuks“ ja sealt on meil väga hea koostöökogemus. Kui nemad midagi märkavad, siis kohe helistavad. Kui meil on mure, siis nad on kohe valmis kodu üle vaatama. Kodukohanduse projekt oli kindlasti oluline, et inimeste

liikumist ja pesemistingimusi parandada. Väiksemas mahus oleme sellega ka jätkanud, sel aastal oli üks kodu, kus saadi abi.

Külli: Lastekaitstes proovime sel aastal vanemahariduse projekti, saame seda teha valla rahastusega. „Lapsevanemate kogemuskohvikus“ kohtuvad 5–10-aastaste vanemad kord kuus, iga kord on erinev arutelu eestvedaja, näiteks on käinud vaimse tervise öde, psühholoog, Rajaleidja spetsialist.

Terje: Varem oli ka programm „Imelised aastad“, aga seekord mõtlesime, et proovime teistmoodi.

Külli: Maakonna arenduskeskus on võtnud suuna rakendada võimaluse korral teaduspõhiseid programme. Põletavatele küsimustele aga on vaja kiiresti reageerida, et aidata vanematel lahendusi leida. Käimas on ka Gordoni perekool.

Piirid peab ikkagi igaüks eelkõige ise kehtestama.

Terje: Viimase aasta jooksul, nüüd, kui Küllike hakkas ka koduhooldajaks, oleme arendanud koduhooldust. Osaleme sotsiaalse innovatsiooni labori projektis ja oleme saanud terve aasta jooksul koolitusi, lisaks tegelenud teenusedisainiga. Natuke on olnud koormav, et peab terveks päevaks kuhugi minema ja töö kõrvale jätma, aga see asendab veidi ka kooskäimist, millest puudust tunneme. See annab kõrvaltvaate oma tööle, seal kuuleb, kuidas teised toimetavad. Need on head koolitused olnud.

Üht-teist oleme ka juba käiku lasknud: käesolevast aastast on teenus tasuline. Sellega on meil tekkinud ka parem ülevaade teenuse saajatest, sest peame statistilisi näitajaid koguma, suutma oma tööd hinnata. Varem osutati teenust, kui inimene helistas ja seda vajas. Praegu on omaosalus, mis on

küll pigem sümboolne, on lepingud, hinnatakse abivajadust ja tehakse hoolduskava.

Tundub, et vajadus koduteenuse järele suureneb?

Terje: Mul on tunne, et igasugune abivajadus suureneb. Päris paljudele on määratud ka hooldaja: lähedane või naaber. See on suureks abiks ja näitab jälle, et kogukond on kaasatud ja üksteist märgatakse ning toetatakse. Hooldereformiga tulid kodust riburadapidi välja need, keda seal hooldati ja kellele nüüd muutus hooldekodu taskukohaseks.

Mis on Kanepi vallas veel erilise?

Terje: Toetusi on meil päris palju. Sünnitoetus 500 eurot lapse sünni järel ja 500 siis, kui ta saab aastaseks. Ranitsatoetus. Tihtipeale meie valla inimesed ei teadvusta, kui palju omavalitsus neid toetab, sest neil teist kogemust ei ole. Palju asju on ka tasuta, näiteks lasteaiakoht, kuigi uuest aastast hakatakse koguma toiduraha. Vanemaealistele on meil jõulupakk, mille ise kohalike tootjate kaubast kokku paneme, enamasti viime ka koju kätte. Sellise paki saavad rohkem kui 700 eakat. See on suur ettevõtmine, aga inimestele hästi oluline.

Suhtlemine tekitab positiivset sünergia ning tahet tööd edasi teha.

Külli: Selle juures pole niivõrd oluline materiaalne külg, vaid pigem emotsionaalne. Sain tõelise positiivse laengu, kui käisime ühel aastal neid jõulupakke jagamas ehk päkapikku mängimas. Inimese tänulikkus, et keegi tuli talle koju, tõi paki, rääkis paar sõna juttu ja siirad kallistused toitsid mind päris mitu päeva veel.

Riina: Kahes piirkonnas on meil hästi aktiivsed eakate kollektiivid. Neil on oma üritused, väljasõidud, võimlemised ja ujumised. Nad on hästi tublid.

Terje: See on traditsiooniline juba.

Külli: Ka noortekeskused töötavad väga hästi ja on tähtsad kohad. Raamatukogud teevad väga toredaid üritusi, et elanikkonda kaasata.

Terje: Piirkondlikke või oma valla tunde tekitavaid üritusi ja ettevõtmisi on meil omajagu. Kanepi festivali üle tuntakse ka uhkust.

Mis teid selle töö juures ikkagi hoiab?

Terje: Esimene mõte on, et töö ise hoiab. Meil ei ole rutiini, ükski päev pole teisega sarnane, töö on huvitav. Vahel on üleliia põnev lausa. Inimesed on valdavalt head ja toredad, suhtlemine tekitab positiivset sünergia ning tahet edasi teha. Kui keegi ütleb hästi või naeratab, kuigi enne on olnud ükskõikne või isegi nutune ... See tunne, kui oled saanud teist inimest tunnustada või võimestada või kuidagi tema ellu positiivse asja tuua.

Külli: Kui näed, et inimene on tänulik, siis teeb see rõõmu ja innustab julgelt edasi sammuma. Sotsiaaltöötajana pead olema elukestvas arengus: ei ole nii, et kõik, ma olen nüüd tark. Õppimine hoiab vaimu värske, säilitab töö- ja teotahet.

Küllike: Mul on üks inimene, kes loeb palju raamatuid. Kui käin temaga arsti juures või sõidan kuhugi, siis ta räägib väga huvitavalt raamatutest. Mul ei ole vaja neid lugedagi!

Terje: Nalja saab ka, mis on hea. Iseenda ülegi naerda ...

Tiia: Meil on huumorisoon kõigil täitsa olemas, nii hea on koos nalja teha.

Terje: Mulle näib, et ega ilma huumorisooneta ei saagi sotsiaaltööd teha. Kõrvaltvaatajale võib tunduda, et sotsiaal-

Kagu-Eesti sotsiaalteenuste arenguprogrammi õppereisil. Foto: erakogu

töötajate naljad on veidi imelikud, aga eks igal erialal olegi oma töökeel ja väljendid.

Riina: Kui inimene tuleb murega, siis teinekord aitabki, kui kuidagi ääri-veeri hakkad midagi natuke naljaks pöörama ... ja ta tuleb sellega kaasa. Sel korral tal oligi tarvis positiivset emotsiooni või tõuget või kellegagi rääkida.

Terje: Võib-olla on veel üks maasotsiaaltöö erisus, et sotsiaaltöötaja on kogukonna liige ja neid asju saab tulla rääkima humoorikalt ka. Seda on vaja, sest inimesed on päris palju ükski ja väga tugevalt meedia ning kuulujuttude mõju all.

Riina: Sõjateema on näiteks keeruline. Eakad on sõda oma elus juba näinud, nad on sõjaaja lapsed. Meedia paiskab iga päev kümneid kordi seda neile ette. Nad ütlevad, et näevad sõda isegi unes. Seda kajastust

võiks tegelikult vähem olla, see mõjub kõigile, aga eakad on eriti hirmul.

Sotsiaaltöötajana pead olema elukestvas arengus: ei ole nii, et kõik, ma olen nüüd tark.

Terje: Eks see ole kahe otsaga asi: peame valmis olema igasugusteks kriisideks, ka julgeolekukriisiks.

Te olete nii kaua töötanud. Kuidas te end läbipõlemise eest hoiate?

Terje: Mingis mõttes töö ise ei lase läbi põleda, kogu aeg pead uusi olukordi lahendama. Eks see ole natuke naljaga pooleks, aga natuke on tõsi ka. Elukogemus on ilmselt see, mis hoiab meie töötajaid. Ja ikkagi meeskond: kui oled tööst väsinud, siis saadki arutada ja analüüsida kolleegidega või laiemas ringis, kus võivad olla ka koostööpartnerid.

Küll: Olen hästi suurtes kollektiivides töötanud ja mulle väga meeldib väike meeskond. Igaüks peab kõigepealt iseenda jaoks leidma enda säästmise võimalused.

Terje: Suur tugi on ikkagi oma perest. Tööasju ei saa küll kodus arutada, aga saabki end välja lülitada. Ja hobid! Igaühel on oma: kes loeb raamatuid, kes käib jalutamas või teeb joogat.

Tiia: Mina käin rahvatantsus, line-tantsus. Lähen metsa orienteeruma, jooksen mure maha.

Terje: Aitavad ka oma kollektiivi ühisüritused, väljasõidud, mida pole küll väga sageli. Meil on võimalus töötada ka kodukontoris, tööaega saab paindlikult korraldada. See kõik toetab.

Mida lisaksite lõpetuseks?

Küll: Kanepi vald on üks tore vald.

Terje: Siin on hea elada ja siin on hea tööl käia. Siin oled tõesti looduse kesksel ja linnakärast eemal. See tähendab ka rohkem loodusmõjutusi: talvel tuleb libedal või lumes rohkem ukerdada, aga see käib tööga kaasas. Elektrikatkestused on töö loomulik osa. Nii meie kui ka meie inimesed oleme harjunud maakohas toime tulema. Tuleb leida lahendus ka siis, kui lahendust ei paista.

Kairiin Nuudi

ajakiri Sotsiaaltöö

Karmen Toros, Kersti Kriisk, Rafaela Lehtme

Tallinna ülikooli ühiskonnateaduste instituut

Töötingimused on sotsiaal- ja lastekaitsetöötajate heaolu põhiküsimus

KOKKUVÕTE

Tallinna ülikooli uurimisrühma uuringu eesmärk oli hinnata sotsiaal- ja lastekaitsetöötajate tööheaolu Eestis. Veebipõhisele küsitlusele, mis saadeti KOV-ide 820 sotsiaaltööspsialistile, laekus 229 täidetud ankeeti. Osalejate seas oli nii sotsiaal- ja lastekaitsetöötajaid kui ka sotsiaalvaldkonna juhte. Uuring keskendus töötingimuste, heaolu mõjutavate tegurite ja ametialase arengu võimaluste selgitamisele.

Tulemustest selgus, et töö- ja eraelu tasakaaluga ollakse üldiselt rahul. Töötajad peavad oma tööheaolu aluseks toetavat juhtimist ja koostööd kolleegidega. Peamised probleemid on seotud kõrge tööstressi, suure administratiivkoormuse ja vähesel otsustusvabadusega. Eriliselt tõsteti esile ebaefektiivseid dokumendihaldussüsteeme ning liigset aruandmis- ja dokumenteerimiskohustust, mis ei jäta aega sisuliseks klienditööks; samuti toodi välja ka vähest tunnustust. Sotsiaaltöötajate tööheaolu on lastekaitsetöötajate ja valdkonnajuhtidega võrreldes madalam ning nende läbipõlemisrisk kõrgem.

Töötajate heaolu aitavad tagada paindlik töökorraldus, toetavad töötingimused ning terviklik tugi vaimse ja füüsilise tervise hoidmiseks. Olulised on ka juhtkonna ja kolleegide tunnustus, bürokraatia vähendamine ning enesetäiendamise võimalused. Lisaks on vaja tegeleda sotsiaalvaldkonna laiema väärtustamise ja mainekujundusega.

MÄRKSONAD

Tööheaolu, töötingimused, tugisüsteem, juhtimine

Sotsiaal- ja lastekaitsetöötajate emotsionaalne koormus on suur, sest nad puutuvad iga päev kokku keerulises ja haavatavas olukorras inimestega. Selle töö kvaliteet ja tulemuslikkus mõjutab paljude eluolu ja toimetulekut. Seetõttu on eriti tähtis, et

sotsiaaltöö tegijad tunneksid end töökeskkonnas väärtustatuna ja toetatuna.

Tööheaolu hõlmab nii töötaja kehalist, vaimset kui ka sotsiaalset heaolu. Selle edendamiseks on vaja kujundada keskkond, mis soodustab rahulolu ning töö- ja eraelu

tasakaalu. Samuti tuleb pöörata tähelepanu töötaja vaimse ja füüsilise tervise toetamisele, sest see aitab hoida teenuse kvaliteeti.

On tähtis, et sotsiaaltöö tegijad tunneksid ennast töökeskkonnas toetatuna.

Sotsiaaltöö tegijatel on töö olemusest tulenevalt tavapärasest suurem oht läbi põleda (Pihl ja Krusell 2021). Nõudmisi sotsiaalteenustele on üha rohkem, mis tähendab, et töötajate koormus on suurenenud ja autonoomia vähenenud ning hakkama tuleb saada ebapiisava toetuse ja puudulike vahenditega (Aiello ja Tesi 2017). Tööheaolule avaldavad mõju nii töö emotsionaalselt nõudlik olemus kui ka organisatsiooni struktuur ja organisatsiooni-kultuur (Kinman ja Grant 2022).

Novembri alguses Tallinna ülikooli uurimiserühmal valminud uuring (Toros jt 2024) annab põhjaliku ülevaate Eesti sotsiaal- ja lastekaitsetöötajate tööheaolust, seda mõjutavatest teguritest ning ametialase arengu võimalustest. Loodetavasti pakuvad tulemused asutustele ja poliitikakujundajatele väärtuslikku teavet, et kujundada sotsiaaltöö tegijaid toetav keskkond.

Uuringu korraldus

Andmeid koguti 2023. aasta detsembrist 2024. aasta jaanuarini. Veebipõhine ankeetküsitlus saadeti kõigile Eesti kohaliku omavalitsuse sotsiaal- ja lastekaitsetöötajatele ehk 820 spetsialistile. Küsimustiku täitis 229 inimest ja vastasmäär oli oluliselt suurem lastekaitsetöötajate seas (37,2%, sotsiaaltöötajatel 15,6%). Sotsiaal- või lastekaitsevaldkonnas juhte oli vastajate hulgas 25.

Põhjalik ankeet jagunes neljaks osaks: üldandmed, tööelu kvaliteet, tööeluga seotud vaimne tervis ja heaolu, tööelu

mõjutavad tegurid ja arenguvõimalused. Kokku oli 43 küsimust.

Tööelu kvaliteedi hindamiseks kasutati Suurbritannias välja töötatud tööga seotud elukvaliteedi skaalat (*Work-Related Quality of Life Scale*, WRQoL). Seda täiendati kuue väitega, et saada rohkem teada vastajate töökeskkonna ja professionaalse tasakaalu kohta. Vaimse tervise ja heaolu hindamiseks kasutati Kopenhaageni läbipõlemise skaalat (*Copenhagen Burnout Inventory*, CBI). See sobib just sotsiaal-, haridus- ja tervishoiuvaldkonda, kus keskmes on töö inimestega.

Selleks et tööheaolu mõjutavate asjaolude ja kitsaskohtade parendamisvõimaluste kohta veelgi rohkem teada saada, lisas uurimismeeskond küsimusi ka nt töötasu, enesearengu, kutse taotlemise ja töökiusu kohta. Lisaks standardiseeritud skaaladele oli avatud küsimusi, mis võimaldasid vastajatel põhjalikumalt selgitada oma kogemusi ja arvamusi.

Töökogemus ja haridus

Kuigi sotsiaalvaldkonnas on tööjõu liikuvus üldiselt nii valdkonnas kui ka teistesse valdkondadesse suur (Pihl ja Krusell 2021), on uuringus osalejad töötanud üsna kaua nii oma praegusel töökohal (keskmiselt 8,7 aastat) kui ka sotsiaalvaldkonnas (12,8 aastat).

Erialase kõrgharidusega on 64,2%, muu kõrghariduse on omandanud 28,8% ja kõrghariduseta 3,9% vastanutest. Mitu vastajat olid omandamas sotsiaaltöö kõrgharidust. Erialane magistrikraad oli ootuspäraselt kõige sagedamini valdkonnajuhtidel.

Tööelu kvaliteet ja töökeskkond

Tööelu kvaliteedi skaalal hinnati kuut tegurit: rahulolu karjääriga, tööstress, kontroll oma töö üle, töö ja eraelu tasakaal, töötin-gimused ning üldine heaolu.

Enim oldi rahul töö- ja eraelu tasakaalu ning töötingimustega, suurimat muret tegid stress ja kontrolli puudumine. Juhtidel on kontrolli oma töö üle tunduvalt rohkem kui teistel ehk nad tunnevad teistest enam, et neil on võimalik otsuste ja muudatuste osas kaasa rääkida. Karjääriga seotud küsimustest selgub, et üldiselt ollakse töökoha ja ametivalikuga rahul, kuid töökoha karjääri võimalusi peetakse kesiseks.

Tulemused näitavad, et paindlikku tööaega saavad juhid teiste töötajatega võrreldes enam. Vabavastustest aga selgub, et just tööaja ja -koha paindlikkust peavad töötajad üheks olulisemaks tööheaolu mõjutajaks. Kaugtööd võimaldatakse üldiselt ühel, mõnes omavalitsuses ka kahel päeval nädalas. On ka töötajaid, kes sooviksid paindlikku töökorraldust, kuid neil puudub selleks võimalus.

Oma töökeskkonda peavad vastajad pigem heaks: töötatakse toetavas meeskonnas, ollakse motiveeritud oma tööd tegema ja tuntakse (otsese) juhi toetust. Kõige kõrgemalt on oma töökeskkonda hinnanud lastekaitsetöötajad, kuid neist ei jää oluliselt maha ka valdkonnajuhid. Oluliselt madalam on sotsiaaltöötajate hinnang oma töökeskkonnale.

Hea töökeskkonna ja ühtehoidva meeskonna ning toetava juhtkonna tähtsust rõhutati korduvalt ka vabavastustes.

Vastajad aga tunnevad, et nende tööülesanded ei ühti alati ametiprofiliga ning töö nõuab liialt palju erioskusi ja -teadmisi, mis viitab professionaalse tasakaalu puudumisele. Eriti suureks hindasid erioskuste ja -teadmiste vajadust lastekaitsetöötajad.

Bürokraatlik töökorraldus

Oluliselt mõjutab vastajate tööheaolu bürokraatlik töökorraldus. Ebaefektiivne dokumendihaldussüsteem, programmide

paljususe ja korduv dokumenteerimine erinevates keskkondades on ebaproportsionaalselt ajakulukas ning takistab sisulist klienditööd. Teravalt kritiseeriti sotsiaalteenuste- ja toetuste andmeregistri (STAR) keskkondi ja S-veebi. Programmikeskne süsteem on keerukas ka klientidele. Liiges aruandmis- ja dokumenteerimiskohustuses nähakse ka usaldamatust töötaja vastu. Soovitakse kasutajasõbralikke ja töökindlaid IT-lahendusi, mis hoiaksid ära andmete mitmekordse sisestamise.

Eriti teravalt mõjutavad liigesed andmekaitsepiirangud ja üksikasjalikud juhtumiplaanid lastekaitsetöötajate tööd.

Võrgustikutööd peetakse ebaefektiivseks jäikade andmekaitsereeglite, ühtse andmebaasi puudumise ja teiste asutuste spetsialistide usaldamatuse tõttu sotsiaalvaldkonna spetsialistide vastu. Info liikumine asutuste vahel on sageli problemaatiline, ehkki omavalitsuses on see oluliselt lihtsam. Eriti teravalt mõjutavad liigesed andmekaitsepiirangud ja üksikasjalikud juhtumiplaanid lastekaitsetöötajate tööd.

Töötasu ja -koormus

Uuringus osalenute keskmine brutopalk on Eesti keskmine, kuid see on tingitud valdkonnajuhtide kõrgemast keskmisest palgast, mis oli 2024. aastal 2504 eurot. Lastekaitsetöötajate keskmine palk oli 1880 eurot, sotsiaaltöötajatel 1690 eurot. Brutopalkade erinevus on suur: sotsiaaltöötajate palgad jäävad vahemikku 1234–2300, lastekaitsetöötajatel 1203–2530 ning juhtidel 1900–3370 eurot. Praegust töökoormust arvestades ootavad vastajad keskmiselt 500-eurost palgatõusu. Vastajad rõhutasid,

et praegune töötasu ei ole kooskõlas töö intensiivsuse, vastutuskooormuse ega vaimse pingega, millega iga päev silmitsi seistakse.

Vaid 7% kõigist vastanutest märkis, et ei tee ületunde. Enim teevad ületunde juhid, seejuures 30% juhtidest teeb ületunde iga nädal ning 43% iga kuu. Lastekaitsetöötajad teevad ületunde sotsiaaltöötajatest rohkem, kuid pigem on ületundide tegemine nende seas harv kui regulaarne. Avatud vastustest aga selgus, et ületundide tegemise sagedust on keeruline hinnata, sest neid tehakse vajaduse järgi või kolleegide asendamisel, ka paindlik tööaeg raskendab ületundide arvestamist.

Üle poole vastajatest (54%) märkis, et neile ei hüvitata ületunde. Juhtide seas on olukord mõnevõrra parem, kuid siiski tõi 42% välja, et ületunde ei hüvitata. Lisatasu on ületundide eest saadud, kui tegemist on täiendava tööülesandega, kuid tavaprasem on ületundide hüvitamine, kui üldse, vaba ajaga. Ületunnitööna tehakse kliendikohtumisi, lahendatakse eriolukordi ja vormistatakse dokumente.

Osa vastajaid peab ületunnitöö mõju oma heaolule negatiivseks, teised ei näe seda probleemina. Üldiselt on töötajad seisukohal, et sotsiaal- ja lastekaitsetöö on olemuselt ettearvamatu, mistõttu võib ületunnitööd vahel pidada paratamatuks. Töötajad, kelle hinnangul mõjub ületunnitöö nende tööheaolule halvasti, toovad peamise tagajärjena esile väsimuse, mis mõjutab nii nende vaimset kui ka füüsilist tervist, põhjustab stressi, alandab motivatsiooni ja kiirendab läbipõlemist.

Kutse omamine ja enesetäiendamine

Sotsiaaltöötaja kutse on 38% vastanutest, neist 35%-l on 6. taseme kutse ja vaid 3%-l on 7. taseme kutse. Lastekaitsetöötajatel on

kutse kohustuslik (Lastekaitseseadus 2014), kuid siiski ei ole seda neist ligi kolmandikul. Kutset on pidanud oluliseks taotleda 28% valdkonnajuhtidest, sotsiaaltöötajate seas aga on vastav protsent vaid ligikaudu 10.

Üldiselt ei pea vastajad klientidega töötamist enda jaoks raskeks.

Kutse väärtust peetakse paljuski arusaamatuks ja mitu vastajat nägid vajadust suurendada kutse tähtsust, et motiveerida rohkem inimesi seda taotlema, sest praegune süsteem ei paku kutsega töötajale teiste ees selgeid eeliseid. Ka kutse taotlemist peetakse liialt keeruliseks ja subjektiivseks.

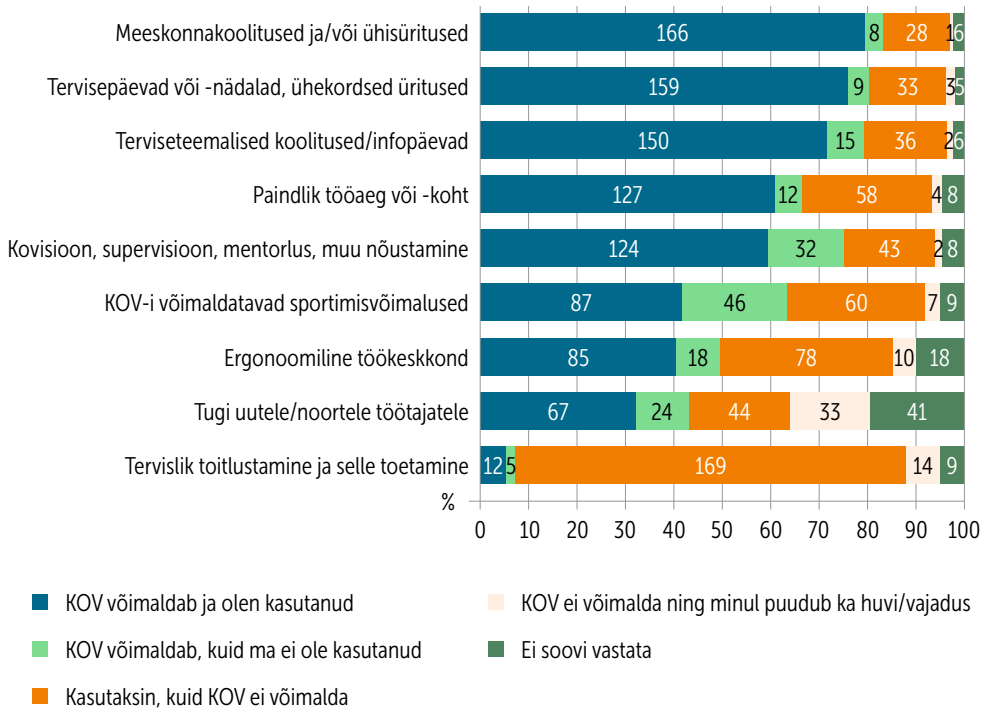
Enesetäiendamine on vastajate jaoks oluline: üle 95% vastanutest on osalenud infopäevadel ja koolitustel, kolmandik on töö kõrvalt osalenud kraadiõppes või mikro-kraadikursustel. Osalemist võib takistada suur töökoormus (eriti töid seda esile juhid), perekondlikud kohustused, sõiduvõimaluse puudus või tööandja vastuseis.

Pakutavate koolituste kvaliteeti suhtuti kriitiliselt. Töötajad soovivad praktilisi, süvitsi minevaid koolitusi ja pikaajalisemaid õppimisvõimalusi, sh kraadiõpet ja spetsialiseerumist. Keeleõpe (vene ja inglise keel) on samuti oluline, huvi tunti ka rahvusvaheliste koostööprojektide ja kogemuste vahetamise vastu.

Oht läbi põleda

Kopenhaageni läbipõlemise skaala vaatleb läbipõlemist kolmes valdkonnas: isiklik, tööalane ja klientidega seotud läbipõlemine. Skaala skoorid on esitatud protsentides, kus suurem protsent näitab suuremat läbipõlemise riski ametialal.

Suurim risk vastanute seas oli tööalane läbipõlemine (42,3): tööd peetakse

Joonis 1. Tööandja tugi vaimse ja füüsilise tervise hoidmisel

emotsionaalselt kurnavaks ja tuntakse, et vaba aja veetmiseks ei jätku piisavalt energiat, tööpäeva lõpus tuntakse end tühjana. Isikliku läbipõlemise näitajatest olid üle keskmise väsimus ja emotsionaalne kurnatus. Suurim isikliku läbipõlemise risk oli sotsiaaltöötajatel.

Väikseim oli klienditööga seotud läbipõlemise risk (32,6). Vastajad tunnevad küll, et kipuvad töötades andma endast rohkem, kui vastu saavad, kuid klientidega töötamist ei peeta liiga kurnavaks ega frustrerivaks. Üldiselt ei pea vastajad klientidega töötamist enda jaoks raskeks. Kõigi kolme valdkonna ulatuses on läbipõlemise risk suurim sotsiaaltöötajatel.

Vabavastustes seostati läbipõlemise suurt riski ebamõistliku töökoormusega, mis tuleb töötajate puudusest, uutest lisanduvatest

töökohustustest, üldisest ebaefektiivsest töökorraldusest ja suurest vastutusest ning stressist. Töötajad tõid esile vajaduse tasakaalustada administratiivsete kohustuste ja sisulise klienditöö aega. Läbipõlemist võivad soodustada ka vähene tunnustamine, juhtkonna puudulik tugi, töökius ja kehvad töötingimused.

Tugi vaimse ja füüsilise tervise hoidmiseks

Tööandjal on palju võimalusi töötaja tervise toetamiseks. Vastuste põhjal (joonis 1) on omavalitsuste tugi vaimse ja füüsilise tervise toetamiseks üsna tavapärane. Enim pakutakse meeskonnaüritusi, tervisepäevi ja terviseteemalisi koolitusi. Vastajatest 78% toob välja, et neil on võimalik saada kovisiooni, supervisiooni, mentorlust või muud

nõustamist, kuid märkimisväärne osa töötajaid pole neid võimalusi kasutanud. Siiski märkis viiendik osalejatest, et nad kasutaksid neid teenuseid, kuid tööandja ei paku.

Vastuste põhjal ei paku omavalitsused töötajatele piisavalt sportimisvõimalusi, kuid ka paljud töötajad ei kasuta sportimistoetust. Oodatakse ka tervislikku toitlustamist töökohal, kuid omavalitsused pakuvad seda harva.

Vastajate seas oli nii neid, kes olid omavalitsuse kui tööandja pakutava toetusega rahul, kui ka neid, kes tundsid puudust vaimse tervise toetusmeetmetest. Võimalusi kommenteerides peeti oluliseks tööandja paindlikkust (kaugtöö, paindlik tööaeg, lühendatud tööaeg või tööpäev(ad), vajadusel töökoormuse vähendamine), et säilitada töö- ja eraelu tasakaal, toetada vaimset tervist ning tagada üldine tööga rahulolu.

Töökeskkonnas peetakse vajalikuks privaatsust (oma tööruumi), ergonoomilisi töövahendeid, liikumispause ja tervislikke vahepalasid tööandjalt. Tähtis on ka piisav taastumisaeg, nt pikem puhkus.

Oodatakse terviklikku tugisüsteemi, mis hõlmaks psühholoogilist nõustamist, supervisiooni, teraapiaid ja mentorlust. Tagasisides kerkis esile vajadus arendada organisatsioonikultuuri, parandada juhtimistavasid ja anda rohkem positiivset tagasisidet ning tunnustada. Toodi välja sotsiaaltöö vähene väärtustamine ühiskonnas, teiste erialaspetsialistide vähene usaldus ja sotsiaaltöötajate piiratud kaasatus otsustuste langetamisel, ametiühingu ja sotsiaalkindlustusameti ebapiisav tugi ning vajadus paranda valdkonna mainet.

Töökius ja kliendi vägivald

Uuringust ilmnas, et töökius ja klientide vägivald on sotsiaalvaldkonnas tõsised probleemid (joonis 2). Vastajatest 61% on

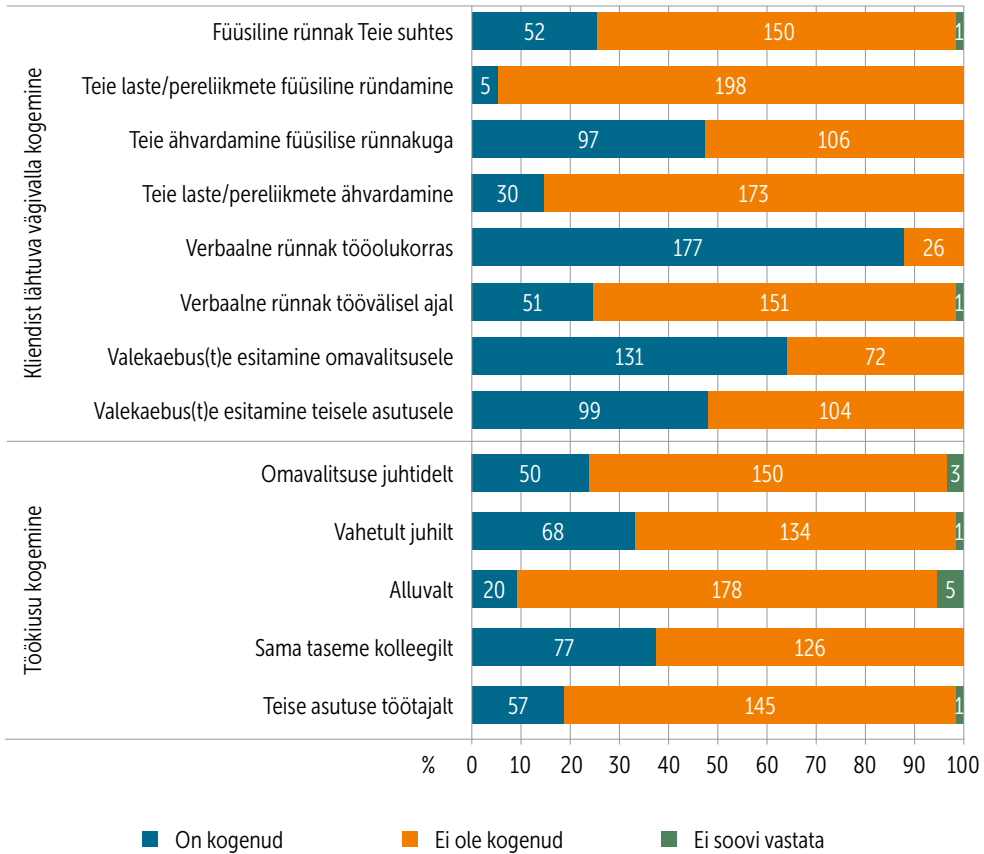
viimase viie aasta jooksul kogenud vähemalt üht töökiusuvormi. Töökiusu on sagedamini põhjustanud sama tasandi kolleegid (38% juhtudest). Sotsiaaltöötajatega võrreldes kogevad lastekaitsetöötajad märgatavalt sagedamini töökiusu, mis pärineb kolleegidelt.

Toodi välja sotsiaaltöö vähene väärtustamine ühiskonnas ning vajadus paranda valdkonna mainet.

Klientide vägivaldset käitumist kogetakse veelgi rohkem: 92,6% vastanutest on kogenud vägivalda vähemalt ühes vormis. Enim on esinenud verbaalseid rünnakuid ja valekaebusi. Kehalise vägivalla ähvardusi on kogenud pea pooled vastanuist. Füüsilisi rünnakuid on kogenud 26% vastanuist, neist enim sotsiaaltöötajad (39%). Ette on tulnud ka pereliikmete ähvardamist (15%) ja väike osa vastajaid märkis, et nende pereliikmeid on füüsiliselt rünnatud. Tulemused näitavad, et klientide vägivald on muutunud sotsiaaltöö lahutamatuks osaks, mis nõuab kiiresti asjakohaste meetmete rakendamist töötajate kaitsmiseks ja vägivaldajuhtumite käsitlemiseks.

Järeldused

Uuringu tulemused näitasid, et sotsiaal- ja lastekaitsetöötajad on töötingimustega üldiselt rahul, kuid esile toodi ka probleeme. Eriti murettekitav on ebaefektiivne töökorraldus, mis on tingitud keerulisest ja kasutajat koormavast dokumendihaldussüsteemist ning suurenenud aruandluskohustusest. Administratiivsete ülesannete rohkus takistab töötajatel keskendumist sisulisele klienditööle, mis on üks suurem läbipõlemisriski põhjus. Töökoormus ja

Joonis 2. Töökohu ja kliendi vägivalga kogemine viimase viie aasta jooksul, kõik vastajad, N=203

stress on suur, kuid juurdepääs vaimse ja füüsilise tervise toetusmeetmetele, nagu supervisioon ning tervist edendav tegevus, on piiratud. Tuge saadakse kokkuhoidvalt meeskonnalt või toetavalt juhilt, kuid kõigil sellist võimalust ei ole. Kõrgelt hinnatakse paindlikku töökorraldust. Sotsiaaltöötajate rahulolu on lastekaitsetöötajate ja juhtidega võrreldes madalam ja läbipõlemisrisk suurem. Muret tekitab töötajate turvalisus: suur osa on kogunud klientidest lähtuvat vägivalda või töökohu.

Omavalitsuste võimalused ja valmisolek töötajate heaolu tagada erinevad märkimisväärselt, olenedes nii elarvest kui ka sellest,

kui palju töötajate heaolu väärtustatakse. Osa töötajate heaolu mõjutavaid tegureid, näiteks bürokraatlikud nõuded ja kutse taotlemine, on väljaspool omavalitsuse kontrolli ja sõltuvad riiklikust süsteemist. Seega on lahendusi vaja nii kohaliku omavalitsuse kui ka riigi tasandil. Omavalitsused peavad ühtlustama töökeskkonda ja -kultuuri, pöörates erilist tähelepanu töötajate vaimse ning füüsilise tervise hoidmisele. Riiklikult tuleb lihtsustada ja tõhustada süsteeme. Liikumine ühtlasema töökeskkonna ja -kultuuri poole on väga tähtis, et tagada kõigile sotsiaalvaldkonna töötajatele nende töökohast olenemata head

professionaalse arengu ning jätkusuutliku töö tingimused.

Soovitused

Uuringu tulemused saavad olla tõendus- põhiste meetmete väljatöötamise alus, et toetada ja parendada töötingimusi. Tervislikum ja toetavam töökeskkond edendab nii töötajate kui ka abivajajate heaolu. Järgnevad soovitused on suuna- tud nii juhtidele, omavalitsustele kui ka poliitikakujundajatele.

Töö- ja eraelu tasakaalu ning vaimse ja füüsilise tervise süsteemne toetamine

Omavalitsustel tuleks senisest enam raken- dada paindlikku töökorraldust, nt kaugtöö ja paindlik tööaeg. See aitab kaasa paremale töö- ja eraelu tasakaalule ning suurendab töötajate rahulolu ja produktiivsust.

Läbipõlemise ennetamiseks tuleb pak- kuda kõigile regulaarselt supervisiooni, kovisiooni ja mentorlust. Erilist tähelepanu vajavad alustavad töötajad.

Töökoormust ja ületundide tegemist tuleb rohkem jälgida, et vältida ületöota- mist. Eriti oluline on tasakaalustada admi- nistratiivsetele kohustustele ja klienditööle kuluvat aega. Tagada tuleb ületundide õiglane hüvitamine.

Omavalitsusel tuleks koostada töötajate tervisedenduse kava, mis tagaks vaimse ja füüsilise tervise järjepideva toetamise. Tähtis on töötajaid võimalustest teavitada ja innus- tada neid hüvesid kasutama. Vaimse ja füü- silise tervise pidev toetamine aitab paremini toime tulla tööpingetega, suurendab vastupa- nuvõimet ning aitab ennetada läbipõlemist.

Bürokraatia lihtsustamine

IT-süsteemid tuleb nüüdisajastada ja üht- lustada, et vähendada töö dubleerimist ning

võimaldada töötajatel rohkem keskenduda sisulisele klienditööle. Bürokratia vähenda- miseks ja töötajate autonoomia suurendami- seks tuleb lihtsustada riiklikult kehtestatud administreerimist, nt optimeerida kohus- tuslike aruannete, statistika kogumise, teenuste kooskõlastamise ja dokumentee- rimise mahtu ning vähendada ülemäärast paberitööd.

Üle tuleb vaadata andmekaitsereeg- lid ja parandada asutuste infovahetust, et soodustada koostööd ja tõhustada juhtumikorraldust.

Organisatsioonikultuuri ja juhtimispraktika edendamine

Juhtidel tuleb teadlikult hoida asutuse positiivset sisekliimat, edendada meeskon- natööd, suurendada juhtkonna ja töötajate avatud suhtlust, et töötajad oleksid otsuste langetamisse rohkem kaasatud.

Enim on esinenud verbaalseid rünnakuid ja valekaebusi.

Töötajatele tuleb tagada turvaline töökesk- kond: asutusel peab olema selge kiusamis- vastane poliitika, välja töötatud tõhusad meetodid, et kaitsta töötajat klientide vägi- valla eest, ja vägivallajuhtumite käsitlemise selged juhised.

Sotsiaalkindlustusamet ja teised riiklikud institutsioonid peaksid senisest enam kaju- nema omavalitsuste ja sotsiaalvaldkonna spetsialistide toetavateks partneriteks.

Ametialane areng ja tunnustamine

Sotsiaaltöö tegijate professionaalse arengu toetamiseks tuleb välja töötada selge süsteem ning tagada regulaarsed täienduskoolitused ja muud õppimisvõi- malused. Senisest enam tuleb tähelepanu

pöörata õppereisidele ja rotatsioonile teistesse asutustesse ning väärtustada pidevat enesetäiendamist.

Läbipõlemise ennetamiseks tuleb pakkuda kõigile regulaarselt supervisiooni, kovisiooni ja mentorlust.

Oluline on kujundada motiveeriv, vaimset ja füüsilist heaolu toetav töökeskkond. Tähtis on, et nii juhid kui ka kolleegid tunnustaks töötajaid regulaarselt.

Tugevdada tuleb sotsiaalvaldkonna positiivset kuvandit avalikkuses ja teiste erialade seas, et suurendada valdkonna nähtavust ja väärtustamist.

Kutse taotlemise süsteemi arendamine ja kutse väärtuse suurendamine

Kutse taotlemist tuleb lihtsustada, muutes selle taotlejasõbralikumaks ja vähem

ajamahukaks. Kutse peab muutuma usaldusväärseks kvaliteedimärgiks selgemate hindamiskriteeriumide ja kvaliteetsete täienduskoolituste kaudu, mis aitaks ühtlustada kutse saajate taset. Kutse omandamise motiveerimiseks on vaja ühtset palgalisa süsteemi ja lisahüvesid, tööandjate tuge paindliku töökorralduse rakendamisel ja kulude katmisel.

Lõpetuseks

Uuringu tulemuste, järelduste ja soovitusetega on võimalik põhjalikumalt tutvuda uuringuaruandes (Toros jt 2024). Aruandes on esitatud esmane ülevaade kogutud andmetest, olukorra kirjeldus ja soovitusel. Sotsiaaltöövaldkonna töötajate tööheaolu ja ametialane areng vajavad põhjalikumat analüüsi ja detailsemaid uuringuid, et paremini mõista tööheaolu mõjutavaid tegureid ja nende seoseid. Tallinna ülikooli teadlased ja tudengid jätkavad kogutud andmete analüüsi ning süvendatud uurimist, keskendudes töötajate kogemustele.

Viidatud allikad

- Aiello, A., Tesi, A.** (2017). Psychological well-being and work engagement among Italian social workers: Examining the mediational role of job resources. *Social Work Research*, 41(2), 73–83. doi:10.1093/swr/svx005
- Kinman, G., Grant, L.** (2022). Being 'good enough': Perfectionism and well-being in social workers. *British Journal of Social Work*, 52, 4171–4188. doi:10.1093/bjsw/bcac010
- Lastekaitseeadus.** (2014). *Riigi Teataja I*, 06.01.2023, 15.
- Pihl, K., Krusell, S.** (2021). *Tulevikuvaade tööjõu- ja oskuste vajadusele: sotsiaaltöö*. Tallinn: SA Kutsekoda. https://oska.kutsekoda.ee/wp-content/uploads/2017/01/OSKA_sotsiaaltoouuringuaruanne_terviktektst_2021.pdf (24.11.2024).
- Toros, K., Kriisk, K., Lehtme, R., Toots, A. ... Sirotkina, R.** (2024). *Kohalike omavalitsuste sotsiaal- ja lastekaitsetöötajate tööheaolu ja ametialane areng*. Uuringuraport. Tallinn: Tallinna ülikool, CIRIC. <https://care-iric.org/wp-content/uploads/2024/11/Tooheaolu-uuring.pdf> (24.11.2024).

Diana Paulberg, MA

Sotsiaaltöö spetsialistide enesehoiu arusaamad ja kogemused

KOKKUVÕTE

Artiklis tutvustatava uurimistöö¹ eesmärk oli mõista valdkonnas juba mõnda aega tegutsenud sotsiaaltöötajate arusaamu enesehoiust ja sellega seotud kogemusi. Huvi pakkus ka, millist tuge nad ootavad. Uurimistöös kasutasin kvalitatiivset uurimismeetodit: andmed pärinevad kümnest poolstruktureeritud individuaalsest intervjuust. Tulemuste analüüsimiseks kasutasin temaatilist analüüsi.

Uuringu tulemused näitavad, et see, kuivõrd sotsiaaltöötaja väärtustab enesehoidu, oleneb tema isiklikest hoiakutest ja teadlikkusest. Arusaam, et enesehoiu oskus on vajalik, kujuneb töö käigus. Sotsiaaltöötajaid toetavad isiklikud ja tööandja pakutavad enesehoiuvõimalused. Olulist rolli nähakse juhtidel, kes saavad oma tegude ja isikliku eeskujuga näidata, et enda eest hoolitsemine on organisatsioonikultuuris väärtustatud. Uuringust selgus ka, et sotsiaaltöötajad peavad enesehoidu küll oluliseks, kuid ei tegele sellega piisavalt. Ametikaaslaste seas levinud umbusklik hoiak enesehoidu ja vaimse tervise probleemide ennetamisse takistab enesehoiuga tegelemist. Enesehoiu teadmisi ja oskusi tuleks õpetada sotsiaaltöö erialaõppe osana.

MÄRKSONAD

Sotsiaaltöötaja, vaimne tervis, enesehoid, eneserefleksioon, eneseteadlikkus

Eesti inimarengu aruandes (Randver jt 2023) tuuakse välja, et Eesti inimesed jõuavad vaimse tervise teenusteni peamiselt siis, kui probleemid on juba kriitilised. Abistavaid

võimalusi ei kasutata piisavalt ja puudub süsteemne ennetustegevus. Ka töökohtadel on ennetus vaimse tervise hoidmiseks algeline. Straussner jt (2018) märgivad, et

¹ Tallinna ülikoolis 2023. aastal kaitsstud magistritöö „Sotsiaaltöö spetsialistide enesehoiu praktikad“, juhendaja Mariann Märtsin.

sotsiaaltöötajate vaimne tervis nõuab suuremat tähelepanu. Nende uuring näitas, et sotsiaaltöötajaks saamisega suurenesid vaimse tervise probleemid. See võib viidata asjaolule, et sotsiaaltöötajatel on suur tööstressi ja teiste vaimse tervise probleemide risk.

Ameerika sotsiaaltöötajate eetikakoodeksis (NASW 2023) rõhutatakse kutseliste sotsiaaltöötajate enesehoiu tähtsust². Sotsiaaltöötajatel ja teistel abistavate elukutsete esindajatel lasub eetiline vastutus hoolitseda oma füüsilise ning vaimse tervise eest. Enesehoiu all mõistetakse tervist ja üldist heaolu toetavat tegevust nii isiklikult kui ka organisatsioonis (vt nt Narusson 2024). Enesehoid on sotsiaaltöös oluline oskus (Bent-Goodley 2018; Mirick 2022). Rasketes emotsionaalsetes oludes töötamine võib viia läbipõlemiseni, kui ei pöörata tähelepanu oma emotsionaalsele ega füüsilisele tervisele või heaolule (Ashley-Binge ja Cousins 2020; Bloomquist jt 2016).

Vastutus enesehoiu eest ei peaks aga jääma ainult töötajale endale – selles on vähemalt sama tähtis osa ka tööandjal. Sotsiaaltöö juhtidel tuleb luua oma töötajatele enesehoiuks sobiv keskkond ja võimalused (Scheyett 2021). Endast hoolimine peaks saama organisatsioonikultuuri ja tegevuse osaks. Tööandjal on eetiline kohustus luua töötajate heaolu tagamiseks terve ja trauma-teadlik organisatsioonikultuur (Jirek 2020). Organisatsioonid võiksid aidata töötajatel paremini juurde pääseda vaimse tervise teenustele.

Sotsiaaltööd õpetavad koolid peavad tutvustama tudengitele enesehoiuvõtteid, et ennetada ja leevendada vaimse tervise probleeme (Mirick 2022; Straussner jt 2018).

Huvi sotsiaaltöö spetsialistide enesehoiu võimaluste vastu tuleneb minu tööst

personalijuhi ja psühhoterapeudina, aga ka isiklikest kogemustest. Pean eriti oluliseks enesehoiuga tegelemist ametikohtadel, kus töötatakse haavatavate sihtrühmadega. Küsimus on aktuaalne ka seetõttu, et vaimne tervis on üleilmsete kriiside tõttu üha enam tähelepanu keskmes. Seetõttu oli huvi uurida, mida sotsiaaltöö spetsialistid tegelikult teevad enese eest hoolitsemisel ja kui teadlikud nad on.

Psühhodünaamiline ja suhtel põhinev käsitlus sotsiaaltöös

Uuringu teoreetiliste lähtekohtadena kasutasin psühhodünaamilist teooriat, aga ka käsitlusi, kus rõhutatakse suhete, refleksiooni ja enesehoiu tähtsust sotsiaaltöös.

Psühhodünaamiline käsitlus keskendub inimkäitumise psüühika sügavamate kihtide ehk jõudude, tungide, emotsioonide uurimisele. Kuigi see pärineb psühholoogiast, on selle ideid rakendatud ka sotsiaaltöös. Sotsiaaltöö praktikutel on tähtis mõista, mis nendega emotsionaalselt toimub, ja paremini iseendast aru saada. Psühhodünaamilise teooria keskne uskumus on, et indiviidi käitumine tuleneb varasemast kogemusest (Payne 2014). Sotsiaaltööd tehes tuleb teadvustada ka varjul olevaid negatiivseid tundeid, mis mõjutavad käitumist ja võivad kahjustada suhteid (Hollinrake 2019). Inimest vaadeldakse tema keskkonnas, pöörates tähelepanu ka laiemale suhtekogumile, sh suhetele perekonnas, kogukonnas ja ühiskonnas, kuhu inimene kuulub (Payne 2018).

Sotsiaaltöötaja ja teenusekasutaja suhe kätkeb sageli peeneid nüansse ja dilemmasid. Mõlemad osalised toovad suhtesse isiklikud kogemused ja emotsionaalsed reaktsioonid, mis mõjutavad suhte edasist

² Samale küsimusele juhib tähelepanu ka Eesti sotsiaalvaldkonna töötaja eetikakoodeks (2022) – toim.

kujunemist. Leitakse, et sotsiaaltöötaja ülesanne on kasutada oma oskusi ja luua suhte keerukust mõistev, toetav, arenev ning toimiv suhe (Ruch jt 2018). Suhte seadmine keskele kohale võib tunduda sotsiaaltöös üsna enesestmõistetavana, kuid osutub sageli suureks katsumuseks. Suhtele tähelepanu pöörata on sotsiaaltöös eriti tähtis, sest paljud teenuse kasutajad on kogenud erinevat laadi traumasid, stressi ja leina. Ka sotsiaaltöötajaga suheldes võivad avalduda valusad ja rasked tunded, mida võib olla raske käsitleda. Võib juhtuda, et sotsiaaltöötaja samastub teenuse kasutajaga suhtlemisel kerkivate probleemide, vajaduste ja tunnetega. Oluline on kindlaks teha ja eristada iseenda ning teenusekasutaja kogemusi, vajadusi ja tundeid (Hollinrake 2019).

Enesehoiu all mõistetakse tervist ja üldist heaolu toetavat tegevust nii isiklikult kui ka organisatsioonis.

Suhtel põhinev sotsiaaltööpraktika on seotud emotsionaalse teadlikkuse ja võimega taluda ebakindlust. See nõuab head juhendamist, töönõustamist ja meeskonnatööd, mis toetab refleksiooni. Sotsiaaltöötaja võimekust panustada headele emotsionaalsetele suhetele võib takistada organisatsioonikultuur, kus väärtustatakse rohkem formaalset ettekirjutuste täitmist. Emotsionaalse teadlikkuse arendamine on seetõttu piiratud, sest see nõuab turvalist keskkonda, kus saab emotsioone peegeldada ja teiste emotsioone ära tunda ning nõnda juhtida neid iseendas ja teistes (Winter 2019).

Uuringud on näidanud, et läbipõlemise ennetamisel on tegevuse läbimõtlemine väga tähtis, vähendades psühholoogilist

stressi spetsialistidel, kes iga päev hoolitsevad inimeste eest (Sanchez-Moreno jt 2015).

Eneserefleksioon võimaldab teadvustada isiklike hoiakuid, tõekspidamisi ja hinnanguid, tagades, et isiklikud eelarvamused ei mõjutaks sotsiaaltöötaja teenust. Sellega tuleb tegelda järjepidevalt ja teadlikult. (Petruik jt 2017).

Juba sotsiaaltöö väljaõppes tuleks võimaldada tudengitel iseenda sisemist maailma tundma õppida ja arendada ebakindlate tunnetega hakkamasaamist. Näiteks pärast õppepraktikat peaks analüüsima oma tundeid ja kogemusi. Hea supervisiooni kogemus toetab töötajate sisemist arengut ja toimetulekut keerulistes olukordades (Ferguson 2018).

Uuringu tutvustus

Uurimistöös kasutasin kvalitatiivset meetodit, et uurida ja mõista sotsiaaltöötajate isiklike kogemusi ning arusaamu enesehoiust, selle vajalikkusest ja väärtustamisest. Kvalitatiivne uurimisviis uurib inimese emotsioone ja hoiakuid, et saada põhjalikum ja sügavam ülevaade kogemustest, uskumustest ja tähendustest (Mohajan 2018).

Valim moodustus kümnest sotsiaaltööspetsialistist, kes kõik töötavad eri organisatsioonides ühes suuremas Eesti omavalitsuses. Soovisin uurida juba mõnda aega sotsiaaltöötajana tegutsenud spetsialistide kogemusi, seega oli osalejate valikukriteerium vähemalt bakalaureusekraad sotsiaaltöö erialal ja 5-aastane töökogemus. Tegin osalejatega poolstruktureeritud individuaalsed intervjuud. Andmete analüüsimiseks kasutasin temaatilise analüüsi põhimõtteid.

Intervjuu küsimused jaotasin kolme temablokki: sotsiaaltöö spetsialistide isiklik teadlikkus seoses tööga seotud emotsionaalsete raskuste, toimetuleku ja enesehoiutavadega; tööandja vastutus (sotsiaaltöötaja

vaates) enesehoiu ja vaimse tervise toetamisel ning sotsiaaltöö väljaõppes käsitletud enesehoiuteadmised ja oskused.

Tulemused jagasin kolmeks suureks rühmaks, mis ilmnesisid temaatilisest analüüsist: 1) eneseteadlikkus sotsiaaltöös, 2) tööandja tegevus enesehoiu toetamisel, 3) enesehoiu teadmiste ja oskuste omandamine.

Uuringu tulemused

Eneseteadlikkus sotsiaaltöös

Uuringus osalenud sotsiaaltöötajate hinnangul areneb teadlikkus iseendast töökogemuse käigus. See on järjepidev protsess, kus tuleb toime tulla mitmesuguste katsumustega.

Raskete tunnetega toimetulek. Intervjuudest selgus, et sotsiaaltöötajatel on raske toime tulla abituse ja ebaõigluse tundega, mida kogetakse klienditöös. S4: „Ma absoluutselt nagu ei talu ebaõiglust, aga ma pean sellega ju hakkama saama /.../ Sotsiaaltöös sa pead seda oskama enda sees nagu lahti kuidagi harutada või mõtestada ja see on keeruline.“ Neid tundeid kirjeldati ka maailmavaluna, mis kandub abituse seisundis või keerulises olukorras olevalt teenuse kasutajalt spetsialistile. S10: „Selline abitu olukord, mille sa võtad üle kliendilt ja siis sa oled ise ka suhteliselt abitu ja katsu sa siis inimest aidata ja siis pärast iseennast, kus ei muutu mitte midagi.“

Uuringus osalejad nentisid, et neid tundeid ei saa muuta, vaid neid tuleb õppida enda sees taluma. S7: „Kui asjad ei sõltu minust, siis see on abituus /.../ siis oma sees peab kuidagi toime tulema sellega.“ Ette tuli ka, et samastuti kliendi tunnetega. S5: „Mingid lood, mis puudutavad personaalsemalt /.../. Eks see ole endasse vaatamise koht.“ Lisaks kogeti klienditöös viha ja pettumust mitmetoimiva süsteemi ja võrgustikutöö pärast, aga ka ärevust ja ebakindlust kriisiolukordades.

Ma ei saa päästa kogu maailma ehk piiride seadmine. Intervjueeritud spetsialistid

märkisid üksmeelselt, et piiride seadmine ja „ei“ ütlemine on sotsiaaltöötaja jaoks üks keerulisemaid ja läbivaid küsimusi. Kui ei osata töös piire seada, võib see viia läbipõlemiseni: S9: „/.../ see on ka üks asi, mis on mind viinud selleni, et ma olengi läbipõlenud olnud /.../ et, ma ei ole osanud piire tõmmata, ma praegu olen hästi palju õppinud seda /.../. Ja ma tajun oma kolleegidel just selles vajaka jäämist samamoodi, et piirid ei ole tegelikult paigas, paigas ei ole näiteks isegi lõunaaeg.“ S6: „Ma ei saa päästa kogu maailma ja nii on lihtsalt. Iseennast tuleb hoida, see tuleb paika panna.“

Emotsionaalne areng. Spetsialistide teadlikkus oma emotsioonidest on paranenud töökogemusega. On hakatud mõistma, et igal abi vajaval inimesel on oma lugu ja tunded, mis on sellega seotud. S3: „Mul on pikk areng olnud tunnete mõttes. Saan nüüd peegeldada ja mõista, ei võta enam isiklikult. See ei ole olnud alati nii, on olnud ka väga keeruline periood siin. /.../ see on tulnud töökogemusega.“ Enda ja teenusekasutaja tunnete lahushoidmist saab teadlikult õppida: S8: „Töökogemus ja eneseteraapias käimine on andnud selle oskuse, alguses läks ikka rohkem hinge ja eks tuleb ikka läbi barjääri endasse ka neid tundeid. Aga kuidagi aastatega olen õppinud /.../ et on kliendi tunded ja minu tunded, et need ei seguneks.“

Tööpinged võivad mõnikord tulla kaasa ka koju. S5: „Kui mõned asjad kodus käivituvad kiiremini, siis see võib tuleneda tihtipeale tööga seotud pingetest. Seda peab muidugi üldse esiteks teadvustama, et ahah, see pinge tuleb sealt.“ Intervjuueeritavate sõnul aitas refleksioon neil iseennast ja mõnes olukorras toimunud paremini mõista. S10: „Reflekteerimine aitab endast aru saada, luua selgust, mida võiks teha teisiti või mis toimus üldse.“ S5: „Algusaastatel ma ei olnud üldse teadlik, mis on refleksioon, see

tuli hiljem täiendkoolitustega, kui terapeudid ümber olid, siis hakkas teadlikkus suure-nema, supervisioonidega samuti.“

Kõik nagu räägivad ja teavad, aga mis siis edasi teha? Osalejad olid seisukohal, et üldiselt on sotsiaaltöötajad enesehoiust ja selle vajalikkusest teadlikud, kuid praktikas soovitusi sageli ei järgita või kardetakse, et raskuste tunnistamist ei mõisteta. S9: „/.../ selliseid sarkastilisi nalju tehakse enesehoiu ja vaimse tervise teemal. /.../ Ei suhtuta nagu tõsiselt, mõttetasandil saadakse nagu aru, et näiteks olen väsinud ja tean, mul on vaja puhkust, aga seda ei tehta. /.../ Või kui inimene on läbi põlenud, siis see on nagu selline veidi hukkamõistev ka, et nagu inimene justkui poleks hakkama saanud.“ S5: „Sotsiaaltöötaja kui teisi abistav inimene jõuab ise pigem abini alles siis, kui ikka väga pikalt vindunud ollakse.“

Üks intervjuueeritav jagas ka oma kogemust, et vaatamata teadmistele enesehoiu võimalustest, ei kasutanud ta neid piisavalt enne läbipõlemist: S9: „Minu jaoks on enesehoid saanud tõesti väga oluliseks, enne läbipõlemist ma ei mõelnud tegelikult väga enesehoiule. Ma teadsin, et võttes selleks on olemas ja ma midagi ikka tegin ka, ma olen liikuv alati olnud, aga ma pean silmas just töö ja puhkeaja tasakaalust teadlik olemist.“

Tööandja tegevus enesehoiu toetamisel

Uuringus osalenud sotsiaaltöötajate sõnul on väga oluline asutuse juhi suhtumine ja eeskuju vaimse tervise hoidmisel ja enesehoiu tavade rakendamisel. Kriiside järel on tööandjad hakanud rohkem tähelepanu pöörama töötajate vaimse tervise hoidmisele, kuid arenguruumi on veel palju. Uuringus osalenud sotsiaaltöötajate tööandjad võimaldasid supervisiooni ja kovisiooni, kuid need võiksid toimuda korrakindlalt.

Juhist sõltub väga palju. Just eeskuju on see, mida ma ootaksin. Mõned uuringus osalenud spetsialistid kirjeldasid, et juht ei tundnud huvi, kuidas töötajatel läheb või mida neil on vaja vaimse tervise toetamiseks. S5: „Ma ütlen niimoodi, et ta ei räägi sellest ja ta ei väljenda seda otseselt. Ta ei küsi, et kuidas sul läheb või kas sa vajaksid midagi.“

Teadlikkus iseendast areneb muuhulgas ka töökogemuse käigus.

Oluliseks peeti, et juht oleks ka ise eeskujuks vaimse tervise hoidmisel. S9: „Ma olen tundnud, et tööandjad räägivad, et vaimse tervise hoidmine on oluline, aga võib-olla nende enda eeskujust on vajaka jäänud. /.../ Ta näitab töötajatele seda, et ületundide tegemine ei ole okei, puhkuse võtmine on okei. Haiguslehe võtmine on vajalik, kui inimene on haige ja ta hoiab sellest ka ise kinni. Juhist sõltub väga palju. /.../ Just eeskuju on see, mida ma ootaksin.“

Töötajate rahulolu tööandja pakutavate enesehoiuvõimalustega. Uuringus osalenud sotsiaaltöötajatele võimaldasid tööandjad peamiselt rühmasupervisioone ja kovisioone. Puudust tunti korrakindlast supervisioonist ja kovisioonist kui ennetavatest meetmetest. Individuaalset supervisiooni pakuti valdavalt keerukate juhtumite või kriisiolukordade korral. S9: „Ja tegelikult ma ei ole rahul sellega, et kui ma olen teinud ettepanekuid supervisioonideks, siis need ei ole läinud läbi. Järjekindlad supervisioonid ja kovisioonid, nendest, ma julgen öelda, et tunnen puudust.“ Sageli pidid töötajad oma heaolu eest ise hoolitsema. S1: „Tegelen oma tervise säilitamisega ilma tööandja abita, kuna seda võimalust tööandja poolt sisuliselt ei pakuta.“

Enesehoiu teadmiste ja oskuste omandamine

Uurimuses osalenud kogenud sotsiaaltöötajad soovisid enesehoiu täienduskoolitusi, sest ülikooliõpingutest oli möödas palju aastaid. Kriisiderohkes ja kiirete muutustega maailmas tajutakse suuremat vajadust enese eest hoolt kanda. Väga oluline on, et tööandjad selliseid koolitusi töötajatele ka võimaldaks. Samuti peab enesehoiuteadmiste ja oskuste õpetamine olema lõimitud sotsiaaltöötajate väljaõppesse.

Enesehoid sotsiaaltöö õpingutes.

Intervjuudest selgus, et enesehoiuga seotud õppeainetest jäi sotsiaaltöö väljaõppes puudu. S5: „Mäletan väga hästi, et läbipõlemisest räägiti natukene ja see oligi kogu info, et see on raske töö ja seal põletakse tihti läbi. Aga see pool, kuidas ennetada, seda jäi nagu väheks.“ S9: „Ei meenu, et oleks väga palju räägitud õpingute jooksul enesehoiu teemadest. Stressist ja läbipõlemisest räägiti veidi. Pigem mujalt täienduskoolituselt olen saanud.“ S10: „Minu arvates noorena kooli minnes ei oska veel väärtustada enesehoidu kui sellist. Lähed tööle ja sa ju ei tea veel, mis tähendab reaalselt läbipõlemine.“

Erialaõppes võiks olla õppeaineid, mis arendavad eneseteadlikkust.

Kogemustega spetsialistid leiavad, et erialaõppes võiks olla õppeaineid, mis arendavad eneseteadlikkust. S5: „Mina arvan, et üks semester või poolaasta peaks nagu kuluma puhtalt teadlikkuse kasvatamisele. /.../ Näiteks, kus lihtsalt mingid terapeutid annavad, sellised seminarid ja mingid praktilised harjutused /.../. S8: „Iseenda tunnetest

arusaamist oleks vaja õpetada, ülekandeteemasid, et saaks aru, millised on sinu tunded ja millised kliendi tunded. Kokkuvõttes arendada eneseteadlikkust.“

Uuringu peamised järeldused

Uuringust ilmnis, et sotsiaaltöö spetsialistide teadlikkus iseendast ja oma psühholoogiilisest taustast mõjutab sotsiaaltöötajate tegelemist enesehoiuga ning klienditöö kvaliteeti.

Eneserefleksioonil on eneseteadlikkuse arendamisel oluline osa. Eneseteadlikkuse suurendamiseks, vaimse tervise hoidmiseks ja tõhusaks klienditööks vajatakse korraldusi ning jätkusuutlikke enesehoiuvõtteid ja võimalusi, nii individuaalseid kui ka tööandja pakutavaid. Seda toetab juhi positiivne suhtumine, eeskuju ja enesehoiuga tegelemise väärtustamine.

Kaua töötanud sotsiaaltöötajad ei ole enesehoiuteadmisi ega oskusi omandanud koos erialaharidusega, vaid isiklike ja tööandja täienduskoolituste kaudu. Uuringus osalenud sotsiaaltöötajatel on arusaam enesehoiust ja asjaomaste tavade vajalikkusest tulnud aja ning pika töökogemusega.

Uuringust selgus, et sotsiaaltöötajad peavad oluliseks enesehoidu ja asjaomaseid võtteid, kuid ei tegele enesehoiuga piisavalt. Sotsiaaltöötajate seas levinud üldine umbusklik hoiak enesehoidu ja vaimse tervise probleemidesse takistab enesehoiuga tegelemist. See viitab vajadusele suurendada teadlikkust vaimse tervise hoidmisest ja liikuda positiivsemate hoiakute suunas. Enesehoiu eeldus on sotsiaaltöö väljaõppes omandatud oskused ja teadmised. Sotsiaaltööd õpetavad kõrgkoolid peaksid käsitlema enesehoidu süstemaatiliselt, et toetada sotsiaaltöötajate negatiivsete hoiakute muutumist.

Viidatud allikad

- Ashley-Binge, S., Cousins, G.** (2020). Individual and Organisational Practices Addressing Social Workers' Experiences of Vicarious Trauma. *Practice: Social Work in Action*, 32, 191–207. doi:10.1080/09503153.2019.1620201
- Bent-Goodley, T. B.** (2018). Being intentional about self-care for social workers. *Social Work*, 63, 5–6. doi:10.1093/sw/swx058
- Bloomquist, K. R., Wood, L., Friedmeyer-Trainor K., Kim, H.-W.** (2016). Self-Care and Professional Quality of Life: Predictive Factors among MSW Practitioners. *Advances in Social Work*, 16, 292–311. doi:10.18060/18760
- Ferguson, H.** (2018). How social workers reflect in action and when and why they don't: the possibilities and limits to reflective practice in social work. *Social Work Education*, 37, 415–427. doi:10.1080/02615479.2017.1413083
- Hollinrake, S.** (2019). Theoretical perspectives for relationship-based practice with adults. Teoses: H. Dix, S. Hollinrake, J. Meade (toim.) *Relationship-based Social Work with Adults* (7–25). UK: Critical Publishing.
- Jirek, S.** (2020). Ineffective organizational responses to workers' secondary traumatic stress: A case study of the effects of an unhealthy organizational culture. *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*, 44, 210–228. doi:10.1080/23303131.2020.1722302
- Mirick, R. G.** (2022). Teaching Note – Self-Care in Social Work Education: An Experiential Learning Exercise. *Journal of Social Work Education*. doi:10.1080/10437797.2022.2119051
- Mohajan, H. K.** (2018). Qualitative research methodology in social sciences and related subjects. *Journal of Economic Development, Environment and People*, 7, 23–48. doi:10.26458/jedep.v7i1.571
- Narussón, D.** (2024). Enesejuhtimine ja enesehoid sotsiaaltöös. *Sotsiaaltöö*, 3, 77–86
- Payne, M.** (2014). *Modern Social Work Theory, Fourth Edition*. Oxford University Press.
- Payne, M.** (2018). Psychodynamic Theory. Teoses: N. Thompson, P. Stepney (toim.) *Social Work Theory and Methods: The Essentials* (65–77). Published by Routledge.
- Petruik, C. R., Freeman, V. E., McGillicuddy, P., Dimitropoulos, G.** (2017). Perceptions of health care social workers in Ontario: challenges and facilitators to reflective practice. *Reflective Practice*, 18, 339–357. doi:10.1080/14623943.2017.1279135
- Randver, R., Streimann, Purre, M., Sultson, H., Tulviste, J., ... Haring, L.** (2023). Vaimset tervist toetavad tegevused ja teenused Eestis – hetkeolukord ja arenguvajadused. Teoses: *Eesti inimeste aruanne „Vaimne tervis ja heaolu“*. <https://inimareng.ee/vaimset-tervist-toetavad-tegevused-ja-teenused-eestis>. (24.04.2023).
- Ruch, G., Turney, D., Ward, A.** (toim.) (2018). *Relationship-Based Social Work: Getting to the Heart of Practice*. London: Jessica Kingsley.
- Sánchez-Moreno, E., de La Fuente Roldán, I.-N., Gallardo-Peralta, L. P., de Roda, A. B. L.** (2015). Burnout, informal social support and psychological distress among social workers. *The British Journal of Social Work*, 45, 2368–2386. doi:10.1093/bjsw/bcu084
- Scheyett, A.** (2021). The Responsibility of Self-Care in Social Work. *Social Work*, 66, 281–283. doi:10.1093/sw/swab041
- Straussner, S. L., Senreich, E., Steen, J. T.** (2018). *Social Work*, 63, 125–133. doi:10.1093/sw/swy012
- Winter, K.** (2019). Relational social work. Teoses: M. Payne, E. Reith-Hall (toim.) *The Routledge Handbook of Social Work Theory* (151–159). London: Routledge.

Triinu Jänes

Valgamaa kutseõppekeskuse sotsiaalpedagoog

Köielkõnd ja habras motivatsioon: täiskasvanud õppija ja sotsiaalpedagoogiline töö täiskasvanute gümnaasiumites

KOKKUVÕTE

Eestis keskendub sotsiaalpedagoogika peaausjalikult tööle laste ja noortega, kuid selle rakendusvõimalused on tegelikult palju laiemad. Täiskasvanute gümnaasiumide tugispetsialiste seas korraldatud uuringust¹ selgub, et enamikus neist koolidest on tööol spetsialist, kes olenemata ametinimetusest kasutab oma töös peaausjalikud sotsiaalpedagoogilisi meetodeid, või tuntakse sellise spetsialisti järele vajadust. Suure osa õppuritest moodustavad täiskasvanud, kes võivad vajada sotsiaalpedagoogilist tuge õpingutes püsimisel ja isiklike keeruliste olukordade lahendamisel. Nende probleemid on keerulised ja mitmetahulised ning võivad oluliselt erineda tavakooli õpilaste omadest. Lastele ja noortele mõeldud sotsiaalpedagoogilised võtted täiskasvanutega alati ei toimi ning tugi peab olema laiapõhjalisem. Eriti keeruliseks teeb asja see, et ühes klassis võivad õppida nii teismeline, lapsevanem kui ka vanemaealine.

Sotsiaalpedagoogidel on vaja rohkem teadmisi ja tuge, et tulla toime õppijate vaimse tervise probleemidega ning alaealiste õppijate suurema osatähtsusega täiskasvanute gümnaasiumis, aga ka täpsemaid juhiseid oma töös.

MÄRKSONAD

Sotsiaalpedagoogika, täiskasvanute gümnaasium, täiskasvanud õppija, motivatsioon

Kuigi teooria kohaselt hõlmab sotsiaalpedagoogika tervet inimese elukaart, on see Eesti praktikas keskendunud peaausjalikult tööle

laste ja noortega. Näiteks sotsiaalpedagooge ühendav Eesti sotsiaalpedagoogide ühendus (2024) ei kirjelda tööd täiskasvanutega, küll

¹ Tallinna ülikooli sotsiaalkaitse suunal 2024. aasta kevadel kaitstud magistritöö „Sotsiaalpedagoogiline töö täiskasvanute gümnaasiumis“, juhendaja Kersti Kriisk.

aga leiab ühenduse kodulehelt soovitusi lapsele, noorele ja lapsevanemale, millal sotsiaalpedagoogi poole pöörduda. Ka rahvusvahelisel tasandil on teadlikkus sotsiaalpedagoogilisest tööst täiskasvanutega väike ja vaid üksikud teadusartiklid ning uurimused keskenduvad sotsiaalpedagoogilisele tööle täiskasvanutega (Hämäläinen 2012; Kornbeck ja Rosendal 2012; Cameron 2004; Schugurensky 2014; Nangle jt 2020).

Eestis rakendatakse sotsiaalpedagoogikat täiskasvanute gümnaasiumides, mis eeskätt on mõeldud koolikohustusliku ea ületanud täiskasvanud õppijatele, kes jätkavad seal katkenud põhihariduse või üldkeskhariduse omandamist. Haridusstatistika andmetel leiavad üldhariduse lõpetamata jätnud inimesed Eestis küll tee tagasi kooli, kuid koolist väljalangevus on endiselt suur, mille ühe põhjusena nähakse süsteemse toe puudumist (Haridus- ja teadusministeerium 2021 ja 2022).

Uuringus, mida artiklis tutvustan, püüdsin välja selgitada, milline on täiskasvanute gümnaasiumi sotsiaalpedagoogilise töö eripära ja sotsiaalpedagoogi roll täiskasvanud õppija toimetuleku toetamisel. Tahtsin ka kindlaks teha sotsiaalpedagoogi arenguvajaduse ja proovikivid selles töös.

Uuringu korraldus

Tahtsin uuringusse kaasata kõigi täiskasvanute gümnaasiumide tugispetsialistid, kes pidevalt rakendavad oma töös sotsiaalpedagoogilisi meetodeid. Võtsin telefoni teel ühendust kõigi neljateistkümne kooliga, kus toimub mittetatsionaarne üldharidusõpe. Eelnevalt tutvusin koolide kodulehekülgedel info põhjal tugipersonali koosseisuga ja töökirjeldustega. Ilmnes, et koolides, kus sotsiaalpedagoogi ei olnud, täitis sarnaseid tööülesandeid teise ametinimetusega spetsialist, kes muu poolest igati vastas uuringu

kriteeriumidele. Uuringust jäid välja kuus kooli, millest neljas ei olnud sotsiaalpedagoogi ülesandeid täitvat spetsialisti ja kahel juhul keelduti intervjuust eesti keele puuduliku oskuse tõttu.

Seega osales uuringus üheksa sotsiaalpedagoogi kaheksast õppeasutusest. Poolstruktureeritud intervjuud andmete kogumiseks toimusid 2024. aasta jaanuaris ja veebruaris. Uuringusse olid kaasatud peaaegu kõik selles kitsas valdkonnas tegutsedad. Anonüümsuse tagamiseks ei nimetata artiklis vastajate tööstaaži, haridust ega ametinimetust ja nimesid tsitaatide juures on muudetud.

Andmete analüüsimisel kasutati narratiivset teemaanalüüsi (Victor 2009), mis aitab lugusid analüüsides sügavamalt mõista uuritavate rolli täiskasvanute gümnaasiumis ja seda, kuidas tõlgendatakse täiskasvanud õppijat ning tema abivajadust. Vestluste keskmes oli abivajav õppija, mis tähendab, et osalejate kirjeldused ei laiene kõigile õppijatele.

Uurimisteema valikul lähtusin isiklikust huvist täiskasvanute gümnaasiumi sotsiaalpedagoogilise töö vastu, sest töötan ise teist aastat täiskasvanud õpilastega.

Mis uuringust selgus?

Sotsiaalpedagoogilise töö eesmärgid

Uuringu tulemused näitavad, et sotsiaalpedagoogi teenuse kättesaadavus täiskasvanute gümnaasiumis varieerub. Seda tööd teevad erinevate ametinimetustega spetsialistid, mis näitab, et valdkond ei ole Eestis veel täpselt reguleeritud. Ilmnes, et sotsiaalpedagoogilise töö peaeesmärk täiskasvanute gümnaasiumis on üldiselt sama, mis üldhariduskoolides: luua kõigile õppijatele turvaline ja toetav keskkond individuaalse nõustamise, sotsiaalsete oskuste

õpetamise ja võrgustikutöö kaudu (Eesti sotsiaalpedagoogide ühendus 2024).

Sotsiaalpedagoogi tuge vajavad nii täiskasvanud õppijad kui ka õpetajad. Täiskasvanute gümnaasiumides aitab sotsiaalpedagoogiline töö ennetada õpingute katkestamist selle kaudu, et koolis kujundatakse turvaline psühhosotsiaalne keskkond. Uuringus osalejate hinnangul on täiskasvanul vaja õppimiseks keskkonda, kus omavahelises suhtluses ollakse aus, õppijat aktsepteeritakse sellisena, nagu ta on ja tema autonoomiaga arvestatakse. Eraldi toodi välja põhikooli õppureid, kelle toetamist hoitakse suurema tähelepanu all. Ei ole juhus, et sotsiaalpedagoog on ühtlasi klassijuhataja just põhikooliastmes.

Õpingute algus on kõige kriitilisem aeg ja sotsiaalpedagoogil tuleb töötada selle nimel, et ennetada loobumist.

„Paljud ütlevad, et nad ei saa kuhugi tööle, kui neil ei ole põhiharidust /.../ 48-aastane naine ütles, et tal on lapsed, aga nad ei tea, et tal on seitse klassi haridust.“ (Airi)

Uuringu tulemustest ülevaate andmisel lähtun neljast narratiivist, mis ilmekalt kirjeldavad nii täiskasvanud õppijat kui ka sotsiaalpedagoogi tööd.

Täiskasvanud õppija habras motivatsioon

Sotsiaalpedagoogid rääkisid õppija motivatsioonist palju, kuid ei hinnanud seda ühemõtteliselt suureks ega väikeseks. Õppima asudes on õppijate motivatsioon tõenäoliselt suur, kuid vähene enesetõhusus hakkab seda negatiivselt mõjutama esimeste takistuste korral. Habras motivatsioon kujuneb osalejate jutustuste kohaselt mitme teguri

koosmõjus, millega tegelemine paneb spetsialistide teadmised ja oskused proovile. Õpingute algus on kõige kriitilisem aeg ja sotsiaalpedagoogil tuleb töötada selle nimel, et ennetada loobumist.

„... kes seal õppis kunagi kümme-kakskümmend aastat tagasi, nemad tunnevad end esialgu väga ebakindlalt ja rumalalt ja no siin on ikka päris äärmuslikke elulugusid [raskelt ohtes]. Sirgelt otse õppijaid, iseteadlikke on ikka suhteliselt vähe ...“ (Hanna)

Samuti joonistus pilt abivajavast täiskasvanud õppijast, keda elu ei ole kohelnud hästi, kes on inimestes pettunud, hirmul, ei usalda teisi ega usu ka iseendasse ja vajab seetõttu koolis kedagi, kes teda emotsionaalselt toetaks. Koolitee katkemine minevikus ei avaldanud nende peegelduste põhjal negatiivset mõju ainult akadeemilistele teadmistele, vaid ka enesekohastele ja sotsiaalsetele oskustele. *„... mingil põhjusel on nendel täiskasvanutel varem koolitee pooleli jäänud ja nad on tagasi tulnud ja siis nende sotsiaalsed oskused ongi tegelikult vähesed /.../“ (Carita)*

Õppijate vaimse tervise probleeme mainiti läbivalt. Sotsiaalpedagoogide hinnangul on ärevushäired ja depressioon õppijate seas laialt levinud. *„... väga suur osa minu tööst on ikka vaimse tervise probleemidega õpilase toetamine. Olen teda motiveerinud, pannud ta tundma, et ta saab hakkama, et ta hakkaks endasse uskuma, otsinud üles tema tugevad küljed, kiitnud.“ (Airi)*

Üllatavalt sarnaselt kirjeldati õppija „pildilt kadumise“ kulgemist. Nimelt tekib õppijatel suuremate õppevõlgnevuste korral harjumus koolist puududa, sejärel mitte vastata sotsiaalpedagoogi kõnedele ja kirjadele. Niisuguse olukorra ennetamiseks tuleb õpitulemustel pidevalt silma peal hoida. *„Ma jälgin, et kas inimene on pildil, kas tal tekivad sinna tööde tulemustesse tulemused või nullid ja siis ma võtan ühendust*

või vähemalt proovin ühendust võtta ja väga sageli nad hakkavad ennast peitma, kui neil on võlgnevused, sest neil tekib ärevus, et siis ma proovingi jälle neid raskusi välja selgitada ja koos mõelda, millised võiksid olla need lahendused.“ (Hanna)

Õppijaga kontakti saamine on osalejate sõnul pool võitu. Sellele järgneb tavaliselt kokkulepe koolis kohtuda. Vestluse käigus selgitatakse välja probleemid, vaadatakse üle võlgnevused, koostatakse järelduste esitamise plaan ja vajadusel vähendatakse õppekoormust ehk õpilane valib, mis aineid ta edasi õpib. Koostööd aineõpetajatega peeti siinjuures väga oluliseks ja oli loomulik, et sotsiaalpedagoog toetab õppijat õpetajaga suhtlemisel. Oma ülesannet sellisel juhul nimetasid sotsiaalpedagoogid „vahendamiseks“ ja seda kasutati ka sotsiaalse oskuste õpetamiseks: „... üsna mitmeid kordi on olnud ka kontakti vahendamine, et kui õppijal on mingitest eelnevatest aastatest hirmud jäänud ja ta ei julge minna rääkima õpetajaga, siis ma näiteks esimene kord lähen kaasa ja ta saab ju ka kõrvalt vaadata, kuidas seda vestlust alustada. Ma tutvustan teda ja sealt juba aineõpetaja läheb edasi.“ (Giia)

Õpetajaid tuleb mitteaktiivse õppija korral pikalt ette valmistada: „... siis ma räägin õpetajatega, et ta on nüüd olemas, et katsuge nüüd siis leebemat varianti temaga ./../ liiga suurt koormust ei saa neile anda, sest siis nad on kohe uuesti kadunud ./../.“ (Inna)

Pädevus ja kogemus

Sotsiaalpedagoogi kirjeldati kui spetsialisti, kes nõustamise kaudu aitab õppijal leida toimetulekuks kõige parema viisi, motiveerib teda ja abistab lahenduste leidmisel. Jutustustest selgusid aga ka tööülesanded, mis ei olnud seotud ainult nõustamisega. Nimetati info vahendamist õppija ja aineõpetaja vahel, puudumiste ja õpitulemuste

jälgimist, koostööd koolimeeskonna ja võrgustiku liikmetega väljaspool kooli, õppija abistamist õppeinfosüsteemidest arusaamisel, hariduslike erivajaduste (HEV) küsimuste koordineerimist, klassijuhatamist, tundide vaatlemist, juhtumianalüüsi koostamist, sekkumist käitumisprobleemide korral (konfliktid), õpiabiplaanide koostamist, õpilastööde juhendamist, vajadusel aineõpetajate asendamist, õpistrateegiate tutvustamist, ainetundide andmist, ennetustööd, õppija sotsiaalse võrgustiku kujundamist, abivahendite organiseerimist jms.

Nõustamistehnikatest, mida sotsiaalpedagoogid kasutavad, peegeldus kõige enam motiveeriv intervjuerimine, seejuures rõhutati inimkesksust ja lahendustele suunatust. Positiivsena nimetati näiteks kaua mitteaktiivne olnud õppija tagasitoomisel sotsiaalpedagoogi individuaalset suhtlemist õppijaga, aidates tal järk-järgult eesmärgi poole liikuda, julgustades ja positiivset tagasisidet andes.

„... oli üks üle neljakümne naisterahvas, kes tuli põhikooli ja tema puhul nüüd tõesti oli selline julgustamine ja motiveerimine, et ta käiks seal tundides. Alguses on kokkulepped, et tule mõnda tundi, siis tule juba pikemalt, et selline samm-sammult edasi, et anda talle aega kohaneda ja selle tulemusena üks paremaid, kes kohal käis tundides, ja ta ka lõpetas põhikooli ära ./../.“ (Giia)

Lisaks sellele, et sotsiaalpedagoog peab olema hea suhtleja, peeti oluliseks ka enesekindlust, et mitte kergesti solvuda. Suureks abiks on olnud suhtlemiskoolitus keerulise käitumisega täiskasvanuga toimetulekul. Oma tööd kirjeldades kasutati õppijate käitumise iseloomustamisel väljendeid „trambib jalgu“, „tõstab häält“, „põrkab“, „nähvab“. Ilmnes, et õppijatel esineb mitmesuguseid probleeme, mille käsitlemine eeldab sotsiaalpedagoogilt pädevust eri

valdkondades: „... tegelikult meil on palju narko- ja alkosõltuvusi, et neid on ka palju /.../ Või siis suitsiidne pool, seda on hästi palju, depressioon /.../, kui ise oled hästi kurnis, siis sa saad kergemini hakkama nende õpilastega.“ (Carita)

Oluliseks peeti võimalust jagada kogemusi teiste täiskasvanute gümnaasiumide sotsiaalpedagoogilise töö tegijatega. Lugudest peegeldus tugevalt erialane üksindus, mis on tõenäoliselt tingitud selle valdkonna spetsialistide väiksest kogukonnast. Kohtumisvõimalusi on pakkunud täiskasvanute koolitajate assotsiatsiooni Andras koolitused: „... koolitustel ma lihtsalt tunnen, et ma polegi ükski, et teistel koolidel on täpselt need samad mured /.../.“ (Inna)

Ühtlasi selgus, et sellised kohtumised aitavad kujundada täiskasvanute gümnaasiumides sotsiaalpedagoogide tööpraktikat, sest üldised juhised nende töös puuduvad. Eriti väljendasid pahameelt juhiste puudumise pärast osalejad, kes töötavad koolides, mis on liidetud kutsekoolide juurde. „... meil on mittetatsionaarne õpe kutsekoolis, MIS seaduse alusel me siis nagu toimetame? Mingisuguseid konkreetseid juhiseid võiks nagu olla /.../ kuidagi kogu aeg me nagu kompame piire ja siis kaupleme, kes hakkab saatma vett ja leiba, kui kinni pannakse [naerab] /.../.“ (Fiona)

Probleemina nähti ka info puudumist õppijate vaimse tervise kohta, mistõttu peab sotsiaalpedagoog ise oskama muresid ära tundma. Kui koolis ei ole HEV-koordineerijat, siis täidab tema tööülesandeid suures osas just sotsiaalpedagoog. „... psühhiaatrid ei taha üldse meile siin vahel informatsiooni avaldada või kuidagi, siis kindlasti olen mina pidanud siin juurde omandama /.../.“ (Elen)

Võib arvata, et sotsiaalpedagoogi juurde tullakse ka isiklikes asjades nõu küsima.

Tõenäoliselt seda silmas pidades rõhutas mitu osalejat, et sotsiaalpedagoog peaks olema elukogenud, mitte otse koolipingist tulnud verinoor spetsialist: „... need, kes on gümnaasiumiosas, need õppijad on sageli juba ka ise lapsevanemad, kes vajavad mõnikord ka nõustamist selles, kuidas toimetada oma lastega.“ (Bella)

Kõielkõnd kahe põlvkonna vahel

Intervjuuerimisel oli vaja mõnikord täpsustada, millisest õpilasest osaleja räägib, sest täiskasvanute gümnaasiumis on alaealiste õpilaste osatähtsus viimastel aastatel suurenenud, mistõttu õpivad klassiruumis koos eri põlvkonnad. Alaealised, kellega intervjueritavad oma töös tegelevad, saab vanuse järgi jagada kaheks rühmaks. Ühed on koolikohustuslikus eas ehk kuni 17-aastased, keda on kooli suunanud Rajaleidja keskus ja keda osalejad nimetasid intervjuudes aeg-ajalt lasteks. Teine grupp on alaealised, kellel ei ole enam koolikohustust ja suurem osa neist tundub õppivat kümnendas klassis. Neist rääkides kasutati sageli sõna „noored“.

„... paraku satub sinna põhikooliossa ka neid noori, kes on kaotanud igasuguse usu täiskasvanutesse, neid on väga keeruline motiveerida, kuna nad ei võta sind kuulda ja ütleme, et kui üks laps satub tavakoolist täiskasvanute gümnaasiumisse kuskil kuues-seitsmes-kaheksas klass, siis on tal ta enda seljakott täis selliseid asju, millega me peame kõigepealt tegelema, et ta üldse oleks võimeline õppetööga tegelema. Vaimne tervis, suhted vanematega, kambad, sinna juurde tulevad juba seksuaaltervis, abordid – kõik see kirju-kirju maailm. Ja kõigepealt sa proovid saada selle lapse usalduse ja alles siis saad /.../.“ (Bella)

Esile toodi noormehi, kellel tunduvad olevat distsipliiniprobleemid, nad on pisut mässumeelsed, ei suuda näha teo ja tagajärje

seost, neil ei ole enesekohaseid oskusi. Nende õpilastega tööd kirjeldades võrreldi oma tööd sageli ema ülesannetega: „... noorele inimesele sa pead VEEL ja VEEL ja võib-olla ka kolmas ja neljas kord seda tegema. „MINE magama!“ – „Ma kell kolm läksin.“ [naerab] Hommikul ei ärganud üles /.../“ (Fiona)

Kui muidu toodi esile, et tavakooliga võrreldes on täiskasvanute gümnaasiumis õpilaste konflikte vähe, ilmusid need jutustustesse koos alaealiste õpilastega. Konfliktid leidsid alati aset tunnis, kus üks osaline oli alaealine õpilane ja teine täiskasvanud õppija või õpetaja. „... seal on niivõrd erinevad vanused koos, seal on üks kuuskümmend praegu ja kuusteist ja nende KOOSLUS on ühesõnaga niimoodi, et kui vanaema peaks olema lapselapsega koos, siis see lapselaps nõuab kogu aeg meelelt tähelepanu. Ta on küll digipädevam ja see vanem inimene, see nagu tahaks õppida, ta tahab nagu kõike haarata korraga ja siis kui need kaks kooslust seal klassis on, üks kogu aeg segab mingite selliste küsimustega, siis on see vanem inimene natuke häiritud ja just selline tunnis kellegi domineerimine. Jälle tullaakse öeldakse: „Tule appi!“ (Doris)

Õppijate negatiivne vastasmõju võib olla tingitud sellest, et ei mõisteta teineteise käitumist ega vajadusi ja olukorra lahendamiseks palutakse sotsiaalpedagoogi abi. Oli ka neid, kes märkisid kahe põlvkonna positiivset lävimist, kus vanem osaline toetab nooremat ja on sellega tugispetsialistile tema töös abiks. „... panen ta istuma kellegi sellise vanema inimese juurde, kes siis võib-olla natuke suunaks ja juhendaks ning kui tekib pinginaabriga selline klapp, siis võib-olla see mõjutamine käib natukene ka teise õpilase kaudu.“ (Elen) „... eriti need vaprad emmed, kellel on siin mitu last kodus, need tihti peale emmetavad ka need väiksemad nooremad poisid ära [naerab], et nad selles mõttes on mulle tugi /.../“ (Inna)

Koolikohustuslikus eas õpilase jälgimise pärast tundusid osalejad olevat rohkem pinges, kuid täiskasvanud õpilase kohta arvati, et too peaks abi vastuvõtmisel ja otsustamisel jääma autonoomseks: „... Täiskasvanud inimest ÜMBER veenda on väga keeruline. Kui ta on midagi otsustanud, siis nii ON. Seda ma olen nüüd ka kogenud aastatega, et kui näiteks lapse puhul veel kuidagi on mingeid nippe ja võimalust, et kuidagi veenad teda ümber, siis paraku täiskasvanud inimesega see on peaaegu võimatu /.../“ (Elen)

Pedagoogiline taust on tähtis

Sotsiaalpedagoogiga sarnaseid tööülesandeid täitvad osalejad olid erinevate ametinimetustega, seega uurisin, kuidas nad ennast määratlevad ja mis ametiga oma tööd seostavad. Selgus, et sotsiaalpedagoogina töötavate spetsialistide kutseline enesemääratlus oli selgem. Need osalejad olid ka kindlalt seisukohal, et sotsiaalpedagoogi ei saa koolis asendada, erinevalt teistest tugispetsialistidest on temal ka pedagoogilised teadmised. Sotsiaalpedagoogide sõnul annab ametinimetus neile töökohal suure eelise. Sellest rääkides kasutati väljendeid „olen õpetajatega ühel real“, „õpetajatega võrdsem tase“, „saan anda tunde“, „olen selle välja teeninud“, „seadusest tulenevalt rohkem võimalusi“, „õpetad sotsiaalseid oskuseid“.

Õppijate vaimse tervise probleeme mainiti läbivalt.

Teise ametinimetusega osalejad seostasid küll oma tegevust sotsiaalpedagoogi tööga, kuid leidsid, et täiskasvanute gümnaasiumis täidab sotsiaalpedagoog pigem mitut kutserolli, olles ka nõustaja, sotsiaaltöötaja ja tugiisik. Leiti, et sellises koolis muutub sotsiaalpedagoogi töö aja jooksul.

Ametinimetuste erinevuste põhjuseid võis aimata kirjelduse järgi, mis ilmnesid jutustus- ja järgmiselt: „ametinimetus kohaneb vastavalt vajadustele“, „pannakse sinna, mida kätte on saada“, „võitlesin endale ise välja sotsiaalpedagoogi ametinimetuse, et olla oma töös tõhusam“. Esile toodi, et täiskasvanute üldhariduskooli sotsiaalpedagoogi roll erineb tavakooli sotsiaalpedagoogi omast eeskätt selle poolest, et õpilaste vahel on vähem konflikte.

Kokkuvõtteks

Oma uuringu põhjal tahan rõhutada, et riikliku jätkusuutlikkuse ja inimeste üldise heaolu seisukohast on oluline täiskasvanutele suunatud sotsiaalpedagoogikat väärtustada ning edasi uurida. See annaks võimaluse arendada meetodeid, et tagada haavatavate täiskasvanute parem toimetulek

ja kaasatus haridussüsteemis ja ühiskonnas. Sotsiaalpedagoogiline töö täiskasvanute gümnaasiumides on heaks eeskujuks ja neist kogemustest tasub õppida ka laiemalt.

Uuringu tulemuste põhjal andsin kolm peamist soovitusi Eesti sotsiaalpedagoogide ühendusele, Andrasele ning haridus- ja teadusministeeriumile.

1. Leian, et täiskasvanute sotsiaalpedagoogikat tuleks koordineerida kui sotsiaalpedagoogilise töö osa. Erialane sidusus tõhustab koostööd, mis aitab lõimida haavatavaid täiskasvanuid ühiskonda ja ennetada täiskasvanud õppijate väljalangemist koolist.
2. Eraldi juhised tuleks koostada sotsiaalpedagoogidele, kes töötavad kutsekoolis täiskasvanute mittestatsionaarse üldharidusõppe osakonnas.
3. Laiendada Rajaleidja keskuse teenuseid põhihariduseta täiskasvanud inimesele.

Täna oma magistritöö juhendajat Kersti Kriiski abi eest artikli valmimisel.

Viidatud allikad

- Cameron, C. (2004). Social Pedagogy and Care: Danish and German Practice in Young People's Residential Care. *Journal of Social Work* 4(2), 133–151. DOI: 10.1177/1468017304044858
- Eesti sotsiaalpedagoogide ühendus. (i.a.) <https://sotsiaalpedagoogid.ee/>. (7.01.2024).
- Haridus- ja teadusministeerium. (2021). *Haridusvaldkonna arengukava 2021–2035*. (3.02.2024).
- Haridus- ja teadusministeerium. (2022). *Tulemusaruande analüütiline osa*.
- Hämäläinen, J. (2012). Social Pedagogical Eyes in the Midst of Diverse Understandings, Conceptualisations and Activities. *International Journal of Social Pedagogy*. 1(1), 1–14. doi:10.14324/111.444.ijsp.2012.v1.1.002
- Kornbeck, J., Rosendal, J. (2012). *Social Pedagogy for the Entire Lifespan*: Volume II. Bremen.
- Nangle, D. V., Erdley, C. A., Schwartz-Mette, R., A. (2020). *Social Skills Across the Life Span. Theory, Assessment, and Intervention*. London: Academic Press.
- Schugurensky, D. (2014). A social worker, a community development worker and an adult educator walk into a bar: on strange bedfellows and social pedagogy. *New Directions for Higher Education* 3(2), 360–395. www.researchgate.net/publication/269097768 (9.02.2024)
- Victor, S. (2009). Telling Tales: A Review of C. K. Riessman's Narrative Methods for the Human Sciences. *The Qualitative Report*, 14(3), 172–176. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2009.2844>

Maarja Kähr*sotsiaalkindlustusameti riigisisese nõustamisteenuse nõunik***Kristina Laul***sotsiaalkindlustusameti riigisisese nõustamisteenuse juht*

Hädaohus oleva lapse abistamine lastekaitsetöötaja vaates

Sotsiaalkindlustusamet on koostanud kohalike omavalitsuste lastekaitsetöötajatele hädaohus oleva lapse turvalisuse tagamise ja ajutiselt perest eraldamise ning hooldusõigusega isiku (edaspidi lapsevanem) nõusoleku alusel ohutusse kohta paigutamise juhise.

Juhis on mõeldud lastekaitsetöötajate tegevuse toetamiseks ja ühtse praktika kujundamiseks olukordades, kui on vaja kiiret ning teadlikku sekkumist.

Lastekaitseseadus toob välja, et termin „hädaohus olev laps“ tähistab last, kelle elu või tervis on ohus, või last, kelle käitumine ohustab tema enda või teiste inimeste elu või tervist. Hädaohus last tuleb viivitamata abistada, tema elu või tervist ohtu seadnud olukord lõpetada ja paigutada laps ohutusse oludesse. Kohalik omavalitsus või sotsiaalkindlustusamet võib lastekaitseseaduse alusel eraldada lapse perekonnast ja vajaduse korral määrata lapse ning tema vanema suhtluskorra enne hooldusõiguse piiramise kohtumäärust, kui lapse jätmine perekonda

või vanema ja lapse suhtlus ohustab lapse tervist või elu.

Haldusakti koostamine nõuab tähelepanu

Kui kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja saab teada lapsest, kelle elu või tervis on ohus, tuleb tal viivitamata sekkuda ja toimetada laps turvalisse kohta kuni ohu möödumiseni. Oht võib seisneda lapsevanema tegevuses või tegevusetuses ehk suutmatuses tagada lapse turvalisus konkreetsetes olukorras. Laps võib olla vaja perest eraldada ka juhul, kui ta on ohtlik enda või teiste elule ja tervisele, kuid lapsevanem keeldub last paigutama asjakohasele teenusele, aga ka näiteks siis, kui lapsevanem ei ole kättesaadav.

Lastekaitsetöötaja peab oskama eristada lapse perest eraldamist ja vanema nõusoleku alusel mujale paigutamist. Kui laps on sattunud ohtu lapsevanema tegevuse või tegevusetuse tõttu, tuleb kohalikul omavalitsusel koostada hädaohus lapse perest eraldamise haldusakt, mitte algatada lapse perest eraldamine vanema nõusolekul. Näiteks kui laps on sattunud hädaohu, sest tema vanemad on tarvitanud alkoholi ega suuda tagada lapsele selles olukorras turvalist keskkonda, siis ei ole kohane võtta vanemalt nõusolekut lapse paigutamiseks teenuseosutaja juurde, vaid tuleb koostada lapse perest eraldamise haldusakt ja paigutada laps teenuseosutaja või turvalise isiku juurde.

Lapsevanema tegevuse või tegevusetuse tõttu hädaohu sattunud lapse saab kohalik omavalitsus eraldada ja haldusakti alusel paigutada sobiva teenuseosutaja juurde kuni 72 tunniks. Lapsevanemale edastatud aktis peavad olema peale perest eraldamise põhjuse kirjeldusele märgitud ka lapse ja vanemate üldandmed, perest eraldamise seaduslik alus, akti kehtivuse aeg ning kellaaeg ja lapse viibimiskoht. Vajadusel tuleks lapse huvide ja heaolu kaitseks reguleerida ka lapse suhtluskord lapsevanemaga. Kui kohalik omavalitsus paigutab lapse teenuseosutaja juurde, tuleb koostada haldusakt ka teenuseosutajale, kelle juurde laps paigutatakse, ja märkida teenuse määramise alus.

Vanemad ja laps peavad olema kaasatud

Lastekaitsetöös üldiselt ning ka perest eraldamise korral on tähtis koostöö pere ja lapsega. Hädaohus oleva lapse perest eraldamise haldusakt tuleb üle anda lapsevanemale ja sinna juurde peab käima ka selgitustöö. Lapsevanemale on vaja selgitada, miks on vaja laps perest eraldada ja kuidas lastekaitsetöötaja edaspidi last ning peret abistab.

Kuigi laps on perest eraldatud, on tähtis kaasata lapsevanem juhtumikorraldusse ja vanemal on õigus saada ülevaade kogu protsessist. Pere kaasamine ja usaldusliku suhte kujundamine ka nii keeruliste otsuste juures nagu lapse eraldamine perest tagab juhtumi lahendamisel paremad tulemused ning lapsele turvalisema keskkonna.

Hädaohus oleva lapse perest eraldamise haldusakt tuleb üle anda lapsevanemale ja sinna juurde peab käima ka selgitustöö.

Perest eraldamist on tähtis selgitada ka lapsele tema vanust ja arengutaset arvestades. Lastekaitseseadus toob välja, et lapsele peab selgitama kavandatava otsuse sisu ja põhjuseid. Perest eraldamine on lapsele äärmiselt traumeeriv ja esil on hirm, mida põhjustab teadmatus eesootavast. Hirmuga toimetulekule ja turvatunde taastamisele aitab kaasa usalduslik ning hea suhe lastekaitsetöötajaga ja selgitus, miks niisugune olukord on kujunenud.

Lapsele selgituste jagamisel peab vältima keerulisi termineid ja pikki selgitusi, mida laps ei pruugi mõista. Kasutada tuleb lapsele tuttavat sõnu, mille tähendust ta teab. Vestluste ajal peab keskkond olema turvaline ja toetav: ei tohi olla tegureid, mis lapsele endiselt hirmu tekitavad. Ka lastekaitsetöötaja kehakeel ja selgitused peavad olema toetavad, julgustades last oma tundeid ning mõtteid väljendama. Lapsi, nagu ka täiskasvanuid, on vaja austada, mis tähendab, et lapsele tuleb anda tõest infot temale sobivas ulatuses, ohutamata liigset lootust, mis ei pruugi täituda.

Lapsega vestlemisel tuleb anda talle aega oma arvamuse esitamiseks ja küsimusteks. Lastekaitsetöötaja jaoks on hädaohus oleva

lapse perest eraldamine äärmiselt kiire tööprotsess, kuid lapsega rääkimiseks tuleb võtta aega ja olla lapse jaoks kohal.

Perest eraldamise korral on lastekaitsetöötajal oluline toetada last, tutvustada teenuseosutajat ja edasist elukorraldust. Väga tähtis on, et laps teaks, millised muudatused teda ootavad, kui kauaks ta teenuseosutaja juurde jääb ja kuidas ta edaspidi suhtleb lähedastega.

Teenusele paigutamise vanema nõusoleku alusel

Hädaohus oleva lapse abistamisel on tähtis käsitleda eraldi juhtumeid, mil lapse ohtu sattumine ei ole lapsevanema tegevusest tingitud. Sel juhul ei ole tegemist hädaohus lapse perest eraldamisega, vaid laps paigutatakse teenuseosutaja juurde vanema nõusoleku alusel lastekaitseaduse § 32 lõike 5 kohaselt. Näiteks võib seda vaja olla, kui lapsevanemad viibivad väljasõidul mitme tunni kaugusel, kuid laps on sattunud hädaohtu ja teda ei ole võimalik kohe vanematele üle anda, või kui last üksinda kasvatav vanem läheb haiglasse operatsioonile, tal puudub tugivõrgustik ning tal ei ole last kuhugi jätta. Sellisel juhul pöörduvad lapsevanem kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja poole ja laps paigutatakse teenuseosutaja või lapse jaoks turvalise isiku juurde vanema nõusoleku alusel. Kui laps on ohtu sattunud lapsevanemate pärast, siis kõnealust seaduspunkti rakendada ei saa.

Lapsevanema nõusolekus peavad olema märgitud lapse ja lapsevanemate üldandmed, ajutise paigutamise seaduslik alus ja eesmärk, teenuseosutaja või turvalise isiku andmed ning kinnitus, et nõusolek on antud vabatahtlikult. Lapsevanem võib nõusoleku igal ajal tagasi võtta.

Ka siin on tähtis, et lastekaitsetöötaja selgitaks perele asjaolusid, kaasaks teda otsustesse ja vastaks võimalikele küsimustele. Samuti tuleb lapse vanust ja arengutaset

arvestades selgitada välja ka tema arvamus ja rääkida lapsele, mis saab edasi. Lapsega vesteldes tuleb arvestada samu põhimõtteid, mis on toodud eespool välja hädaohus oleva lapse perest eraldamise puhul.

Juhtumi käsitlemine peab olema terviklik

Hädaohus lapse perest eraldamise hetkest 72 tunni jooksul peab lastekaitsetöötaja hindama, kas oht lapse elule ja tervisele on möödunud ning kas lapse saab üle anda lapsevanemale. Kui hindamise tulemusena selgub, et oht lapsele ei ole selle aja jooksul möödunud ja perest eraldamise asjaolud püsivad, on vaja pöörduda esialgse õiguskaitse korras kohtusse hooldusõiguse peatamiseks, piiramiseks või täielikuks äravõtmiseks. Hinnang lapse abivajadusele on soovitatav koostada 24 tunni jooksul, sest see annab piisavalt aega vajaduse korral täiendavate dokumentide koostamiseks ja jätab aega ka kohtule avaldusega tutvuda ning otsus koostada.

Lapsele selgituste jagamisel peab vältima keerulisi termineid ja pikki selgitusi, mida laps ei pruugi mõista.

Kõik kohaliku omavalitsuse toimingud lapse perest eraldamisel tuleb fikseerida sotsiaaltoetuste- ja teenuste andmeregistris STAR. Hädaohus oleva lapse perest eraldamise korral algatatakse juhtumimenetlus ja koostatakse juhtumiplaan, mis sisaldab abivajaduse hindamist ning tegevuskava. Kui pere kohta on juba varem juhtumimenetlus algatatud, siis märgitakse vastavad toimingud avatud menetluse alla.

Juhtumimenetluses on vaja terviklikult hinnata lapse abivajadust ja ka last

kasvatavate inimeste vanemlikke oskusi. Tuleb tähelepanu pöörata sellele, kas lapsevanemad suudavad piire seada ja tagada lapsele esmase hoolitsuse, juhendamise, emotsionaalse soojuse ning turvalisuse. Niisugune hindamine võimaldab kujundada tervikpildi vanemlusest ja sellest, kuivõrd lähtub vanem lapse heaolust ning kas ta on valmis muutusteks. Lapse heaolust lähtumine tähendab, et raskuste ilmnemisel suudab vanem mõista, mis on parim lapse huvides, seda tunnistada ja vastutada. Vanema valmisolek muutusteks tähendab aga motiveeritust ja muutumisvõimet ning soovi teha koostööd spetsialistidega lapse heaolu tagamiseks.

Perest eraldamise protsess on keeruline nii perele, lapsele kui ka lastekaitsetöötajale endale. Arusaamatuste vältimiseks on äärmiselt oluline otsused kirja panna, teha selgitustööd lapsele ja perele ning kohe kavandada edasised sammud. See tagab, et lastekaitsetöötaja otsused on läbipaistvad, kaalutletud ja lähtuvad alati lapse parimast huvist. Lapsel ja perel on õigus olla kaasatud lastekaitsetöösse ning sellest kinnipidamine soodustab positiivsete tulemuste saavutamist ja juhtumi lahendamist mõistliku aja jooksul. Pereliikmete aktiivne kaasamine aitab neil tunda, et nende arvamusi ja vajadusi arvestatakse, osalemine otsustamisel suurendab ka nende koostöövalmidust tulevikus.

Juhis saadetakse kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajatele ja selle leiab veebilehe lasteabi.ee spetsialistile mõeldud vahelehel.

Anna Karolin*uuringuekspert, Kantar Emor***Kristi Asser***uuringu koordinaator, sotsiaalkindlustusamet
Tartu ülikooli heaolu-uuringute nooremteadur*

Lasteabi tulemuslikkus oleneb koostöö kvaliteedist

KOKKUVÖTE

Sotsiaalkindlustusameti lasteabi abiliini teenus on lastekaitseüsteemi oluline osa. Lasteabi ülesanne on koguda ja vajadusel lastekaitsetöötajatele edastada pöördujate teateid laste kohta, kes võivad vajada abi või olla hädaohus, nõustada pöördujaid ning väljaspool tööaega ka viivitamata abistada last. Teenuse toimivust ja tulemuslikkust ei ole senini süvitsi analüüsitud, mistõttu korraldati uuring,¹ kus vaadeldi lasteabi tegevust ja koostööd peamiste laste abistamisega seotud osalistega ning tutvuti ka välisriikide kogemustega.

Uuringu tulemusest selgus, et lasteabi toetab lastekaitsetööd, nii vähendades selle koormust laste ja perede nõustamisega kui ka vahendades infot abivajavate ja hädaohus laste kohta. Ametkondade koostöö sujub hästi, kuid parandada tuleks nii infovahetust, teadlikkust üksteise tööst kui ka spetsialistide võimekust märgata laste abivajadust.

MÄRKSONAD

Lasteabi, lapse heaolu, teenuse mõju hindamine

Ideaalmaailmas saab iga laps piisavat toetust ja abi lähiringilt, peamiselt perekonnalt ja lähedastelt, aga ka lasteaiast, koolist või teistelt ühiskonnaliikmetelt. Hea lapsepõlve kontseptsioon eeldab, et laps peaks saama oma lapsepõlve nautida, tema õigusi austatakse, tema häält kuulatakse ja riik jagab vanematega vastutust hea lapsepõlve

tagamise eest nii ühiskonna individuaalsel kui ka kollektiivsel tasandil (Wagner ja Einarsdottir 2008). Laste ja noorte toetamine on oluline, sest üles kasvades toetub laps ja noor enesemääramisel ning arenemisel keskkonnale, end vajaduse korral vastavalt olukorrale kohandades. Vahel ei ole lähivõrgustiku võimalused aga piisavad või võidakse

¹ Karolin, A., Hämmal, J., Kaljuste, K. E., Saks, K., Varblane, A., Petermann, Ojasoo, E., Saia, K., Sindi, I. (2024). Lasteabi tulemuslikkuse uuring. Kantar Emor.

sattuda olukordadesse, kus isiklikust kogemusest lahenduse leidmiseks ei piisa.

Lasteabi Eestis ja teistes riikides

Sarnaselt paljude teiste riikidega on ka Eestis alates 2009. aastast lasteabi abiliin, kust lapsed ja noored võivad abi saada ning võib lastega seotud teemadel nõu küsida. Viimased seitse aastat tegutseb abiliin riikliku teenusena. Abiliin pakub tavaliselt tasuta, õigeaegset, lihtsasti ligipääsetavat ja anonüümset nõustamist ja/või teavet ning võib olla otsustavalt tähtis esimene kontaktpunkt lastele ja noortele psühhosotsiaalsete probleemide ennetamiseks ja toetuseks, sh suitsiidiriski korral (Watling jt 2021). Sageli on abiliini peamine ülesanne pakkuda pöördujatele vahetut sotsiaalset-emoosionaalset tuge.

Eestis lähevad lasteabi teenuse ülesanded kaugemale tavalise abiliini tööst: seaduse järgi on selle ülesanne ka koguda ja edastada abivajavate laste teateid ning abistada hädaohus olevaid lapsi siis, kui kohalike omavalitsuste lastekaitsetöötajatel pole tööaeg. Lasteabi täidab neid ülesandeid koostöös paljude osalistega, kes tegutsevad laste heaolu nimel.

Lasteabiga sarnaseid abiliine leidub kogu maailmas, näiteks on Child Helpline International enda alla koondanud 155 liiget 133 riigist. NSPCC (National Society for the Prevention of Cruelty to Children) 2019. aastal koostatud eri riikide lasteabiiliinide tulemuslikkuse ülevaates (Stoilova jt 2019) leiti, et abiliinide töö tulemused avalduvad nii individuaalsel (hoiakute ja käitumise muutus, paremad teadmised) kui ka ühiskondlikul tasandil (eelkõige muutused organisatsioonide vahelistes suhetes, kogukonna toimimises, sotsiaalsetes hoiakutes ja sotsiaalpoliitikas). Enamik abiliinide uurinutest keskendub siiski kasutajale, vähem tähelepanu on pühendatud sellele, kuidas

hinnata teenuse mõju organisatsioonide ning ühiskonna tasandil. Sotsiaalkindlustusameti tellimusel korraldatud uuringus keskenduti aga just viimasele ja analüüsiti lasteabi tegevust ning koostööd laste abistamisega seotud teiste peamiste osalistega. Sooviti hinnata lasteabi tegevuse tajutut tulemuslikkust ja mõju ning tuua välja võimalikke kitsaskohti.

Uuringu metoodika

Kasutati kombineeritult eri meetodeid: lasteabi tulemuslikkuse ja koostöö hindamiseks intervjueriti lasteabi nõustajaid, kohalike omavalitsuste (KOV) lastekaitsetöötajaid ning lasteabi peamisi koostööpartnereid häirekeskusest, politsei- ja piirivalveametist, turvakodudest, haridus- ja tervishoiuvaldkonnast. Lisaks analüüsiti kvantitatiivselt lasteabilt KOV-idele 2023. aastal sotsiaalteenuste ja -toetuste andmeregistri (STAR) kaudu edastatud pöördumisi (n = 1586) abivajavate ja hädaohus laste kohta. Põhjalikum sissevaade tehti lasteabisse pöördunud 91 lapse ja pere varasema ning edasise käekäigu kohta, uurides süvendatud kvalitatiivse sisuanalüüsi abil nende lastekaitse juhtumimenetluste (anonümiseeritud) sisu. STAR-i andmete analüüs on andmekaitse piirangute ja andmete väljavõtmise ning anonümimise suure töömahu tõttu vähe levinud, kuid andmestik pakub sisukat ja erapooletut vaadet Eesti lastekaitse süsteemile. Valdkondlike arenguvõimaluste leidmiseks vaadeldi esekujulike välisriikide tegevust. Lähemalt saab aruandest lugeda Iirimaa, Norra, Portugali, Prantsusmaa ja Rootsi laste abiliinide ning lastekaitsetöö korralduse kohta.

Lasteabi üks hinnatuim roll on olla nõustaja ja toetaja

Lastekaitse seaduse § 27 lg 1 ja 2 järgi tuleb abivajavast lapsest viivitamata teatada kohaliku omavalitsuse üksusele või

lasteabitelefonile 116 111. Laste abistamisel on Eestis sarnaselt teiste uuringus vaadeldud riikidega keskne roll lastekaitsetöotajatel. Lastekaitsetöotajad, olles ka info ja teadete kogujad, suunavad vajaduse korral lapsi toe saamiseks ka lasteabisse helistama. Intervjuudes lastekaitsetöotajatega toodi välja, et KOV-i lastekaittsel võib avaliku arvamuse silmis olla senini ähvardav maine ja lasteabi saab olla koht, mis lastekaitse-süsteemi mainet pehmenab. Oma murede usaldamist lasteabile toetavad mitme ametkonna esindajate põhjendused, et lasteabil on positiivne maine, see on neutraalne ja saab jääda anonüümseks, on kättesaadav kogu ööpäeva jooksul.

Üks KOV-i lastekaitsetöotaja kirjeldas lasteabi ülesannet järgmiselt: „*Lasteabi mõte noortel ja lastel ongi ju see, et seal keegi ei tea ega tunne mind ja ma võin rääkida seda, mis mind praegu just vaevab ja mis minu sõpra vaevab, ja nad ei anna minu väljaräägitule hinnanguid.*“

Aastal 2023 edastati kõigest 16 918 lasteabi pöördumistest 47% KOV-idele.

Lastekaitsetöotajad hindavad lasteabi eeskätt kui nõustamist ja tuge pakkuvat abiliini. Paljud lasteabile esitatud pöördumised ei jõuagi KOV-i lastekaitse töölauale, sest need lahendatakse juba varem telefoninõustamise või veebivestluse käigus. Pakkudes kõigile pöördujatele kogu ööpäeva kättesaadavat nõustamist ja emotsionaalset tuge, aitab lasteabi kaasa KOV-ide lastekaitsetöotajate koormuse vähendamisele, julgustades pöördujaid ka väga varakult probleemide lahendamiseks abi otsima. Mitmes välisriigis, näiteks Iirimaal ja Rootsis, täitsid sellist rolli vabakonna abiliinid, mis

peaasjalikult nõustavad pöördujaid ja levitavad laste heaoluga seotud materjale. Eesti süsteem sarnaneb rohkem näiteks Norra ja Prantsusmaaga, kus abiliin nõustab pöördujaid ning kogub samal ajal infot abivajavate laste kohta. Eesti suurust arvestades on nende ülesannete kombineerimine pigem efektiivse korralduse näide.

Pöördumiste korral oodatakse täpsemat infot

Lasteabi töö on KOV-ide lastekaitsetöotajatega tihedalt seotud: lapse elukohajärgse KOV-i lastekaitsetöotajatele edastatakse info pöördumiste kohta, mida on vaja täiendavalt hinnata või kus on vaja rakendada abistavaid meetmeid. Seetõttu oleneb ka lasteabi töö tulemuslikkus selle koostöö kvaliteedist. Aastal 2023 edastati kõigest 16 918 lasteabi pöördumistest 47% KOV-idele. Elanike arv KOV-ides erineb, seetõttu erineb märkimisväärselt ka lasteabilt saadavate teadete hulk ja sagedus. Näiteks Lasnamäe linnaosa, aga ka Tartu linn said 2023. aastal lasteabilt ligi 500 teadet, kuid mõned väiksemad KOV-id vaid paar teadet aastas, mistõttu võib ka nende koostöökogemus lasteabiga olla teistsugune.

Töövälisel ajal täidab lasteabi juriidilises mõttes lastekaitse rolli, aidates vajadusel korraldada lapse turvalistesse tingimustesse paigutamist ja tehes põhjendatud juhtudel lapse perest eraldamise otsuseid. Lasteabi vormistas 2023. aastal 58 perest eraldamise otsust kokku 72 lapse kohta. Kõige rohkem lapse eraldamise juhtumeid oli Tallinnas ja Tartus. Teistes KOV-ides ei tulnud selliseid juhtumeid ette üldse või olid vaid üksikjuhtumid.

KOV-i lastekaitsetöotajad töid uuringus välja, et soovivad lasteabilt pöördumiste kohta võimalikult täpset ülevaadet juhtunust ja lapse abivajadusest, sh ka pere

kontakte. Iga infokild võib olla abiks, et hinnata lapse ja pere olukorda või pakuda lapsele veelgi suuremat tuge. Näiteks võidakse lasteabi pöördumise põhjal otsustada alustada juhtumikorralduslikku tööd perega. Uuringust selgus, et lastekaitsetöötajad on üldiselt rahul lasteabist saadud teadete sisuga ja nende kvaliteet on aja jooksul paranenud. Siiski saavad lasteabi nõustajad edasi anda vaid seda infot, mis lasteabisse pöörduja edastas. Näiteks selgus, et häirekeskusele tulnud teated on mõnevõrra lühemad, häälsõnumite kaudu tulnud info korral ei saagi lasteabi häirekeskusele täpsustavaid küsimusi esitada. Suurim probleem aga on juhtumid, kui laps jääbki anonüümseks ja lasteabi nõustaja saab edastada lapse kohta vaid väga üldise info, lootes, et laps õnnestub kindlaks teha, näiteks kui ta on lastekaitsetöötajale juba varasemast teada.

Uuringus rõhutati, et tuleb olla järjepidevalt kursis andmesüsteemi võimaluste üksikasjadega.

Lasteabi üks nõustaja kirjeldas seda järgmiselt: „Kõige suurem probleem nende (KOV-ide lastekaitsetöötajate) jaoks on anonüümset menetlused. Mõnikord me saame häirekeskusele info, kus on olemas näiteks võib-olla aadress ja pöörduja mingisugune kontakt või telefoninumber ja situatsiooni kirjeldus ja see on kogu lugu. Võib-olla me teame ka, et seal on umbes 4–5-aastane laps näiteks. Siis me teeme anonüümse menetluse kohaliku omavalitsusesse, sest me aadressi järgi teame, millises kohalikus omavalitsuses see on. Siis me saadame sinna selle situatsiooni kirjelduse. Pöördus see, andis teada seda, ja see on kogu lugu. See on kohaliku omavalitsuse jaoks probleemne menetlus, sest nemad ka ju võib-olla ei

tea, kes seal aadressil tegelikult elab. Aga nad saavad teha koostööd politseiga, mis on nende jaoks võib-olla ebameeldiv, aga võimalus.“

Varajast märkamist võiks olla rohkem

Uuringus vaadeldi STAR-i andmetele tuginedes ka lasteabi edastatud pöördumisega seotud laste ja perede varasemat tausta, et hinnata lasteabi tulemuslikkust varajase märkamise vaates. Juhtumite sisuanalüüsi põhjal olid umbes pooled abivajavate laste ja üle poole hädaohus laste kohta KOV-idele edastatud pöördumistest sellised, kus lapse abistamiseks oli juba varasem lastekaitse juhtumimenetlus. See kinnitab ühelt poolt, et lasteabi tegutseb varajase märkamise soodustaja ja ennetajana, sest paljud juhtumid jõuavad lastekaitsetöötajate vaatevälja lasteabi kaudu, teiselt poolt toetab lasteabi ka neid lapsi, kellela lastekaitsetöötajad juba tegelevad.

Uuringus osalejad töid välja, et laste ja perede probleemide varajaseks märkamiseks on Eestis tarvis lastega töötavaid spetsialiste, näiteks lasteadeade, koolide, perearstikeskuste töötajaid, võimestada ning julgustada teavitama ja kohe sekkuma. Nende sihtrühmade teavitamisjulgusele pööravad mitmesuguse tegevuse abil palju tähelepanu ka teised riigid.

Juhtumite süvendatud sisuanalüüsis leiti, et umbes 40% vaadeldud juhtumitest kvaliteetseks info põhjal varajaseks märkamiseks lastekaitse-süsteemis, ent ülejäänud juhtumid puudutasid juba hiljem avastatud ja seega tõsisemate probleemidega peresid. Oli ka juhtumeid, kus pika aja jooksul süvenesid lapse ja pere mitmesugused probleemid. Mõni juhtum võis alata lapse hooldajate sõltuvusprobleemide või lähisuhtevägivallaga, edaspidi aga laekus juba info lapse vaimse tervise probleemide ja riskikäitumise kohta,

mis aja jooksul süvenesid. Hoolimata sellest, et laps on lastekaitse vaateväljas, ei pruugi KOV-idel olla selliste juhtumite lahendamiseks piisavalt mõjuvaid sekkumisi. Need juhtumid on STAR-i andmestiku abil edaspidi vaja täpsemalt kindlaks teha. Põhjalikumalt tuleb analüüsida juhtumite menetlemise riiklikult sätestatud korda, mis määraks, kes ja kuidas selliste juhtumite korral peab pakkuma lapsele ning perele sobivat abi.

STAR-i andmesüsteem võiks olla funktsionaalsem

Eraldi kerkisid esile STAR-i andmesüsteemiga seotud tehnilised küsimused. STAR-i kasutajamugavust ja arendusvajadust on märgitud juba varasemates uuringutes, kuid käesolevas uuringus rõhutati, et tuleb olla järjepidevalt kursis andmesüsteemi võimaluste üksikasjadega. Näiteks ei teadnud KOV-i lastekaitsetöötajad, et STAR-ist saab vaadata lasteabi pöördumisega seotud toimingute andmeid, mis lasteabi nõustaja on sisestanud juhtumi edasise käigu kohta. Seega võis lastekaitsetöötajatel jääda saamata lasteabi pöördumistega seotud oluline info ja see võis mõjutada ka nende rahulolu seoses lasteabi vahendatud pöördumistega. Teise olulise raskusena ilmnas, et ligi pooltel juhtudel tuleb lastekaitsetöötajatel STAR-i ebapiisava funktsionaalsuse tõttu lasteabi pöördumiste infot käsitsi teise menetlusse kopeerida. Mõlemad probleemid on vaja kiiresti lahendada, et leevendada lastekaitsetöötajate suurt töökoormust ja tagada laste kiirem ning tõhusam abistamine.

KOV-i lastekaitsetöötaja: „/.../ lapse teavitust peab minema ju vaatama uuest STAR-ist ehk see siis tähendab seda, et kuna meie käime ju paralleelselt vanas STAR-is ja uues STAR-is /.../, siis ma ütlen ausalt /.../ ma vahepeal unustasin sinna uude STAR-i

minnagi päeval, sest ma tegutsesin koguaeg selle vana STAR-iga.“

Lasteabi nõustajad ja KOV-i lastekaitsetöötajad ei tunne hästi üksteise töö eripära ega puutu palju kokku.

STAR-i andmesüsteem oli proovikivi ka uuringu tegijatele, sest andmete väljavõtmiseks tuli taotleda andmekaitseinspeksiooni ja etikakomitee nõusolek, koostada põhjendatud sisend andmete vastutavale töötajale ehk sotsiaalkindlustusametile ning välja võetud andmed pseudonüümida ehk asendada varjunimedega või kustutada kõik otsest isikutuvastamist võimaldavad andmed (nt nimed, isikukoodid, aadressid, telefoninumbrid). Juhtumimenetluste andmeid oli ka tarvis käsitsi töödelda, et neid saaks terviklike juhtumitena analüüsida. Aeganõudvad ja töömahukad toimingud selgitavad, miks Eestis on STAR-i andmetele tuginevad valdkondlikud teadusuuringud vähe levinud. Teiste riikide praktikast saab positiivsena välja tuua Norra, kus sarnaselt Eestiga kasutavad KOV-id üht infosüsteemi ja iga viies juhtum suunatakse anonüümistatuna andmebaasi. Seda anonüümistatud andmebaasi kasutatakse hiljem uuringuteks, juhtumite kohta info koondamiseks ja lastekaitse töö hindamiseks. Selline süsteem aitab süvitsi mõista lastekaitsevaldkonna probleeme ja tõhusust ning kindlaks teha, mida on vaja muuta.

Koostöö parandamise ettepanekud

Uuringus eristusid lasteabi nõustajad kui piiratud infoga ja kiiresti tegutsevad esma-reageerijad ning KOV-i lastekaitsetöötajad kui põhjalikuma abivajaduse hindajad ja

vajadusel pikaajalise toe pakkujad. Kuigi töö eesmärk on sarnane ehk abistada lapsi ja peresid, ilmnes uuringust, et lasteabi nõustajad ja KOV-i lastekaitsetöötajad ei tunne hästi üksteise töö eripära ega puutu palju kokku. KOV-i lastekaitsetöötaja: „*Meil ju tõesti puudub koostöö. Nad saadavad meile teatise, mille me vastu võtame ja hakkame edasi toimetama. Me ei suhtle otseselt menetlejaga, kes teate saatis. Ma ei saa öelda, et meil on koostöö olemas.*“

Siiski näevad lastekaitsetöötajad lasteabi olulise ja väärtusliku partnerina. Vestlustes ilmnes soov ühisürituste järele, et soodustada omavahelist suhtlust ja selgitada üksteisele tööprotsessi. Mõlemad osalised väljendasid sarnaseid ootusi ja sellest tulenevat soovitusi: peaaegu kõigi kitsaskohtade lahendamisel tuleks kasuks lasteabi ning KOV-i lastekaitsetöötajate regulaarne koostöö, kogemuste ja info vahetamine. Seda on lasteabil kavas arvesse võtta. Lasteabi julgustab ka lastekaitsetöötajaid initsiatiivi võtma, näiteks kui pöördumisteates on

lüngad, siis saab lastekaitsetöötaja proovida neid täita, kui helistab lasteabile või teeb päringu meili teel.

Võib öelda, et eri uurimismeetodeid kombineerides saadi hea ülevaade lasteabi ja KOV-i lastekaitsetöötajate ootustest, koostööst ja selle tulemuslikkust. Üldiselt on mõlemad pooled koostööga rahul, kuid uuring tõi välja vajaduse muudatuse järele, mille tegemine on lasteabi võimuses, ja ka sellised, mille lahendamine eeldab lastekaitsetöötajatelt suuremat algatust. Näiteks saavad nad vajadusel pöörduda lasteabi poole täiendava info küsimiseks või osaleda koostööprojektides. Mitu uuringust ilmnenu asjaolu aga eeldavad lastekaitse üldisemaid muudatusi. STAR-i vähene kasutajamugavus ja lastekaitsetöötajate suur töökoormus on üldteada probleemid, kuid vaja on ka võimestada spetsialiste, et nad märkaks abivajadust varakult. Kehtestada tuleb laste abistamise ühtsed standardid, tõhusamalt korraldada hindamine ning abistamine keerukate lastekaitsejuhtumite korral.

Kõigi uuringutulemuste jt andmetega saab lähemalt tutvuda sotsiaalkindlustusameti veebis alalehel „Uuringud“. Uuringu tutvustust saab vaadata lasteabi Youtube'i kanalil.

Viidatud allikad

- Child Helpline International veebileht** (i.a). <https://childhelplineinternational.org/about/>. (12.11.2024).
- Stoilova, M., Livingstone, S., Donovan, S.** (2019). *Outcomes and effectiveness of children's helplines: a systematic evidence mapping*. The National Society for the Prevention of Cruelty to Children. London.
- Wagner, J. T., Einarsdottir, J.** (2008). The good childhood: Nordic ideals and educational practice. *International Journal of Educational Research*, 47(5), 265–269.
- Watling, D., Batchelor, S., Collyer, B., Mathieu, S. ... Kõlves, K.** (2021). Help-Seeking from a National Youth Helpline in Australia: An Analysis of Kids Helpline Contacts. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 6024.

Liis Allmäe*sotsiaalkindlustusameti teenuseomanik (naistevastane vägivald)*

Lähisuhtevägivald ja ohvriabi võimalused

Uuringud kinnitavad, et lähisuhtevägivalda tuntakse ühiskonnas rohkem ära kui kunagi varem. Siiski on vaja veelgi laiendada spetsialistide teadmisi ja tugevdada koostööd, et vägivalda levikut vähendada ja pakkuda kannatanutele turvalisi lahendusi ning suunata neid sobivate tugiteenuste juurde.

Sotsiaalkindlustusameti hiljutine elanikkonna hoiakute uuring (2024) näitas, et pere- ja seksuaalvägivalda juhtumeid tuntakse viimastel aastatel paremini ära. Teadlikkuse suurendamist, tõhusat ennetust ja varajast sekkumist aga on rohkem vaja, sest lähisuhtevägivald on sügavalt juurdunud, põlvkonnast põlvkonda levinud ja keeruline probleem, mille mõju ulatub ühiskonnas kaugemale, kui esmapilgul näha võib.

Lähisuhtevägivald on Eestis väga levinud

Statistikaameti eestvedamisel korraldatud suhteuuringust (2023) selgus, et ligi 41% naistest on vähemalt kord elus kogunud paarisuhtes vägivalda. Naistest 39% on kogenud vaimset, 13% füüsilist (sh ähvardamist) ja 9% seksuaalset vägivalda.

Keskmisest rohkem on vägivalda kogenud noored, 18–29-aastased naised ja kõige vähem 65–74-aastased.

Teadlikkuse muutumist näitab sotsiaalkindlustusameti uuring (2024). Sellest selgus, et 80% küsitletutest peab partneri kontrollivat käitumist, nagu sõpradega suhtlemise keelamine või rahaliste otsuste piiramine, lähisuhtevägivallaks. Veelgi enam, valdav osa vastanutest leiab, et nii füüsiline kui ka seksuaalne väärkohtlemine on tõsine probleem, mida tuleb igati tõkestada. Oluline muutus on, et vaid 10% elanikest peab lähisuhtevägivalda pere siseasjaks, millesse teised ei tohiks sekkuda – nii arvanud inimesi on märkimisväärselt vähem varasemate aastatega võrreldes. Aina enam mõistetakse, et vägivald teise inimese vastu on kuritegu, inimõiguste rikkumine.

Usutakse, et peresuhted peavad vastama ühiskonnas levinud väärtustele, normidele ja kommetele. Vastasel juhul on tegemist ühiskondliku probleemiga, millesse peab sekkuma.

Lähisuhtevägivalla avaldumine

Lähisuhtevägivald võib avalduda mitmeti. Vägivald mistahes vormis – füüsiline, vaimne, seksuaalne või majanduslik – võib tekitada tõsist ja pikaajalist kahju ohvri heaolule ning elule. Teadmised vägivalla liikidest, tüüpidest ja märkidest aitavad spetsialistidel olla tähelepanelikud ning pakkuda ohvritele tuge õigel ajal. Tähtis on õppida ära tundma ka kübervägivalda ehk väärkohtlemist internetis või digiseadmete kaudu, mis pole eraldi vägivallaliik, vaid on teiste vägivallaliikide üks vorme.

Vägivalla äratundmine ja varajane sekkumine on eluliselt tähtis ohvri kaitseks ja ka vägivallamustri katkestamiseks. Lähisuhtevägivalla kahtluse korral on oluline märgata ja eristada selle avaldumisi, sest see aitab sekkuda ja ohvrit toetada. Tundes ära, kuidas lähisuhtevägivald avaldub, saame kiiremini riske hinnata, mis aitab kontrolliva vägivalla korral hoida ära suurema kahju. Lähisuhtevägivallal on kaugeleulatuv mõju nii vaimsele kui ka füüsilisele tervisele, lapsed kannatavad, vägivald kandub edasi põlvkonniti, ohvrite ja toimepanijatega on keeruline, aeganõudev ja kallis tegeleda jne.

Situatsioonilise vägivallaga on tegemist siis, kui vägivaldne käitumine vallandub ootamatu reaktsioonina emotsionaalse pinge või lahendamata konflikti olukorras. Sellisel juhul ei soovi vägivaldselt käituja teist inimest kontrollida ja vägivaldne käitumine pole ettekatsetatud, vaid tuleneb kindlast olukorrast ja oskamatuses sellega toime tulla. Kuigi kannatanu ei pruugi vastaspoolt

karta, võib selline vägivald korduda ja eska-leeruda. Olukorra lahendamiseks on vaja põhjalikult hinnata mõlema osalise vajadusi ja pakkuda asjakohaseid sekkumisvõimalusi.

Kontrolliv vägivald on suunatud täieliku võimu saavutamisele teise inimese üle, mõjutades kannatanut igal elualal. Selline vägivald võib olla varjatud, näiteks halvustamine, sotsiaalne isoleerimine või manipuleerimine, kuid on ohtlik, sest suurendab raskete tagajärgedega olukordade, sh tapmise riski. Kontrolliva vägivalla juhtumites on sageli vaja toimivat võrgustikutööd ja teravlikku toetust, sest kannatanul võib olla keeruline iseseisvalt abi leida. Näiteks paariteraapia võib kontrolliva vägivalla korral ohvrit kahjustada.

Kõik valdkonna spetsialistid peaksid lähisuhtevägivalla küsimustes lähtuma samadelt alustelt, et töö oleks tulemuslik. Tuleb mõista vägivalla ajaloolisi struktuurseid põhjusi, näiteks patriarhaat (ükskõik, kui palju seda mõistet mõnes valdkonnas oleks kasutatud); inimsüühikat (miks kannatanu ikkagi ära ei lähe?); vägivalla liike (kuidas saab ühegi rusikahoobita hoida inimest löksus majandusliku vägivallaga?); pikaajalise vägivalla tagajärgi ohvrile (vägivallatseja võib spetsialistid enda poole võita, sest tekitab usaldust ja mõjub karismaatilisena, aastaid vaimselt allasurutud ohver aga tema kõrval ebakindla närvipuntrana). Need on vaid mõned näited teadmistest, mida spetsialistid vajavad tulemuslikuks tegutsemiseks.

Lähisuhtevägivalla levikut mõjutavad ühiskondlikud normid

Kuigi lähisuhtevägivalda soovitakse käsitleda sooneutraalselt, näitavad andmed, et selle mõju ja kogemused erinevad meestel ja naistel märkimisväärselt (Justiitsministeerium 2022). Mehed kogeavad vägivald

sagedamini avalikus ruumis ja võõraste või tuttavate poolt, naistele aga on kodu ohtlikum koht ja nende suhtles käitub vägivaldselt sagedamini lähedane inimene (WHO 2021).

Maaailma terviseorganisatsiooni aruanne (WHO 2013) näitab, et lähisuhtevägivald põhjustab naistele tervisekahjustusi ja töövoime langust ning piirab nende majanduslikku sõltumatust. Euroopa soolise võrdsuslikkuse instituudi uuring (EIGE 2023) kinnitab, et sooline vägivald mõjub negatiivselt majandusele, sest vägivald mõjutab töövoimet.

Ka Austraalia KPMG aruanne (2016) näitab, et lähisuhtevägivald põhjustab riigile märkimisväärset, miljarditesse dollaritesse ulatuvat majanduskahju. Uuringud näitavad, et naistevastase vägivald levikut mõjutavad nende madalam staatus, sooline ebavõrdsus ja sotsiaal-majanduslik areng, samuti mehe domineeriv positsioon ja naiste suurem majanduslik sõltuvus (Wachter jt 2018, viidanud Hämmal jt 2022).

Vägivallaliikide ja -tüüpide ning avaldumise mõistmisel tuleb teadvustada ka ühiskondlike normide ning soolise ebavõrdsuse mõju ja patriarhaalseid norme ühiskonnas. ÜRO aruande „The World’s Women 2020: Trends and Statistics“ (2020) kohaselt esineb naiste vastu suunatud vägivalda sagedamini ühiskondades, kus patriarhaalsed väärtused ja sooline hierarhia on tugevad. Sellistes kultuurides on naiste võimalused elus edasi jõuda sageli piiratud ja nende sõltuvus meestest suur.

Eestis ilmneb sooline ebavõrdsus ka hareduses ja tööturul (EIGE 2023), kus on selgelt näha segregatsioon: mehed on ülekaalus tehnilistel ja juhtivatel aladel ning naised hoolde- ja teenindussektoris. Naised, kes satuvad lähisuhtevägivald ohvriks, võivad meestest sõltuda mitte ainult emotsionaalselt, vaid ka

majanduslikult, mis muudab vägivaldsest suhtest lahkumise keerulisemaks.

Vägivalda on raske märgata ja sellele reageerida, kui spetsialistid ning teenuseosutajad ei tegutse kooskõlastatult.

Statistikaameti (2023) andmetel on sooline palgalõhe 13,1% – see tähendab, et naised teenivad väiksemat brutopalka kui mehed. Soolise ebavõrdsuse teadlik käsitlemine on oluline lähisuhtevägivald mõistmisel ja ennetamisel. Spetsialistid, kes mõistavad soolise ebavõrdsuse ja lähisuhtevägivald kogemise seost, saavad pakkuda kannatanutele empaatilist ja terviklikumat tuge.

Võrgustikutöö võimalused

Lähisuhtevägivald märgid ilmnevad enamasti palju varem enne seda, kui ohvrid (kes on ka vägivaldse suhte kasvavad lapsed) jõuavad abistavate organisatsioonide vaatevälja. Siinkohal on märksõna varane märkamine, see aga on taas seotud teadlikkusega.

Sageli ei pruugi ohvrid oma olukorda kohe ära tunda: vägivald ja selle mõju võivad kujuneda pika aja jooksul ning muutuda igapäevaelu osaks, mida on raske iseseisvalt muuta. Vägivald ei ilmne enamasti äkki, vaid areneb astmeliselt ja võib aja jooksul muutuda aina tõsisemaks ja süstemaatilisemaks. Rahvastiku vaimse tervise uuringust (Konstabel jt 2022) ilmneb, et lähisuhtevägivald kogemine on sotsiaalse toetuse puudumise kõrval üks pere- ja lähisuhtetega seotud tegur, mis võib viia depressiooni kujunemiseni.

Varasemate aastate uuringud ja kogemused on näidanud, et lähisuhtevägivald on raske märgata ja sellele reageerida, kui spetsialistid ning teenuseosutajad ei tegutse kooskõlastatult.

Eestis töötab kõrge riskiga lähisuhtevägivalda juhtumite korral tõhusalt rakendatav Suurbritannias välja töötatud juhtumikorralduslik MARAC-mudel¹, mille tuumikus osalevad ohvriabi, politsei, omavalitsuste, naiste tugikeskuste, prokuratuuri, lastekaitse ja aina sagedamini ka meditsiinivaldkonna esindajad.

Koostöös saavad näiteks kohtumenetluses osalevad spetsialistid (politsei, prokurörid, advokaadid, kohtunikud, ohvriabi ja lastekaitsetöötajad), aga ka tervishoiu- ja haridustöötajad pakkuda terviklikku tuge ning tugiteenuseid, mis aitab ohvril toime tulla vägivalda mõjudega ja eluga edasi liikuda.

Kui suudetakse mõista ja arvesse võtta soolise ebavõrdsuse süsteemseid põhjuseid ja mõju, mõista traumast tingitud hirmu, ebatavalist käitumist ja kogetuga seotud häbitunnet, siis saab pakkuda lahendusi, mis toetavad ohvrite kaitsmist ning iseseisvuse saavutamist inimväärikalt ja vähendavad nende haavatavust.

Millist abi pakub sotsiaalkindlustusamet

Kõige suurema töö lähisuhtevägivalda ohvrite abistamisel teevad ära maakondlikult toimetavad ohvriabitöötajad ja naiste tugikeskuste töötajad, kes pakuvad ohvrile esmast nõustamist, tuge ja vajaduse korral ka abi suhtlemisel riigi- ning kohaliku omavalitsuse asutustega.

Ohvriabitöötajad kasutavad spetsiaalseid hindamisvahendeid, et välja selgitada ohvri abivajadus ja riskid, mis võivad ohustada tema heaolu ning turvalisust. Koostöös ohvriga koostatakse tegevusplaan, mille abil saab inimene liikuda iseseisva ja turvalise

elu suunas. Kui vägivalda oht on suur, käivitavad ohvriabitöötajad ka võrgustikutöö MARAC-mudeli alusel.

Lähisuhtevägivalda saab ennetada ainult siis, kui muutub suhtumine ja kujunevad ühiskondlikud normid, mis ei aktsepteeri vägivalda.

Naiste tugikeskuste töötajad pakuvad vägivalda ohvritele ja nende lastele vajaduse korral ka psühholoogilist ja juriidilist abi ning turvalisuse tagamiseks ka ajutist majutust. Nad mõistavad, kuidas pikaajaline vägivalda, isoleerituse ja alanduse kogemine naisele mõjub. Ohvrile turvalise ruumi loomisel ja tema kaasamisel tervenemisteedkonna planeerimisse toetatakse tema enesetõhususe arengut, kuni on kindel, et naisel on oskused ja võimalused kujundada oma heaolu ning turvatunnet.

Kaudsemalt puutuvad lähisuhtevägivalda ohvritega kokku ka sotsiaalkindlustusameti teised spetsialistid, kes on läbinud erikoolitused ja kellel on teadmised lähisuhtevägivallast ning kes oskavad toime tulla traumaatiliste kogemustega inimesega, nt ohvriabi kriisitelefoni töötajad, vägivallast loobumise teenuse nõustajad ja seksuaalvägivalda kriisiabi keskuste töötajad.

Asutuste koostöös tekib tugev tugivõrgustik, mis aitab vähendada lähisuhtevägivalda mõju ja toetab ohvrit taastumisel. Teadlikkuse suurendamine, varajane seekumine, asjakohaste teadmiste jagamine ja vastastikune nõu küsimine on olulised sammud vägivalda lõpetamise suunas.

¹ MARAC (ingl Multi-Agency Risk Assessment Conference) – juhtumikorralduslik mudel, mis võimaldab kiiresti ja tõhusalt abistada hädas olevat täiskasvanud inimest, kellel on suur risk kaotada perevägivalda tõttu elu või saada raskeid tervisekahjustusi. Rohkem infot: www.sotsiaalkindlustusamet.ee/MARAC.

Sotsiaalkindlustusameti e-kursused digiriigi akadeemias

Lähisuhtevägivalda juhtumite lahendamine

Kursus spetsialistidele, kes töötavad pere- ja lähisuhtevägivalda ohvritega. Keskendutakse vägivalda olemusele ja abistamise põhimõtetele ning antakse suuniseid, kuidas lähisuhtevägivalda korral otsustavalt ja tõhusalt käituda. Kursus on võimalik läbida 26 tunniga.

Psühholoogilist traumat arvestav praktika

Kursus spetsialistidele, kes puutuvad kokku traumaatilise kogemusega inimestega. Tutvustatakse psühholoogilise trauma olemust ja aidatakse selle märke tundma õppida, pakkudes oskusi, kuidas ennetada taasohvristamist ja toetada vaimset vastupidavust. Kursus on võimalik läbida kümne tunniga.

Psühholoogiline esmaabi kriisi sattunud inimese toetamisel

Kursus kõigile, kes toetavad kriisi sattunud täiskasvanuid ja lapsi. Pakutakse praktilisi juhiseid turvande tekitamiseks ja psühholoogilise toimetuleku taastamiseks, käsitletakse kriisiolukordade ja -reaktsioonide äratundmist ning psühholoogilist esmaabi. Kursus on võimalik läbida kolme tunniga.

Ohvriabi põhikoolitus

Kursus kõigile, kes töötavad ohvritega ja tahavad ohvriabisüsteemi paremini mõista. Käsitletakse ohvriabi praktikaid, võrgustikutöö põhimõtteid ja spetsialisti enesehoidu. Kursus on võimalik läbida 15 tunniga.

Vt lähemalt digiriigiakadeemia.ee

Sotsiaalkindlustusameti e-kursused, tihti toimuvad kontaktkoolitused ja ümarlaud aitavad süvitsi mõista lähisuhtevägivalda mõju ning õppida praktilisi oskusi, mis aitavad ennetada vägivalda ja toetada ohvrite iseseisvust ning heaolu. Koolitustel ja koostöövõrgustikes osaledes saavad spetsialistid anda oma osa turvalisema ning teadlikuma ühiskonna kujundamisse, kus igaüks tunneb end turvaliselt ja toetatuna.

Kokkuvõtteks

Lähisuhtevägivalda ulatuslikkus ja keerukus ühiskonnas nõuab sügavat ja struktureeritud käsitlust. Olulised on spetsialistide teadlikkus ja valmisolek varakult sekkuda. Sotsiaalkindlustusameti ja statistikaameti

uuringud kinnitavad, et lähisuhtevägivalda tuntakse ühiskonnas rohkem ära kui kunagi varem. Siiski on vaja veelgi laiendada teadmisi ja tugevdada koostööd, et vähendada kannatanute hulka ja pakkuda neile turvalisi lahendusi ning suunata neid sobivate tugiteenuste juurde.

Lähisuhtevägivalda saab ennetada ainult siis, kui muutub suhtumine ja kujunevad ühiskondlikud normid, mis ei aktsepteeri vägivalda ega õigusta seda mingil juhul. Vaja on eri valdkondade spetsialistide koostööd, et pakkuda ohvritele laiapõhjalist tuge ja tegeleda vägivaldaga võimalikult varakult. Iga spetsialist peab olema nendest küsimustest teadlik ja mõistma oma rolli lähisuhtevägivalda ärahoidmisel ja sekkumisel.

Abi saamise võimalused

- Ohvriabi kriisitelefoni 116 006 pakub kriisinõustamist kogu ööpäeva. Välismaalt helistades +372 614 7393.
- Emotsionaalse toe ja hingehoiu telefoni 116 123 nõustajad pakuvad emotsionaalset tuge iga päev kell 10–00 ning hingehoidjad on samal liinil kättesaadavad kell 16–00. Helistamine on tasuta ja mõlema teenuse tugi on nii eesti, vene kui ka inglise keeles.
- Sotsiaalkindlustusameti ohvriabi veebilehelt www.palunabi.ee saab nõu ka tekstivestluses.
- Vägivallast loobumise tugitelefoni 660 6077 E–R kell 10–16 saab kokku leppida kohtumise nõustajaga.
- Kui seksuaalvägivallast ei ole möödunud rohkem kui seitse päeva, võib pöörduda seksuaalvägivalla kriisibikeskusesse. Kontaktandmed leiab veebiaadressilt www.palunabi.ee/et/seksuaalvagivald.
- Piirkondlikud ohvriabitöötajate kontaktid leiab aadressilt <https://sotsiaalkindlustusamet.ee/ohvriabi#kontakt>.
- Naiste tugikeskuste maakondlikud kontaktid: www.palunabi.ee/et/naiste-tugikeskused.
- Kui ohus on elu ja tervis, helista 112.

Lisalugemist

Kantar Emor (2024). *Naiste tugikeskuste 2021. aasta kogemusuuringu aruanne*.

Sotsiaalkindlustusamet (2019). *Turvaline ja vaba elu*.

Sotsiaalkindlustusamet (i.a.). *Juhendmaterjal kübervägivallast ohvritega töötavatele spetsialistidele*.

Sotsiaalkindlustusamet (2022). *Riskihindamine lähisuhtevägivalla juhtumites*.

Sotsiaalkindlustusamet (i.a.). *Ohvri abistajale*.

Viidatud allikad

EIGE (2023). *The Costs of Gender-based Violence in the European Union*.

Hämmäl, J., Meiorg, M., Varblanc, A. (2022). *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2021*. Kantar Emor.

Justiitsministeerium (2022). *Perevägivald ja ahistamine. Kogumikus: Kuritegevus Eestis 2021*.

Konstabel, K., Tulviste, J., Laidra, K., Havik, M., ..., Lehto, K. (2022). *Eesti rahvastiku vaimse tervise uuring*. Tervise arengu instituut, Tartu ülikool.

KPMG (2016). *The cost of violence against women and their children in Australia*.

Sotsiaalkindlustusamet (2024). *Elanikkonna hoiakute uuring*.

Statistikaamet (2022). *Suhete uuring*.

World Health Organisation (2021). *Violence Against Women Prevalence Estimates, 2018*. Executive summary.

World Health Organisation (2013). *Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health impacts of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. Geneva.

Helen Alton*sotsiaalministeeriumi laste ja pere osakonna projektijuht*

Juhtumikorraldusmudel „Turvalisuse märgid” – uus tööriist Eesti lastekaitsetöös

Mudelit „Turvalisuse märgid” saab kasutada lastekaitsejuhtumite lahendamisel, kui on vaja tagada lapse turvalisus arvatava või tõendatud väärkohtlemise korral. See pakub lastekaitsetöötajatele struktureeritud tööriistu ohutaseme ja lapse abivajaduse hindamiseks ning lapse ja perekonnaga suhtlemiseks.

„Heaolu arengukava 2023–2030” üks eesmärgi on lastekaitse korralduse uuendamine. Kavas on välja töötada ja rakendada valdkonnaülase lastekaitse korraldusmudel, digiteerida tööprotsessid ja parandada andmevahetust. Selleks kasutatakse Euroopa sotsiaalfondi vahendeid.

Aastal 2023 valmis lastekaitsekorralduse täiendamise eelnõu väljatöötamiskavatsus. Selles nähti ette, et Eesti lastekaitsetöö peab muutuma lahenduskesksemaks ning last ja tema laiemat pereringi kaasatakse senisest enam nendega seotud juhtumi lahendamisesse.

Muuta tuleks suhtumist, kus spetsialistid arvavad teadvat, mis on teenuse saaja pereelus valesti ja kuidas tuleb pere

probleeme lahendada ning võtavadki selle eest ise kogu vastutuse. Lapse ja perega küll mingis etapis suheldakse, kuid vastutust otsuste üle nendega ei jagata. Osaliselt võib selle põhjus olla lastekaitsetöötajate suur töökoormus ja ajapuudus: lapse ja pere kaasamine oleneb paljuski spetsialistist ning tema motivatsioonist. See on võtnud peredelt hääleõiguse ja lastekaitsetöötajaidki ära väsitanud. Sageli on töötajad oma otsustes ka ükski.

Nagu selgus sotsiaalministeeriumi tänavu tellitud uuringust (Haap Consulting 2024), kasutatakse Eesti lastekaitstes palju erinevaid töövahendeid, kuid puudub terviklik lastekaitsetööd toetav juhtumikorraldusmudel. Otsisime mudelit, mille rõhuasetus oleks

laste ja peredega suhtlemisel ning laiema pereringi ja võrgustiku kaasamisel juhtumi lahendamisse ning mis tähtsustaks avastuslikku hoiakut töös laste ja peredega.

Mudeli „Turvalisuse märgid“ võimalused

Uuringu autorid võrdlesid teistes riikides kasutatavaid juhtumikorraldusmudeleid ja leidsid, et Eesti lastekaitsetöö vajadustele vastab neist kõige enam Austraalias välja töötatud mudel „Turvalisuse märgid“ – ingl „Signs of Safety“ (Turnell ja Murphy 2018). See on nüüdisaegne ja tõenduspõhise käsitlusega ning mõeldud lastekaitsetöötajate abistamiseks keeruliste peresuhete ja lapse heaolu hindamisel.

Kuigi seda mudelit on arendatud 1980. aastate lõpust, on huvi selle vastu järjest suurem. Osaliselt võib seda seletada asjaoluga, et „Turvalisuse märkide“ käsitlus põhineb eelkõige praktikute kogemusel ning mudelit arendatakse kogu aeg edasi. Mudelit rakendatakse Kanadas, USA-s, Inglismaal, Iirimaal, Šotimaal, Saksamaal, Rootsis, Austraalias, Jaapanis, Hollandis, Belgias, Uus-Meremaal jm. Mulle teadaolevalt tuntakse huvi selle rakendamise vastu ka Islandil ja Poolas.

Uuringud näitavad, et mudeli kasutamine suurendab vanemate ja teiste pereliikmete kaasatust ja osalust lastekaitstes (Bunn 2013). Pereliikmed tunnevad end rohkem kuulatu ja kaasatutena, mis omakorda soodustab avatud koostööd ja toetab ühiste eesmärkide saavutamise poole liikumist, mille keskmes on lapse heaolu parandamine.

Mudelit kasutanud lastekaitsetöötajad on öelnud, et tunnevad end otsustamisel enesekindlamalt. Mudel pakub selge struktuuri, mis aitab spetsialistidel keerulistes olukordades paremini orienteeruda ja teha informeeritud otsuseid, mis on lapse

Mudel „Turvalisuse märgid“

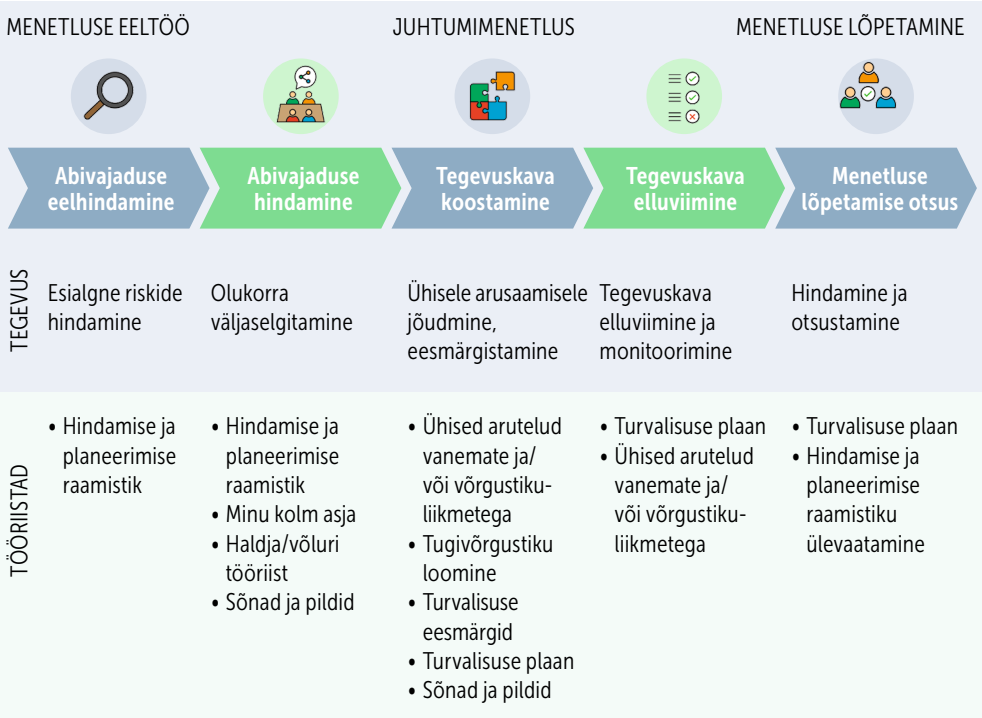
Mudel „Turvalisuse märgid“ sobib kuni 17-aastaste laste ja nende vanemate või hooldajatega seotud lastekaitsejuhtumite korral. Selle eesmärk on tagada lapse turvalisus arvatava või tõendatud väärkohtlemise korral, pakkudes lastekaitsetöötajatele struktureeritud tööriistu lapse ohutase ja abivajaduse hindamiseks ning lapse ja perekonnaga suhtlemiseks (Turnell ja Murphy 2017). Mudel toetab lastekaitsetöötajaid lastekaitse juhtumikorralduse protsessis, alates abivajavast lapsest teate saamisest info kogumisel kuni menetluse lõpetamise otsuseni. Mudeli väljatöötajate peamine taotlus on suurendada aega, mis lastekaitsetöötajad veedavad laste ja peredega suhtlemisel, ning vähendada asendushooldusele sattuvate laste arvu (Sheehan jt 2018).

Mudelile on iseloomulik lapse ja tema vanemate, aga ka laiema pere ja lähedaste ringi ning võrgustikuliikmete kaasamine lapse abivajaduse hindamisse ja edasisse juhtumilahendusse. Juhtum soovitakse lahendada nõnda, et see lähtuks perekonna tugevatest külgedest ja võimalustest, sõnastades perega koostöös lapse ohutuse tagamiseks vajalik tegevus ehk lapse ohutuse plaan. Plaani elluviimiseks liigutakse perega väikeste sammude kaupa suuremate eesmärkide poole (Signs of Safety; Isokuortti jt 2020).

Allikas: Haap Consulting 2024, 59–60

parimates huvides. Mudeli kasutamine on suurendanud otsuste läbipaistvust ning vähendanud lastekaitsetöötajate töökoormust ja stressitaset tänu struktureeritusele ja selgete eesmärkide seadmisele, mis omakorda aitab spetsialistidel paremini oma tööd korraldada. (samas)

Meil oli võimalik aasta alguses kohtuda Rootsi kohalike omavalitsuste töötajatega,

Joonis. „Turvalisuse märkide“ keskne tegevus ja tööriistad juhtumikorralduses (Haap Consulting 2024, 63)

kes rakendavad „Turvalisuse märkide“ mudelit ja tutvuda nende kogemustega. Peamiselt toodi välja, et koostöö peredega on paranenud, pered on hakanud töötajaid rohkem usaldama.

Uuringust selgus, et Eesti lastekaitstes puudub terviklik lastekaitsetööd toetav juhtumikorraldusmudel.

Kindlasti on tähtis see, et ei keskenduta ainult probleemide ja riskide väljaselgitamisele, vaid ka perede tugevate külgede ja võimaluste esiletoomisele. Lastekaitsetöö on sageli seotud keeruliste olukordadega, kui tuleb hinnata riske, sealhulgas lapse võimalikku hooletusse jätmist, väärkohtlemist või muid ohte. Kuid sama oluline on kindlaks

teha perekonna tugevad küljed ja võimalused, mis võivad olla toeks ja lahenduste leidmisel abiks. See tasakaalustatud käsitlus aitab luua tervikliku pildi olukorrast ja võimaldab pakkuda paremaid ning jätkusuutlikumaid lahendusi. Lisaks pakub mudel tööriistu, mis aitavad peredega suhelda ja nende võimalusi arutada. (Sindi ja Toros 2024)

Samuti on tööriistu, mida saab kasutada lastekaitsetöö kvaliteedi regulaarseks seiramiseks. Praegu on see veel lapsekingades: kogutakse peamiselt statistilisi andmeid ja hinnanguid. Sama mudelit saab kasutada ka täisealiste juhtumikorralduses. Lisaks on mudelist välja arendatud spetsiifilised versioonid peredele suunatud tugi-teenuste („Heaolu märgid“, ingl „Signs of Wellbeing“), alaealiste õigusrikkujate („Edu märgid“, ingl „Signs of Success“) ja asendushoolduse perede („Kuuluvuse märgid“, ingl

„Signs of Belonging“) toetamiseks (Haap Consulting 2024, 62).

Proovikivid ja ohud

Kuigi „Turvalisuse märkide“ kasutamine tundub paljutöötav, võivad sellega kaasneda ka komistuskivid. Nimelt nõuab mudeli edukas rakendamine lastekaitsemeeskonna juhtide pühendumist ja pidevat toetust. Kui juhid ei ole piisavalt kaasatud või kommunikatsioon on ebaselge, võib mudeli rakendamine ebaõnnestuda. Samuti on oluline, et juhid oleksid valmis toetama töötajaid ka keerulistes ja stressirohketes olukordades. Kui töötajad ei tunne end toetatuna, võidakse mudelisse suhtuda pigem kui formaalsusesse ega käsitleda seda tööriistana, mis aitab keskenduda perede aitamisele.

Mudeli „Turvalisuse märgid“ rakendamine on pikaajaline protsess, mille käigus on oluline nii töötajate koolitamine ja tööriistade kasutamise harjutamine kui ka see, et juhid tähtsustaksid laste arvamust. Just juhid peaksid seisma hea, et lapsed oleksid alati kaasatud juhtumite aruteludel ja lastekaitsetöö tulemuslikkuse hindamisel, ning tunnustama töötajaid hea tegevuse eest (Munro ja Turnell 2018). Arvestades juhtide vastustust mudeli rakendamisel, eelneb selle rakendamisele alati nende kuue kuu pikkune koolitus ja supervisioonid.

Lastekaitsetöötajad, kellega Haap Consulting (2024, 93) uuringu tegemisel kohtus, tõid välja, et olenemata erinevate mudelite headest või nõrkadest külgedest, on lastekaitsetöös ka muresid, mida ei saa ühegi mudeliga lahenda, olgu selleks suur töökoormus, sobivate teenuste puudumine vms. Teadupärast on mudel(id) ainult eesmärgi saavutamise vahendid. Laste turvalisuse parandamisel peaks esiplaanile jõudma spetsialistide ja pereliikmete partnerlus, et hakataks rohkem kasutama pereliikmete ja

võrgustiku võimalusi. Midagi muutub, kui muutuvad nii juhtide kui ka spetsialistide hoiakud, hinnatakse ümber oma roll ja võetakse omaks uued, senisest erinevad töövõtted. Lastekaitsetöötajate laual on praegu erinevaid töövahendeid niigi rohkelt, seega on ettevaatlikkus uute mudelite rakendamisel arusaadav.

Sobivus lastekaitse seniste töövahenditega

Lastekaitsetöötajad on uurinud, kas „Turvalisuse märkide“ mudeli rakendamisel ei lähtuta enam praegu kasutatavast lapse heaolu kolmnurgast ja „Lapse heaolu hindamise käsiraamatust“. Nii see ei ole: mudeli saab edukalt ühildada Eestis kasutatavate juhtumikorralduse mudelitega. Erinevate töövahendite ühildamine praktikas ja arusaamine, kuidas need üksteist täiendavad, võib aga võtta aega. Ka lastekaitse arendajatel ja koolitajatel tuleb veel kõrvutada „Turvalisuse märkide“ ning „Lapse heaolu kolmnurkade“ mudeleid ja analüüsida, kuidas uue mudeli eri osad sobituvad varasemasse käsitlusse.

Mudel pakub selge struktuuri, mis aitab spetsialistidel keerulistes olukordades paremini orienteeruda ja teha informeeritud otsuseid.

Rootsi omavalitsusi väisates nägime, et neid mudeleid rakendataksegi seal koos. Üks Rootsi lastekaitsetöötaja ütles tabavalt, et lapse heaolu kolmnurk on raamistik, mis annab ette, mida tuleb teha, ning „Turvalisuse märkide“ mudel näitab, kuidas seda teha ehk annab tööriistad, kohtumiste struktuuri ja küsimuste esitamise meetodid, mis aitavad saada lastelt, peredelt ning

võrgustikelt täpsema info. Nõnda aitab „Turvalisuse märkide“ mudel abivajaduse hindamisel, aga annab ka paremad vahendid, kuidas olukorra muutmiseks perega koostööd teha.

**Juhtidele pakub mudel
struktureeritud raamistikku,
mis toetab paremat otsuste
langetamist ja juhtimispraktika
kujundamist.**

Sotsiaalministeeriumis on parasjagu töös mitu lastekaitse valdkonna arendust, mille raames vaatame ka seda, kuidas erinevate mudelite koos kasutamisel leida lastekaitsetöötajate jaoks toetavaid lahendusi.

Võimalik positiivne mõju Eesti lastekaitsetööle

Uuringu autorid (Haap Consulting 2024, 90–91) pakuvad välja mõned võimalikud positiivsed muutused, mida võib „Turvalisuse märkide“ rakendamine Eesti lastekaitsetöös kaasa tuua.

- Mudeli rakendamine võib tulevikus vähendada lastekaitsetöötajate töökoormust, sest keskendutakse rohkem pereliikmete ja võrgustiku võimaluste kasutamisele.
- Mudel, nagu selle nimigi viitab, asetab keskele kohale lapse turvalisuse. Kui ohtudega arvestame ja neist vanematega räägime, et muresid ja vajadusi koos perega lahendada, seab see lapse veel enam keskmesse ning suurendab lapse ja pere kaasamist lastekaitsetöös.
- Mudeli rakendamine ja selle tööriistade kasutamine arendab lastekaitsetöötajate suhtlemisioskust ja refleksiivsust. Lastekaitsetöötajad hakkavad rohkem teadvustama, et nende roll ei ole olla teenustele suunaja, vaid pere toetaja ja võimestaja.

- Mudel on just nimelt lastekaitse juhtumikorralduseks välja arendatud ja seda saab kohandada kohalikele oludele. Selle rakendamine mudeli väljatöötaja toel hõlmab nii juhtide kui ka töötajate koolitusi ning Eesti lastekaitsetöö vajadustest lähtuvate juhtuminäidete koostamist. Koolitused ja tugi aitavad lastekaitsetöötajatel omandada uued töövõtted.

- Rootsi näitel on põhjust loota ka, et „Turvalisuse märkide“ põhjal aruannete kirjutamine muutub töötajatele meeldivamaks. Ka pere jaoks muutuvad kohtumised mõnusamaks, kui nad kogevad, et töötajad tahavad neid kuulata – see loob pingevabama õhustiku.

Kasutegurid organisatsioonide juhtidele

Rootsi Värnamo valla sotsiaalvaldkonna juht Fredrik Wallström rääkis septembris toimunud veebiseminaril Eesti kolleegidele, mis kasu on olnud „Turvalisuse märkide“ mudeli järgi töötamisest organisatsioonidele ja nende juhtidele. Värnamo vallas on mudelit rakendatud kuus aastat. Varasema ajaga võrreldes on lastekaitsetöötajad nüüd vähem töölt eemal seoses haigestumistega ning vald on muutunud tööturul ligitõmbavaks tööandjaks. Mudeli rakendamine on aidanud vähendada laste paigutamist asendushooldusele, mis on võimaldanud kulusid kõvasti kokku hoida.

Mudeli rakendamine aitab kujundada organisatsioonis selge ja järjepideva juhtumite lahendamise korra. Juhtidele pakub mudel struktureeritud raamistikku, mis toetab paremat otsuste langetamist ja juhtimispraktika kujundamist. Mudelis rõhutatakse avatuse ja aususe tähtsust, mis aitab juhtidel kujundada usaldusväärse ja toetava töökeskkonna. See võimaldab juhtidel olla paremini kursis organisatsiooni

probleemidega ja töötajaid tõhusamalt toetada.

Mudeli rakendamine tugevdab ka organisatsiooni juhtimisprotsesse, viies need vastavusse sellega, kuidas peredega tegelikult töötatakse, ning võimaldab töövoogu paremini koordineerida. Mudel soodustab ka töö tulemuste täpsemat hindamist ja paremat kvaliteedikontrolli, mis vajaduse korral aitab rakendada parandusmeetmeid. Seega saavad juhid mudeli rakendamise kaudu toetada oma meeskonda tõhusamalt ja tulemuslikumalt, luues nõnda tugevama ja vastupidavama organisatsiooni.

Juhtumikorraldusmudel „Turvalisuse märgid“ võib olla kasulik nii lastekaitsetöötajatele kui ka asutuste juhtidele ja organisatsioonidele. Oodata on paremat koostööd, selgemat ja järjepidevamat juhtumite lahendamist, töötajate suuremat rahulolu ja seega ka paremaid tulemusi perekondade jaoks. Mudeli rakendamine võib ka vähendada menetlusvigu ja kriitiliste juhtumite hulka. Juhtide pideva toeta aga ei pruugi see õnnestuda.

Ootame kohalikke omavalitsusi mudelit proovima!

Kohalikke omavalitsusi oodatakse osalema juhtumikorraldusmudeli „Turvalisuse märgid“ kolmeaastases prooviprojekti. Mudelit rakendama hakkavad kohalike omavalitsuste juhid, lastekaitsetöötajad ja teised spetsialistid saavad põhjaliku väljaõppe, mis hõlmab nii põhikoolitust kui ka tööpraktikast ning kohaliku omavalitsuse eripäradest lähtuvat jätkuõpet ja nõustamist. Osalejatele on tagatud pidev tugi ja juhendamine, et kindlustada mudeli sujuv loimimine igapäevatöösse. Kasutada saab juhendmaterjale koondavat ingliskeelset veebilehte. Juhised ja materjalid tõlgitakse ka eesti keelde ning kohandatakse Eesti

oludele, et nende kasutamine oleks võimalikult mugav.

Mudeli edukas rakendamine nõuab lastekaitsemeeskonna juhtide pühendumist ja pidevat toetust.

Mudelit ei proovita vaid üksikjuhtumite korral. Eesmärk on, et lastekaitsetöötajad ja nende juhid võtaksid uued töövõtted kasutusele igapäevapraktikas, mis aitab pakkuda ühtlaselt kvaliteetset peresekset toetust kõigile abivajavatele lastele ja nende peredele, olenemata juhtumi keerukusest. Katseprojekti käigus on kavas analüüsida ka sotsiaalteenuste ja toetuste andmeregistri (STAR) võimekust uue mudeli alusel tehtava töö dokumenteerimiseks, et kindlaks teha kohandamisvajadus ja võimalikud piirangud ning riskid.

Projekti osalevale kohalikule omavalitsusele pakutakse sihitud toetust, mis katab nii tööjõu- kui ka rakendamiskulud. See hõlmab näiteks projektijuhi töötasu, perede ja lastega töötamiseks sobivate ruumide üüri- ja sisustuskulusid, samuti täiendavat tegevust, nagu näiteks töönoustamine.

Projekti osalemise eeldus on omavalitsuse valmisolek rakendada mudelit kõigil taseanditel, sealhulgas juhtimises ja tugistruktuurides. Sarnaselt kõigi uuendustega võib uue mudeli rakendamine alguses suurendada töökoormust, sest tuleb harjuda uute protsessidega ja pingutada uute meetodite õppimisel ning rakendamisel. Selle leevendamiseks alustatakse uute lahenduste rakendamist väikeste sammude kaupa, mis omavalitsusega kokku lepatakse. Osalevad omavalitsused saavad pidevalt rakendustuge: nõu annavad ja juhendavad sotsiaalministeerium ning mudeli omanik. See aitab omavalitsuse

meeskonnal mudeli eripäradega kohaneda ja organisatsioonis lahendusi arendada.

Sama projekti raames on omavalitsustel võimalik taotleda täiendavat tegevustoe-tust, mis aitab lastekaitsetöö kvaliteeti veelgi parandada. Näiteks toetatakse mees-konnapõhise töökorralduse juurutamist, valdkondade koostöö tõhustamist või

spetsialiseeritud teenuste arendamist laste-kaitses. Kõik see toetab lastekaitsetöötajaid igapäevatöös, võimaldades neil pühenduda rohkem otsesele tööle laste ja peredega ning vähendab administratiivset koormust.

Mudeli pikk rakendusaeg võimaldab projektis osalevatele omavalitsustele teha lastekaitsetöös süsteemseid muudatusi.

Mudelit on kavas Eestis proovima hakata aastatel 2025–2027.
Täpsem info sotsiaalministeeriumi veebilehel.

Viidatud allikad

- Bunn, A.** (2013). *Signs of Safety in England: an NSPCC commissioned report on the Signs of Safety model in child protection*. London: NSPCC. (26.11.2024).
- Haap Consulting.** (2024). *Lastekaitse juhtumiskorralduse mudelite võrdlev analüüs*. www.sm.ee/sites/default/files/documents/2024-07/Lastekaitse%20mudelite%20l%C3%B5pparuanne_27.06.2024.pdf (26.11.2024).
- Isokuortti, N., Aaltio, E., Laajasalo, T., Barlow, J.** (2020). Effectiveness of child protection practice models: a systematic review. *Child abuse & neglect*, 108, 104632. doi:10.1016/j.chiabu.2020.104632
- Lastekaitseaduse ja teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsus laste heaolu suurendamiseks.** (2023). Eelnõude Infosüsteem. Dokumendi number: 23-0866/01.
- Munro, E., Turnell, A.** (2019). *The Use of the Signs of Safety Model in Child Protection: An Overview of the Evidence*.
- Sheehan, L., O'Donnell, C., Brand, S. L., Forrester, D., ... Nurmatov, U.** (2018). *Signs of Safety: Findings from a mixed-methods systematic review focussed on reducing the need for children to be in care*. What Works Centre for Children's Social Care. https://whatworks-csc.org.uk/wp-content/uploads/Signs_of_Safety_a_mixed_methods_systematic_review.pdf (26.11.2024).
- Signs of Safety.** (i.a). *Signs of Safety koduleht*. www.signsofsafety.net (26.11.2024).
- Sindi, I., Toros, K.** (2024). „Turvalisuse märgid“ juhtumikorraldusmudeli olulisus ülikoolide kontekstis (ettekanne veebiseminaril).
- Turnell, A., Murphy, T.** (2017). *Signs of Safety Comprehensive Briefing Paper. 4th Edition of the Comprehensive Briefing Paper*. Elia International Ltd, 105. www.signsofsafety.net/product/signs-of-safety-comprehensive-briefing-paper-2 (26.11.2024).
- „Turvalisuse märgid“ juhtumikorraldusmudel lastekaitsetöös.** (2024). Veebiseminar. www.youtube.com/watch?v=nlZaCr3xbTo (26.11.2024).

Annegrete Johanson

*MTÜ RuaCrew ja European Forum for Restorative Justice juhatuse liige
taastava õiguse praktik ja koolitaja*

Taastav käsitusviis loob suhteid ja muudab ühiskonda sidusamaks

Taastav käsitus on mõtteviis, mis näeb ette konfliktide ning õigusrikkumiste lahendamist või käsitlemist dialoogi, kaasamise ja kahju heastamise kaudu. Seda saab järgida kriminaalõiguses, mille osaks on taastav õigus, kui ka teistelgi elualadel ning igapäevaelus, kasutades taastava praktika meetodeid ja lähtudes asjaomastest põhimõtetest.

Taastav õigus on igäihe õigus. See saab pak- kuda lahendusi, mis ületavad karistuse ja süü- distamise piirid. Üheskoos tegutsedes saame tagada, et taastav käsitus oleks kättesaadav ja seda rakendatakse igas eluvaldkonnas.

Kujutlege maailma, kus konfliktile, eri- meelsusele või eksimusele ei järgne vältima- tult kättemaks, karistus ega pettumus, vaid tekib hoopis võimalus mõranenud suhteid taastada, mõista vastaspoolt ja teha juhtu- nuga rahu. See võib tunduda utoopiline, ent just sellist tulevikku püüab luua taastav käsitusviis, seades esikohale inimväärikuse, vastastikuse austuse ja kahju heastamise.

Igal inimesel on õigus aktiivselt kaasa rääkida temaga seotud probleemide

lahendamisel: erimeelsuste korral peaks kõik osalised võrdselt ära kuulama ja kaa- sama. Taastavate aruteluringide eestvedaja Kay Pranis on öelnud, et igäihel on oma roll õigluse saavutamisel ja igäihel peaks olema sõnaõigus, kuidas õiglust teostatakse. Praeguses maailmas, kus sotsiaalne eba- võrdsus, konfliktid ja ebaõiglus meid kõiki mõjutavad, on taastav käsitusviis olulisem kui kunagi varem. Sotsiaaltöös, kus sageli tegeletakse ühiskonna kõige haavatavamate gruppidega, saab taastav käsitus pakkuda uusi ja tõhusamaid suhete parandamise võimalusi.

Artiklis selgitan taastava käsitusviisiga seotud mõisteid ning toon välja, kuidas

selle rakendamine töös inimestega aitab luua õiglasema ühiskonna, kus iga inimene saab tunda end kuulatusena, väärtustatuna ja kaasatuna, olenemata sellest, milline on tema sotsiaalne taust või kogemus.

Taastav õigus, taastav praktika ja taastav käsitlus: mis need on?

Aastal 2020 ilmus taastava õiguse kuu raames just sellele teemale keskenduv ajakirja Sotsiaaltöö erinumber (4/2020). Viimastel aastatel on ka Eestis taastava õiguse kõrval hakatud kasutama termineid „taastav praktika“ ja „taastav käsitlusviis / taastav lähenemine“. Mjal maailmas tehakse seda juba pikemat aega. Kuigi need kolm terminit on omavahel tihedalt seotud, viitavad need erinevatele aspektidele või rakendamisevõimalustele taastava mõtteviisi raames.

Taastav õigus (ingl *restorative justice*) on käsitlus, mille järgi keskendutakse konfliktile või kuriteo tagajärgede parandamisele, mitte niivõrd süüdlase karistamisele. Selleks tuuakse kokku kõik osalised – kannatanu, teo toimepanija ja vajadusel ka kogukond – ning luuakse võimalus avatud dialoogiks ja kahju heastamiseks. See aitab kannatanul saada tagasi rahu, toetab teo toimepanijat vastutuse võtmisel ja võimaldab taastada sotsiaalse tasakaalu kogukonnas.

Igal inimesel on õigus aktiivselt kaasa rääkida temaga seotud probleemide lahendamisel: erimeelsuste korral peaks kõik osalised võrdsest ära kuulama ja kaasama.

Eestis on senini räägitudki peamiselt taastavast õigusest, mis omakorda on tekitanud küsimuse, kui võrd saaks seda rakendada

näiteks haridus- ja sotsiaalvaldkonnas, aga ka laiemalt igas organisatsioonis ning kogu ühiskonnas. Taastav õigus võeti algselt kasutusele vanglates ja aastaid hiljem hakati asjaomase reformi käigus selle meetodeid rakendama mittekariistavate meetmetena alaealiste õigusrikkujate erikohtlemisel (vt näidet). Taastavat õigust kasutatakse peamiselt kriminaalõiguses, kus see on karistuse alternatiiv või karistuse kõrval rakendatav lisameede.

Näide

Viieteistkümnendaastane noor on läinud klassikaaslasel kallale ja tekitanud kehavigastusi. Kannatada saanud noore vanemad pöörduvad politseisse, kus alustatakse kriminaalasi.

Mitu kuud hiljem jõuab toimik prokuratuuri. Prokurör otsustab selle juhtumi korral rakendada vahendust kui taastava õiguse meetodit. Kumbki noor kohtub erapooletu vahendajaga, seejärel kohtutakse ühiselt, et rääkida juhtunust ja selle mõjust ning sellest, kuidas kahju heastada, aga ka kindlustada, et edaspidi selliseid olukordi ei juhtuks. Prokurör hindab, kas mõjutuste meede oli piisav või tuleb teo toime pannud noorele määrata lisaks mõni teine meetme rakendamine.

Taastav praktika (ingl *restorative practices*) on laiem mõiste, mis tähistab mitmesuguseid tööriistu ja meetodeid, mida saab kasutada mitte ainult õigusrikkumiste, vaid ka argielu konfliktide ja suhete halvenemise korral ning ka nende ennetamiseks. Taastav õigus on ennekõike seotud kriminaal-jus-tiitssüsteemiga, kuid taastav praktika kõnetab ka teiste valdkondade asutusi ja spetsialiste. See hõlmab ennetustööd ja konfliktide lahendamist erinevates olukordades.

Taastavat praktikat kasutatakse sageli koolides, töökohtadel, aga ka perekondades, kogukondades ja muudes sotsiaalsetes süsteemides, et toetada tugevate suhete loomist, vajadusel neid parandada ja harmoonia kujundada. Eesmärk on edendada suhtlemist, kuulamist, koostööd ja vastutustunnet. Taastava praktika meetodid võivad olla formaalsed (nagu vahendus või aruteluringid) või mitteformaalsed (näiteks igapäevased vestlused, mis aitavad konflikte ennetada).

Näide

Ettevõttes on tavaks korraldada iga hooaja alguses ja lõppedes aruteluringid, kus kõik osalejad saavad jagada tagasi- ja edasivahet hooajale, oma mõtteid-tundeid ning seda, mida nad vajavad, et järgmine hooaeg oleks edukas ja motiveeriv. Ettevõtte kogemus kinnitab, et selline mõtete jagamine aitab tugevdada tiimiliikmete suhteid, õppida üksteise mõtteid kuulama ja võtta vastutus ühiste vajaduste täitmise eest.

Taastav käsitlus (ingl *restorative approach*) on mõtteviis ja filosoofia, mis näeb ette konfliktide ning õigusrikkumiste lahendamist või käsitlemist dialoogi, kaasamise ja kahju heastamise kaudu. See on kõige laiem mõiste, mis hõlmab nii taastava õiguse, taastava praktika kui ka igapäevaelu võimalusi, kuidas taastavat mõtteviisi rakendada. Taastav käsitlus tugineb arusaamale, et kõik, keda konflikt või kahju mõjutab, peaksid olema kaasatud ja ära kuulatud, lahendused aga peaks viima tervendamise ning vastutuse võtmiseni. See hõlmab ka ennetavat tööd ja suhete tugevdamist.

Kõik kolm kontseptsiooni toimivad koos, edendades õiglust, vastutust ja tervenemist nii kogukondades kui ka suhetes.

Näide

Taastav käsitlus koolisüsteemis võiks hõlmata taastavaid aruteluringe ja vahendamist probleemide lahendamiseks ning ka üldist suhtlus- ja käitumiskultuuri, mis soodustab avatud suhtlemist, kaasamist ja koostööd kogu koolis.

Kui noor on sobimatu käitumise tõttu koolist kõrvaldatud, siis peetakse temaga taastav vestlus, tema klassikaaslastega taastav aruteluring, samamoodi ka õpetajatega. Kui noor ükskord klassi naaseb, siis korraldatakse sama tegevust, et toetada nii selle ühe noore kooli naasmist kui ka ülejäänud klassi ja õpetajate toimetulekut ning omavahelisi suhteid.

Miks on taastav käsitlus oluline?

Taastav käsitlus keskendub pigem kahju heastamisele kui süüdlase karistamisele. See põhineb ideel, et teistele kahju tekitamine ei ole pelgalt seaduserikkumine, vaid kahjustab ka inimsuhteid ja kogukonna tasekaalu. Traditsioonilises karistussüsteemis keskendutakse süüdlasele ja tema tegudele, jättes sageli kõrvale kannatanud, nende lähedased ja kogukonna. Taastav käsitlusviis seevastu peab silmas kõiki osalisi – kannatanut, õigusrikkujat ja kogukonda –, andes neile võimaluse osaleda lahenduse leidmises ning aidata kaasa suhete taastamisele.

Taastava õiguse üks põhiprintsiip on, et lahendus peaks tulema neilt, keda olukord kõige enam mõjutab. Taastava õiguse teerajaja Howard Zehr (2015) on rõhutanud, et taastava õiguse põhimõtte kohaselt peavad need, keda juhtunu on kõige enam mõjutanud, saama osaleda selle lahendamises. See muudab taastava käsitluse väga isiklikuks ja kaasavaks, sest inimene saab võimaluse, et teda kuulatakse ja ta saab osaleda enda

või kogukonna probleemi lahendamises. Ta saab jagada juhtunu mõju ja oma vajadusi, et elus edasi liikuda. Kui probleemide lahendamisse on kaasatud kõik osalised, põhinevad lahendused enamasti nende endi vajadustel, on põhjalikumad ja püsivamad. Enamasti ootab nii kannatanu kui ka ühiskond, et teo toimepanija võtaks vastutuse oma tegude eest. Traditsioonilise käsitluse korral tähendab see enamasti karistuse saamist ja selle ära kandmist, taastava käsitlusviisi rakendamisel aga on tal võimalus aktiivselt kaasa aidata kahju heastamisele ja õppida sellest kogemusest ehk võtta päriselt vastutus kahju eest.

Olen praktikas näinud omajagu lugusid, kui taastav käsitlus on aidanud noortel taastada suhted kogukonnas. Ka uuringud on näidanud, et see aitab vähendada korduvaid õigusrikkumisi ja toetada noorte arengut. Kui noor osaleb protsessis, kus tema teo tagajärjed toob välja teine inimene, tunneb ta suuremat vastutust oma tegude eest ja on motiveeritum oma käitumist korrigeerima.

Taastav käsitlus keskendub pigem kahju heastamisele kui süüdlase karistamisele.

Taastav käsitlus ei peaks olema üksnes vähesete valikuliselt pakutav lahendus, vaid õigus, mis kuulub igaühele. Iga inimene, keda mõni konflikt, kuritegu või kahju mõjutab, peaks saama hääleõiguse selle lahendamisel. See kehtib ka lähedaste ja laiema kogukonna kohta, kes sageli võivad olla kaudselt mõjutatud. Olen näinud olukordi, kus kooli töötaja, lastekaitsetöötaja, politseinik, prokurör või nõustaja otsustab asjaosaliste noorte või täiskasvanute eest, jättes nad ilma osalemise võimalusest, mida võib-olla neil on just vaja olukorrast taastumiseks.

Inimõiguste advokaat Bryan Stevenson (2014) on öelnud: „Igaüks meist on enamat kui see halvim, mida oleme kunagi teinud.“ Taastav käsitlusviis kinnitab seda põhimõtet: see ei määra inimest tema eksimuste järgi, vaid annab talle võimaluse osaleda lahenduse leidmises ja kahju heastamises. Tegu ei määra inimest. Taastava käsitluse keskmes on usk, et iga inimene väärib teist võimalust ja õiglust tuleb kohaldada inimväärikust austavalt ja tervenemist võimaldavalt.

Taastava käsitluse mõned rakendamisvõimalused

Inimestega töötavatel spetsialistidel on oluline aidata kogukonna liikmetel kasutada oma õigust osaleda neid mõjutavate konfliktide lahendamises, olgu see kogukonna konflikt, erimeelsus töökeskkonnas, koolikiusamine või peretüli. Toon selle kohta mõned näited.

Lastekaitsetöötajad puutuvad kokku perekondadega, kus lapsevanematel on erimeelsusi või on neil lahkkelisid laste ja teismelistega. Taastav käsitlus on üks võimalus toetada perekonda, et nad saaksid jagada ja kuulda, kuidas olukord on iga pereliiget mõjutanud, ning leida lahendus, mis aitab suhteid tervendada. See võimaldab ennetada suuremate konfliktide tekkimist.

Taastavat käsitlusviisi saab rakendada ka noorsootöös. Noored saavad õppida, kuidas oma tegude eest vastutus võtta ja seda, et konfliktide lahendamine on isikliku kasvu osa.

Taastava praktika ja käsitluse juurutamine igapäevaelus või kollektiivis on mitmeti kasulik. See aitab luua suhteid ja muuta need paremaks, keskendudes avatud ja ausale suhtlemisele ning konfliktide rahumeelsele lahendamisele. Kui inimesed tunnevad, et neid on kuulda võetud ja nende

vajadustega arvestatakse, suureneb usaldus ning üksteisemõistmine, mis omakorda vähendab pingeid. Kui erimeelsused ka tekiavad, suudetakse neid tõhusamalt lahendada. Kollektiivis aitab taastav käsitlusviis kaasa koostöövalmiduse suurendamisele, sest loob toetavama ja kaasavama keskkonna, kus tuntakse end väärtustatuna ning julgetakse oma mõtteid avaldada.

Taastav praktika võimaldab probleeme ennetada, arendades empaatiat ja arusaamist. Kui õpitakse nägema asju teise inimese vaatenurgast ja mõistakse, kuidas enda käitumine võib teisi mõjutada, vähenevad pinged. Taastav käsitlus aitab kaasa ka isiklikule arengule, suurendades eneseteadlikkust ja emotsionaalset intelligentsust, mis on olulised oskused nii tööelus kui ka isiklikes suhetes.

Väärtused ja põhimõtted

Taastava käsitluse keskmes on olulised väärtused, mis loovad õiglasema ja hoolivama ühiskonna aluse.

- **Vastutus.** Oma tegude tagajärgedega tuleb silmitsi seista ja nende lahendamisele aktiivselt kaasa aidata. Taastav käsitlus ei keskendu ainult süüle ja karistusele, vaid paneb rõhku sellele, et osalised mõistaksid oma tegevuse mõju teistele ning püüaksid heastada tekitatud kahju. Protsessi korraldaja ehk vahendaja vastutab aga selle eest, et asjaosalised saaksid osaleda turvalises protsessis, kus tagatakse taastavatest põhimõtetest ja väärtustest kinnipidamine.
- **Kogukond ja kuuluvustunne.** Taastav õigus lähtub arusaamast, et konflikti lahendamine peab taastama ja tugevdama suhteid, mitte neid lõhkuma.
- **Dialoog ja koostöö.** Avatud suhtlemise kaudu saab igaüks väljendada oma tundeid, vajadusi ja ootusi, mis võimaldab paremini mõista teineteise vaatenurki.

- **Austus ja inimväärikus.** Kõik osalised vääriavad õiglast ja lugupidavat kohtlemist olukorrast olenemata. See loob aluse lahendustele, mis toovad tõelise õigluse ja võimaluse saavutada rahu, mitte lihtsalt saada karistuse.

Taastava käsitlusviisi põhimõtete hulgas rõhutatakse esiteks suhete taastamist ja kahju heastamist, aga ka kaasamist, sest nii kannatanu ja teo toimepanija või konfliktis osalejad kui ka teised seotud inimesed on protsessi lahutamatud osalised. Osalemine peab olema vabatahtlik, ilma sunnita, et lahenduste leidmine oleks siiras. Osaluse põhimõte tähendab, et kõigil osalistel on võimalus oma vaatenurkadest rääkida ja protsessis aktiivselt kaasa lüüa. Lõpuks nõuab taastav protsess pühendumust, sest pikaajaliste ja kestvate lahenduste saavutamise eeldab osaliste täielikku kaasatust ja vastutustundlikkust. Need põhimõtted tagavad, et käsitlusviis on inimlik ja kesken-dub suhete tervendamisele.

Taastava praktika meetodid

Taastavas praktikas kasutatakse erinevaid meetodeid. Kõige enam on levinud **vahendus** (ingl *mediation*), kus kannatanu ja teo toimepanija või konflikti osalised kohtuvad neutraalses keskkonnas, et arutada konflikti või õigusrikkumise tagajärgi ning leida kahju heastamise ja edasiliikumise võimalusi. Selle kõrval on Eestis viimastel aastatel rakendatud ka **taastavat aruteluringi** (ingl *circle*). See võidakse korraldada ennetavalt või mõne juhtumi järel. Viimasel juhul on ringis osalejad mitte otseselt sündmuses kannatanud, vaid näiteks lähedased, juhtunuga seotud spetsialistid või kogukonna liikmed.

Alates 2007. aastast on kriminaalmenetluse raames rakendatud **vahendusmenetlust** (varasem nimetus „lepitusmenetlus“)

nii lähisuhtevägivalla juhtumites kui ka võõraste inimeste vahel aset leidnud õigusrikkumistes. Viimast võiks kindlasti rohkem rakendada, sest see, et inimesed omavahel ei tunne, ei tähenda, et kõnealune protsess ei võiks anda kannatanule vastuseid või tuua rahu.

Viimastel aastatel on taastava õiguse meetodeid jõudsalt rakendatud ka alaealiste juhtumites. Kindlasti on seal veel suur potentsiaal, kuhu areneda, olgu need kuni 14-aastased teo toimepanijad või juhtumid, mille korral saab jätta kuriteomenetluse algatamata.

Maailmas on taastava käsitluse meetodite rakendamine andnud häid tulemusi delikaatsete juhtumite korral, näiteks surmaga lõppenud või seksuaalvägivalla juhtumid. See aga ei tähenda, et kõnealuste juhtumite korral ei peaks õigussüsteemi tavapäraseid meetmeid rakendama, kuid eelkõige kannatanutele mõeldes tuleks pakkuda seda käsitlusviisi, et toetada võimalust neil rahu teha ja edasi liikuda. Taastavaid aruteluringe saab pakkuda kogukondadele, kui sinna kuulunud noor või täiskasvanu on ajutiselt elanud eemal ja on kogukonda naasmas näiteks kinnisest asutusest, ravi-asutusest või mujalt.

Tähtis on, et ükskõik, millist taastava käsitluse meetodit ja millise juhtumi korral

rakendatakse, peetakse kinni taastava käsitluse väärtustest ja põhimõtetest.

Kuidas muuta taastav käsitlus igapähele kättesaadavaks?

Vaatamata sellele, et taastav käsitlus pakub mitmesuguseid eeliseid, on ka sellel teekon-nal proovikive. Üks nendest on kindlasti nii sotsiaaltöötajate, õigussüsteemi töötajate kui ka laiemalt ühiskonna vähene teadlikkus. Tihti ei teata, et taastav käsitlus on olemas, või arvatakse, et see on keeruline ja kulukas või eeldatakse, et töös olev juhtum ei sobi. Teadlikkus on aastatega kindlasti paranenud, kuid ikka on oluline seda edendada. Nõnda muudame kogukonnad ja ühiskonna tervemaks.

Taastav käsitlus keskendub vastutuse, tervenemise ja kaasamise kaudu õigluse saavutamisele. Kui taastav käsitlus muu-tub inimestega töötamisel ja ühiskonnas laiemalt tavaliseks, on võimalik kujundada õiglasem ja sidusam maailm, kus konflikte ei lahendata üksnes karistuse, vaid ka terve-nemise kaudu.

Kutsun üles mõtlema, kuidas taastavat käsitlust võiks igapäevaelus, töökohtades ja kogukondades paremini rakendada. See ei ole kauge teooria, vaid praktiline lahendus, mis annab igapähele hääle ja õiguse õiglase-male tulevikule.

Lisainfot taastava käsitluse rakendamise kohta Eestis ja koolitusvõimaluste kohta saab, kirjutades meiliaadressil annegrete@ruacrew.ee või külastades kodulehte www.ruacrew.ee.

Lisalugemist

European Forum for Restorative Justice veebileht (i.a). www.euforumrj.org

Johanson, A. (2022). *Taastava õiguse taskuraamat*. Justiitsministeerium ja sotsiaalkindlustusamet.

Stevenson, B. (2014). *Just Mercy: A Story of Justice and Redemption*. Spiegel & Grau.

Zehr, H. (2015). *The Little Book of Restorative Justice*. Skyhorse Publishing.

Kadi Kass*Tartu ülikool***Dagmar Narusson, PhD***Tartu ülikool*

Tähenduslikke kogukondlikke sidemeid otsimas. Vaimse tervise raskustega inimesed kaasuurijatena

Artikkel kajastab Tartu ülikooli teadus- ja arendustöö projekti¹ üht osa, mille keskmes on vaimse tervise raskustega inimeste võimalused luua vastastikuseid suhteid naabruskonna inimestega ja leida kogukonnas kohti, mis soodustavad nende personaalset taastumist.

Vaimse tervise raskustega inimeste kaasamine sotsiaalvaldkonna uurimisrühmadesse kaasuurijatena on paradigma muutus (Askheim 2021). Siinkohal ei ole kaasamine sümboolse tähendusega (nt „mitte midagi meile ilma meita“), vaid teadmuse loomise funktsionaalne koostööprotsess. Selle käigus lõimitakse eri tüüpi teadmised: teoreetilised, valdkonna praktika uurimise kaudu saadud ja kogemusteadmised (vt lähemalt Narusson 2024; Wilken 2024). Uuring lähtus põhimõttest, et vaimse tervise raskustega inimesed, kes saavad parasjagu

Hoolekandeteenuste AS-is teenuseid, on meie uurimisrühmas kaasuurijad, kellega koos selgitame välja, kuidas tekivad ja kujunevad vastastikused loomulikud ning kestvad suhted naabruskondade kogukondade inimestega. Teiseks soovisime uurida, kuidas meie kaasuurijatel kujunevad oma naabruskonnas kogukondlikud paigad, mis saavad nende elu loomulikuks osaks.

Teoreetilised lähtekohad

Kaasav uurimisviis näeb ette akadeemilise taustaga uurijate ja läbielatud vaimse tervise

¹ AS Hoolekandeteenuste klientide retsiprookne lõimumine piirkonna kogukondade liikmetega ja tõendus- põhiste teenuste pakkumine.

raskuste kogemusega inimeste vahel sisulist koostööd andmete loomise protsessis ning seetõttu nimetatakse viimaseid „kaasuurijateks“ (Walmsley jt 2018). Kaasavas uurimises püütakse hoiduda traditsioonilisest rollijaotusest, millega enamasti kaasnevad võimusuhted ning ebavõrdsus ehk kus üks osaline on uurija (vaatleja) ja teine see, keda uuritakse.

Koostöö kaasuurijatega toob uurimisrühma uued rollid. Kaasavat uurimisviisi võib vaadelda kui „uurimist, mis muudab uurija ja uuritavate suhteid“ (Nind 2014). Kaasav uurimine hõlmab „uurimist koos nendega, neid uurijatena või mõnikord uurimist nende jaoks“, vastandudes uuringutele, mida tehakse „nende kohta“ või „nende üle arutledes“ (vt ka Milner ja Frawley 2019). Tegemist on uurimisviisiga, mis märgib radikaalset muutust: uuringust inimeste kohta on saanud uurimine nendega koos. Kui meil on „millegi üle mõtlemise“ hoiak ja mõtteviis (ingl *aboutness thinking*), mis on teadusmaailmale omane olnud, siis jääme ilma uudsest ja väärtuslikust teadmistest (Shotter 2005). „Millegi üle mõeldes“ vaatleme-uurime nähtust kui objekti ja John Shotter ütleb, et sellega taastoodame suuresti teadmisi, mida juba teame. Aga kui võtta omaks seesolija vaade (ingl *withness thinking*), siis oleme teadlastena protsessis sees, tunnistades, et oleme sama ühiskonna liikmed, samasuguste protsesside tunnistajad oma elus ja oleme „mitte-teadja“ hoiakuga (Narusson 2024). Olles tähelepanelik „veel mitte teadja“ ja tehes samal tasandil koostööd kaasuurijatega, on võimalik, et uurimisrühma kuuluvate inimeste suhtlemise kaudu hakkab end avama miski, mis varem ei olnud teada ning see arendab valdkonna teadmisi sisuliselt edasi.

Koostöö kaasuurijatega lähtub kogemusteadmiste ehk kogemuseksptertide

(ingl *expert by experience*) põhimõttest. Kogemusteadmist on nimetatud „teadmiste kolmandaks allikaks“ (Weerman ja Abma 2019). See ei ole üksnes ühe inimese kogemusest tulnud teadmine selle kohta, milline on taastumisprotsess ja endale kogukonnas koha leidmise teekond, vaid on lisaks veel paljude teiste vaimse tervise raskustega inimeste kogemustest tulenev terviklikum teadmine ning akadeemiliste teadmistega seostamise kaudu saadud teadmus (Weerman ja Abma 2019, vt lähemalt ka Narusson 2024).

Uuring on ainulaadne, sest vaimse tervise raskustega ehk läbielatud kogemusega inimesed osalesid kaasuurijatena andmete kogumises, kasutades selleks loovmeetodeid.

Kaasavat uurimist on kirjeldatud vastastikku tugevdava tsükliina, milles lõimuvad suhted, emotsionaalne kaasatus ja teadmised, mis omakorda toetab ühisloomeprotsessi (Clarke jt 2019). Suhetele toetumine ja usalduslik keskkond on sellistes uurimustes kesksel kohal. See on ka personaalse taastumise alus (Narusson 2019).

Kaasuurijaid kaasav käsitlus on nii akadeemilise taustaga kui ka läbielatud kogemustega uurijatele sügavalt isiklik: tuleb tähelepanelikult vastastikku kuulata ning uurimisprotsessis osalemise kogemuse üle reflekteerida. Arutelud, mis aitavad mõista, kuidas uurimisrühma kõik liikmed mõjutavad vestlustes üksteist ja kuidas protsess on neid mõjutanud, ühendavad subjektiivsuse teaduslikkusega (Gillard jt 2010).

Ka meie uurimistöös on oluline dialoogilisus ehk igas tegevuses kogu uurimisprotsessi vältel horisontaalse ekspertsuse põhimõttest kinni hoidmine. See tähendab, et nii

kaasuuriatel kui ka uurijatel on ainulaadne pädevus ja üks (akadeemiline või kogemuslik) pädevus pole teisest parem või teadmiste hierarhias ülimuslik. Bahtini (1981) käsitus rõhutab hääle ja dialoogi tähtsust teadmiste loomisel ning toob esile nende võimalused sotsiaalse muutumise toetamiseks.

Metoodika

Uuringu metoodika hõlmas vaimse tervise raskustega inimeste aktiivset kaasamist protsessi ehk neil oli võimalus valida andmekogumise meetod, teha otsuseid andmete kogumise protsessis ja tõlgendada andmeid. Uuring on ainulaadne, sest vaimse tervise raskustega ehk läbielatud kogemusega inimesed osalesid kaasuuriatena andmete kogumises, kasutades selleks loovmeetodeid.

Kaasuuriatena osalesid Tartus, Raplas ja Pärnus elavad 18 psüühikahäire või intellektipuudega inimest, kes saavad AS-i Hoolekandeteenused kogukonnas elamise teenust. Uurimisrühm taotles Tartu ülikooli (TÜ) eetikakomiteelt uuringu tegemise loa. Vaimse tervise raskustega inimeste haigusseisundite kohta TÜ uurijad infot uuringu käigus ei vajanud ega küsinud.

Mõiste „vaimse tervise raskused“ tähendab, et inimestel võib olla psüühikahäire, intellektipuue või mõlemad. Vaimse tervise raskustega inimeste mõistet kasutatakse ingliskeelses personaalset taastumist käsitlevas kirjanduses, sest see on neutraalsem ja seda kasutades on vähem „meie-nemad“ vastandamist. Uuringusse kaasuuriate valimisel arvestasime, et tema vaimne tervis oleks stabiilne ja ta suudaks ennast verbaalselt või muul loomingulisel viisil väljendada. Andmeid koguti loovuurimismetoditega, mis olid kas pävikupidamine, fotode tegemine, luuletuste ja lugude kirjutamine või kollaažide loomine. Kaasuuriatel oli võimalik ise valida endale sobiv andmekogumisviis

oma eelistustest, tugevatest külgedest või võimetest lähtuvalt. Valikuvabadus andis osalejatele teadmise, et ei ole üht ja õiget osalemisviisi, vaid ennast saab väljendada erinevalt ega pea tingimata tegema seda sõnaliselt. Inimese olemuse ja oskustega kooskõlas olev andmete talletamise viis võimaldas väljendada tundeid ja kogemusi vabamalt ehk meetod ei piiranud eneseväljendust.

Andmete interpreteerimisel oli taas esil kaasuuriate endi hää: nad andsid tähenduse jagatud lugudele, fotodele või piltidele. See tähendab, et pärast andmete kogumist (nt pävikupidamise lõpetamist) töötasid TÜ uurijad andmed läbi, et olla kogutud materjaliga kursis. Seejärel vesteldi iga kaasuuriaga, kes selgitasid üksikasjalikult, mida nad kirja panid (kogusid), mis oli ühe või teise seiga taustalugu nende jaoks, mida iga loo või olukorra kogemus neile tähendas ning mis mõtted on neil tulnud andmete kogumise ajal suhte mina–kogukond kohta. TÜ uurija roll oli empaatiliselt küsida ja kuulata, peegeldada märkamisi ja seoseid ning paigutada saadud info üldisemas konteksti.

Tulemused

Uuringuga koguti vaimse tervise raskustega inimeste tähelepanekute põhjal teavet nende kogemuste kohta, mis olid seotud kogukonnaga. Lähemalt vaadeldi nende jaoks olulisi kogukonna kohti, kogukonna liikmetega suhtlemist ja huvitegevust. Uuringu teises etapis koondati uurijate ja kaasuuriate peegelduste kaudu vaimse tervise raskustega inimeste kogemused oma rolli, koostöö ja teadmuse koosloomise kohta.

Kogukonna kohtade otstarbe analüüsimisel võtsime aluseks käsitluse, mille kohaselt saab eristada olemise, tegutsemise, kuulumise ja arenemise paikasid (Doroud jt 2018). Kogukonna liikmetega suhete laadi analüüsimisel olid aluseks retsprooksuse

ehk vastastikkuse erinevad elemendid (Gilchrist 2019).

Olemise kohana (ingl *place of being*) kogevad vaimse tervise raskustega ja taastumisprotsessis inimesed paika, mis annab turvatunnet, on piisavalt privaatne (vähe sotsiaalsust nõudev), tundub stabiilne, toetab identiteeti ja enesehinnangut ning millega tekib emotsionaalne side (Doroud jt 2018). Uurimistulemustest nähtus, et head olemise kohad on raamatukogu, raamatukauplus, kohvik, looduslikud paigad: pargid, botaanikaed, veekogud, aga ka kodumaja hoov, kus kaasuurijad kohtusid ja suhtlesid naabritega.

Avalikus ruumis on võimalikke olemise kohti veel, kuid kogukonnateenusel elavatel inimestel on vaja tuge nende avastamisel ja seal toimetama harjumisel.

Tegutsemiskoha (ingl *place of doing*) oluline tunnus on selle külastamise regulaarsus ja inimesele sobiva rütmi kujundamise võimalus, aga ka miljö. See koht võiks toetada rutiinset tegevust (Doroud jt 2018). Niisugused olid meie uuringule tuginedes ujulad, spordikeskused, pargid ja jõeäärseid alad, raekoja plats või linnaväljak ning tänavad. Hea on, kui on olemas tegutsemist soodustavad vahendid (nt välitreeningu kohad). Tegutsemisrõõmu leiti ka huvitegevuse kohtades, kus saab käsitööd teha, tantsida või laulda. Märkimist väärib ka ühine toiduvalmistamine või tähtpäevade pühitsemine kodudes, samuti käsitöö tegemine naabritele.

Selleks et leida endale sobiv, identiteedi arengut toetav tegevus, on vaja kogukonnas proovida ja kogeda erinevaid võimalusi. Kui valitakse ja seejärel proovitakse erinevaid asju, siis õpitakse mõistma valikute tegemist. Erineva tegevuse käigus õpitakse tundma oma eelistusi ja leitakse, mis alal tahetakse (ja suudetakse) töötada,

millega tahetakse vabal ajal tegeleda või mida õppida. Proovimisest võib saada töö, kujuneda õppimine, huviala või vabatahtlik töö kogukonnas. Kogukonna liikmetelt võiks saada teavet vabatahtlike tegevuse kohta, mida kogukond tõesti vajab, millest ollakse huvitatud ja mida väärtustatakse. Sel juhul võetakse tulija lihtsamini omaks, teda hinnatakse kogukonnas ja vaimse tervise raskustega inimene tunneb kuuluvust.

Kuulumistunnet tekitavas kohas (ingl *place of belonging*) tunnevad vaimse tervise raskustega inimesed, et nad kuuluvad kogukonda või paikkonda. Loovmeetoditega kogutud andmed näitasid, et kaasuurijad olid selliseid kohti enda jaoks leidnud. Osa neist on kogukonna(le) avatud kohad, kuid teised on seotud erihoolekandeteenustega. Kogukonnale avatud on kirik, huvitegevuse kohad ja koolid (kutseõppeasutused). Teenustega seotud paigad on kaitstud töö kohad ja kogukonnas elamise teenusel olivate kodud.

Koosuurimine on pidev teekond, kindla lõpptulemuseta tegevus.

Kuulumistunne on taastumiseks äärmiselt vajalik. Kui tuntakse kuuluvust naabruskonda (nt, et ollakse pärnakas või tartlane, käiakse neis paigus, kus kõik kohalikudki), siis järgmises etapis suudetakse arendada loomulikke, sõbralikke, igapäevaseid suhteid naabruskonna inimestega, ka oma tänavast kaugemal elavate kogukonnaliikmetega. Kolmandas etapis suudetakse arendada vastastikkuseid suhteid, kus juba ollakse nii andja kui ka saaja. (Doroud jt 2018; Wilken ja Narusson 2024)

Arenemist soodustav koht (ingl *place for becoming*) oli kaasuurijate kogemuste põhjal kutsekool, raamatukogu, kirik, muuseum,

vaatamisväärsused. Olulised märksõnad olid uute „teadmiste saamine“, „uute oskuste harjutamine“, „erinevaist paigust inimeste ja õpetajatega suhtlemine“, „vaba aja tegevus“. Uuring näitas, et õppimiskohale mõtlemine tekitas positiivseid emotsioone ja saavutustest rääkimine uhkustunnet. Raamatukogu saab pidada arenemise kohaks selles mõttes, et seal otsitakse ja laenutatakse raamatuid, kust leitakse eeskujusid, nt loetakse pikaalaste inimeste elulugusid, või raamatuid sellest, kuidas olla julgem või parem suhtleja. Ajalooramatud avardavad mõistmist, kuidas elukorraldus ja inimesed on ajas muutunud. Kirikut seostati samuti kohaga, kust saadi inspiratsiooni edasiõppimiseks või isiklikuks arenguks.

Esimesel etapil tehtud uuringu tulemusi kajastab täpsemalt autorite peagi ilmuv artikkel (Kass ja Narusson 2024). Aastal 2024 alustasime uut andmete kogumist ning esialgsed tulemused näitavad, et kogukonnateenusel elavad vaimse tervise raskustega inimesed näevad kaasuurijsaks olemises nii aitamise ja ühiskonnaellu panustamise võimalust kui ka eneseanalüüsi ning arengu tööriista. Seega, kui leitakse üles ja võetakse omaks erinevad kohad kogukonnas, suureneb heaolu ja tekib ka uusi võimalusi arendada toetavaid suhteid.

Uuring koos kaasuurijsatega

Uuring koos kaasuurijsatega rikastab valdkonda, arendab teadlasi ja tugevdab koostöömõtlema maailmavaadet. See toetab kaasuurijsate personaalse taastumise teekonda ja kogukonda lõimimist ning eelkõige inimväärikust.

Kogemusteadmise lõimimine teadusprotsessi võimaldab vähendada „meie“ ja „nende“ eraldusjoont, mis tihti peale lahutab kogukonda ja vaimse tervise raskustega inimesi. Kaasuurimine on omamoodi silla ehitamine

ja vastastikuse õppimise võimalus, kus kogukond ei näe enam vaimse tervise raskustega inimesi kui probleemseid isikuid, vaid hindab neid kui aktiivseid ja väärtuslikke kogukonnaliikmeid. See uurimisviis võimaldab vaimse tervise raskustega inimestel esitada oma vaateid ja kogemusi teaduslikult. Nad saavad paremini aru oma elust ja sellest, kuidas igapäevastes suhetes aktiivne olla.

Kaasuurijsate tagasispeegeldustes kuulsime või lugesime autentseid, samal ajal sügavalt isiklikke mõttekäike, kuidas ennast tajutakse meie ühiskonnas ebapiisavana ning kuidas suhtlemist soovivaid kohti kogukonnas külastades kaheldakse kontaktide loomisel, otsitakse ja kaheldakse jälle. Kontakte ja suhteid hoitakse kannatlikult ka siis, kui samal ajal tuntakse, et teine pool ei kuula, ei mõista, kardab või kahtlustab. Suhteid sooviti arendada paremuse suunas, ennast teostada, oma võimeid rakendades pakkuda naabruskonna inimestele midagi ühise heaolu edendamiseks.

Kindlasti on uurimistöö kaasuurijsatega paras proovikivi nii isiklikul kui ka akadeemilisel tasandil. Üheskoos uue teadmistasandi otsimine ja leidmine aga võib tugevdada usaldust, omanikutunnet ja suhteid. Koostöö kaasuurijsatega tugineb suuresti usalduslike horisontaalsete suhete ehitamisel (Askheim 2021). Kõik ei pea uuringus osalema võrdselt ehk pole vaja suunata kaasuurijsaid tegema midagi, mis neid ei huvita või milleks nad pole pädevad (Askheim 2021). Saame õppida tegema valikuid, luues koos turvalise ruumi, toetades ebakindlust ja kuulates kogukonna liikmeid (Wilken ja Narusson 2024).

Kokkuvõtteks

Koosuurimine on pidev teekond, kindla lõpptulemuseta tegevus. Selle väljund pole üksnes publikatsioon või lõpparuanne,

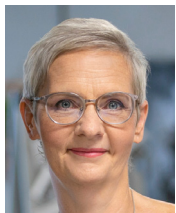
vaid ka eetilise kohustus olla ja tegutseda teistmoodi võimuhete tasakaalustamise ja paljude häälte esiletoomise nimel. Täname usalduse ja inspireerivate ning õpetlike

kohtumiste ning jätkuva koostöö eest häid teekaaslasi, AS-i Hoolekandeteenused teenusekasutajaid ning töötajaid Pärnus, Raplas ja Tartus.

Viidatud allikad

- Askheim, O. P.** (2021). The co-researcher role in the tension between recognition, co-option and tokenism. Teoses: K. Driessens, V. Lyssens-Danneboom (toim). *Involving Service Users in Social Work Education, Research and Policy* (133–144). Policy Press.
- Bahtin, M.** (1981). *The dialogic imagination*. Austin: University of Texas Press.
- Clarke, J., Waring, J., Timmons, S.** (2019). The challenge of inclusive coproduction: The importance of situated rituals and emotional inclusivity in the coproduction of health research projects. *Social Policy & Administration*, 53, 233–248.
- Doroud N., Fossey E., Fortune T.** (2018). Place for being, doing, becoming and belonging: A meta-synthesis exploring the role of place in mental health recovery. *Health & Place*, 52, 110–120.
- Driessens, K., Lyssens-Danneboom, V., Peeters, W., van Geldorp, C., ... Kowalk, H.** (2022). Service users as tandem partners in social work education. Teoses: K. Driessens, V. Lyssens-Danneboom, V. (toim). *Involving service users in social work education, research and policy* (35–48). Bristol: Bristol University Press.
- Gilchrist, A.** (2019). *The well-connected community. A networking approach to community development*. Bristol: Policy Press.
- Gillard, S., Simons, L., Turner, K., Lucock, M., Edwards, C.** (2012). Patient and public involvement in the coproduction of knowledge: Reflection on the analysis of qualitative data in a mental health study. *Qualitative Health Research*, 22, 1126–1137. <https://doi.org/10.1177/1049732312448541>.
- Kass, K., Narusson, D.** (2024). Noteworthy Insights at the Personal and Community Level – people with mental health difficulties and meaningful social spaces. *Journal of Recovery in Mental Health* (ilmumas).
- Milner, P., Frawley, P.** (2019). From 'on' to 'with' to 'by': People with a learning disability: Creating a space for the third wave of inclusive research. *Qualitative Research*, 19(4), 382–398.
- Narusson, D.** (2024). Kogemusteadmised sotsiaaltöö kõrghariduses. *Sotsiaaltöö*, 1, 67–72.
- Narusson, D.** (2019). *Personal-recovery and agency-enhancing client work in the field of mental health and social rehabilitation: Perspectives of persons with lived experience and specialists* (doktoritöö). Tartu Ülikool.
- Nind, M.** (2014). *What is inclusive research?* London: Bloomsbury Academic.
- Price-Robertson R., Obradovic, A., Morgan, B.** (2017). Relational recovery: beyond individualism in the recovery approach. *Advances in Mental Health*, 15(2), 108–120.
- Shotter, J.** (2005). Understanding Process From Within: An Argument for 'Witness' Thinking. *Organization Studies*, 27, 585–604.
- Slade, M., Amering, M., Farkas, M., Hamilton, B., ..., Whitley, R.** (2014). Uses and abuses of recovery: implementing recovery-oriented practices in mental health systems. *World Psychiatry*, 13(1), 12–20.
- Walmsley, J., Strnadová, I., Johnson, K.** (2018). The added value of inclusive research. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 31, 751–759.
- Weerman, A., Abma, T.** (2019). Social work students learning to use their experiential knowledge of recovery. An existential and emancipatory perspective. *Social Work Education*, 38(4), 453–469.
- Wilken, J. P.** (2024). Kogemused kui sotsiaaltöö teadmiste oluline allikas. *Sotsiaaltöö*, 1, 64–66.
- Wilken, J. P., Narusson, D.** (2024). The rediscovery of community. Community development as social innovation. Teoses: J. P. Wilken, A. Parpan-Blaser, S. Prosser, S. van der Pas, E. Jansen (toim). *Social Work and Social Innovation: Emerging Trends and Challenges for Practice, Policy and Education in Europe* (Research in Social Work). Bristol: Bristol University Press.

Katrin Tsuiman, MA*Hea Abi Teejuht OÜ**Eesti sotsiaaltöö assotsiatsiooni eetikakomitee liige*

Sõna võim – väärtustav keelekasutus sotsiaalvaldkonna töös

Kutsun kaasa mõtlema, kuidas saame kutseliste aitajatena igapäevaseid tööülesandeid täites kasutada üht olulist vahendit – keelt ja sõnu –, et olla abi vajavate ja haavatavas seisus inimeste kõrval toetajad, lootuse hoidjad või mõjutada ka poliitika kujundamist nii, et säiliks inimeste väärikus.

Sotsiaaltöö on inimõigustele tuginev elukutse. Üleilmses sotsiaaltöö definitsioonis nimetatakse sotsiaaltöö ülesannetena „inimeste võimustamist“ ning „ärgitamist raskuste ületamiseks ja heaolu suurendamiseks“, samuti märgitakse, et inimõigused on sotsiaaltöös tähtsal kohal (IASSW 2014). Inimõigustest lähtuva sotsiaaltöö keskmes on inimese heaolu, kelle õigusi võib olla ühiskonnas ühel või teisel viisil rikutud või ollakse nende rikkumise lähedal (Falch-Eriksen 2023). Ka Eesti sotsiaalvaldkonna töötaja eetikakoodeks toob valdkonna eetiliste põhimõtetenähtena välja inimväärkuse austamise ja kaitse, inimõiguste, sotsiaalse õigluse, enesemääramisõiguse ja sotsiaalse kaasatuse edendamise (Eesti sotsiaaltöö assotsiatsioon 2022). Kõike seda saadab

suhtlemine ja keelekasutus nii kõnes kui ka kirjas.

Lootust hoidev keelekasutus

Iga inimese elus võib tulla ette raskusi, mille tõttu ta võib sattuda sotsiaaltöö vaatevälja. Loomulikult ootab igaüks sel juhul väärikat kohtlemist ja asjakohast abi, millele tal on õigus. Inimväärkuse austamine ja enesemääramisõigusega arvestamine eeldab sotsiaaltöötajate ja tuge vajavate inimeste omavahelist lugupidavat suhtlemist, mis väljendub paljudes detailides, sh hääletoonis ja keelekasutuses. Sõnakasutusega saame anda teada, et oleme kuulnud, mis meile öeldi ja seda väärtustada (Vesso 2020).

Väga tähtis on, millist keelt me oma töös kasutame ning milliseid lugusid inimestest

ja inimestele räägime. See kujundab seda, kuidas näeme inimesi, keda toetame, ja kuidas nad näevad iseennast (Devon and Torbay ... 2008). Keelekasutus võib näidata mõistmist, anda lootust ja pakkuda võimalusi, aga see võib ka aitajaile ning tuge vajavatele inimestele seostuda pessimismi ja madalate ootustega, olla isegi häbimärgistav. Sõnad mõjutavad isiklikke saavutusi ja tulemusi. (Whitemore 2009)

Tuleb mõista hea ja halva abi erinevust, et toetada ning julgustada inimesi kujundama oma elu meelepäraselt ja et sotsiaalvaldkonna tugi oleks tulemuslik ning tõhus. Hea abi suurendab enesekindlust ja eesmärgitunnetust, hoiab alles elu mõtet ning lootust. See hõlmab tähelepanelikku kuulamist, et mõista, mis on inimesele oluline, mis toimub tema elus; oskuste ja motivatsiooni märkamist ning tugevdab arusaama, mis on võimalik teha. Nii saab astuda samme, mis viivad muutusteni tema elus ja tagavad pikaajalisema tulemuse. Sel teekonnal on olulised kutselise aitaja ja tuge vajava inimese vahel jagatud võim ning võimestavad vestlused. Muutused toimuvad, kui toetatakse inimese enda edusamme ja arvestatakse osaliste vastasmõju ning võimu. (Wilson jt 2018)

Võimestavad vestlused lasevad inimestel tunda end turvaliselt, lootusrikkalt ja nii, et nad on valmis tegutsema vastutust võttes; suurendavad enesekindlust ja aitavad luua positiivseid seoseid. Need aitavad inimestel mõista, mis on neile tähtis, ja tulla välja oma lahendustega. Inimesed tunnevad ennast kuulatuna, kui saavad jagada oma teadmisi ja kogemusi. Seda soodustab inimest väärtustav keelekasutus nii kirjalikus kui ka veebisuhtluses.

Maaailma terviseorganisatsiooni vaimse tervise ja sotsiaalteenuste arendamise juhises, mis koostati riikidele algatuse „Quality

Rights“ raames, suunatakse töös inimestega pöörama tähelepanu taastumist toetavale keelekasutusele (WHO 2022).

Erialaterminina on vaimse tervise valdkonnas ja teiste teenuste korral kasutusel mõisted „psühhiaatrilise diagnoosiga inimesed“, „psüühikahäiretega inimesed“ või „vaimuhaigusega inimesed“, „vaimse tervise probleemidega või raskustega inimesed“, aga ka „psühhiaatrilised ellujääjad“; intellektipuuetest rääkides näiteks „õpipuuded“, „intellektuaalse arengu puuded“ või „õpiraskused“. Teenuseosutajate kõnepruugis on levinud ka sõnad „klient“, „isik“, „teenusekasutaja“ või „teenusetarbija“, „kogemusega inimene“, „kliendi rollis inimene“. Aga võiksime ju nimetada teenustel abi ja tuge saavaid inimesi ka „osalejateks“. See võib anda inimesele suurema osalustunde.

Kuid igasugune, ka parimate kavatsustega valitud sõna võib olla inimese hinnangul teda häbimärgistav. Inimesed võivad ise kasutada erinevaid väljendeid, rääkides oma emotsioonidest, kogemustest, pingetest või häiretest. Inimene peab saama ise valida, milliseid sõnu ja väljendeid enda kohta kasutada ja kuidas oma kogemust, olukorda või seisundit kirjeldada. Kedagi ei tohi määratleda tema vaimse tervise seisundi või psühhosotsiaalsete raskuste, kogemuste, piirangu või diagnoosi alusel. Igaüks on eelkõige ainulaadne inimene ega pruugi samastuda erialakeele terminitega. Parim on inimeselt küsida, kuidas ta ise oma haavatavust nimetab, kui seda on vaja esile tuua.

Taastumisele suunatud keelekasutuse põhimõtted

Taastumisele suunatud keelekasutus edendab ausat ja lugupidavat suhtlust, mis tekitab usaldust, hõlbustab edukaid teraapilisi suhteid ja julgustab teenusel osaleja ning teenuseosutaja partnerlust (Harris ja Felman 2012).

Tabel 1. Lootust hoidva, võimestava ja väarikust säilitava keelekasutuse soovitused

ÄRA TEE!	TEE!
• ÄRA sildista inimesi. • ÄRA ütle „ta on vaimuhaige“, „sõltlane“ vms. • ÄRA defineeri inimest tema raskuse, piirangu või probleemi järgi. • ÄRA võrdsusta inimese identiteeti tema diagnoosiga. Väga sageli pole inimesega suheldes diagnoosi üldse vaja mainida. • ÄRA rõhuta piiranguid. • ÄRA keskendu sellele, mis on (sinu meelest) inimeses valesti.	• Sea kõnes ja kirjas INIMENE esikohale. • ÜTLE „inimene, kellel on ...“ See jätab vastutuse diagnoosi eest spetsialistile, kes selle pani, jättes inimesele vabaduse ja võimaluse seda aktsepteerida või mitte aktsepteerida. • Rõhuta võimeid. • Keskendu sellele, milles on jõud, nt tugevad küljed, oskused ja kirg.

Allikad: Harris ja Felman 2012, *Mental Health ... 2022*

Sõnad peegeldavad hoiakuid, kogemusi, seda, kas me päriselt (või tegelikult mitte) väärtustame inimesi, usume ja austame neid siiralt. Keelekasutus ei edasta ainult fakte ja teavet, vaid ka tähendusi, mis oleme isiklike kogemuste põhjal konstrueerinud. See tekitab hoiakuid, ootusi ja kutsub esile tegusid. Aitajatenä tuleb seda teada. Sõnakasutus peab peegeldama „tingimusteta positiivset suhtumist“ (Rogers 1961).

Usalduse tekkimist, võimu jagamist ja võimestavaid vestluseid toetab keel, mis on

- lugupidav;
- hinnanguvaba;
- selge ja arusaadav;
- erialaterminite, žargooni, segadust tekitavate lühendite, andmete ja spekulatiivsete kommentaarideta;
- kooskõlas aitaja kehakeelega;
- siiras pühendumise väljendamisel, annab lootust ja pakub võimalusi;
- traumateadlik;
- tugevaid külgi toetav.

Ettevaatlik tuleb olla siltide ja ühesõnaliste määratlustega. Aitajatenä on oluline reflekteerida ka oma keelekasutust ja küsida endalt: „Kuidas kuuleb ja loeb minu sõnu inimene,

keda ma toetan?“, „Mida sõnad räägivad minust ja minu eelarvamustest?“, „Kuidas keelekasutus mõjutab suhtumist teenustesse ja toetusesse, mida inimene vajab?“, „Kas edastan lootust ja kujundan teadlikkust?“, „Kas sõnad tekitavad või süvendavad võimu tasakaalustamatust omavahelistes suhetes?“

Kogemustega inimeste ja taastumist toetavate uuringute põhjal on koostatud juhiseid, antud soovitusi ja toodud näiteid, kuidas olla keelekasutuses lootust hoidev ja väarikust säilitav ning milline keelekasutus ei võimesta. Inimesekeskne, väärtustav suhtlust ja taastumist toetav keelekasutus väldib ükskõik millise inimese või inimrühma staatuse kohta patroneerivat, stigmatiseerivat, marginaliseerivat, pisendavat ja alandavat väljenduslaadi.

Dokumentide keelekasutus

Inimest toetava tööprotsessi osa on dokumendid, mis sisaldavad infot inimese kohta. Neid tuleb koostada ka sotsiaalvaldkonna töötajatel. Need võivad olla olulised toetust vajavate inimesega suhtlemiseks, mitte ainult spetsialistidele info jagamiseks. Dokumentides kirja pandud sõnad avaldavad inimeste taastumisele pikaajalist mõju,

sest võivad mõjutada tulevaste teenuseosutajate suhtumist, ligipääsu eluasemele, laiemalt toetusele kogukonnas ja muu abi saamist.

Sotsiaalvaldkonna töös on oluline rääkida ja kirjutada nii, nagu inimesed, kellest räägime ja kirjutame, kuuleksid või loeksid seda, mida nende kohta ütleme või kirjutame. Tuleb aru saada, millise sõnumi võivad kirja pandud ja öeldud sõnad edastada haavatavas seisus inimesele ning tema lähedastele. Võimaluse korral tuleb kasutada lihtsat eesti keelt. Igapäevane kõnekeel võib aidata inimestel ja nende lähedastel paremini aru saada olukorrast, inimese seisundist ning toetamise, abi ja ravi kavatavatest muudatustest.

Jõustav ja lootust hoidev sõnastus on kirjaipildis sageli pikem, kuid sisaldab mõistmist, vajaduste ja emotsioonide tunnustamist ning kujunenud olukorras tugevate külgede otsimist. Tähtis on suurendada oskusi ja teadlikkust ning treenida silma ja keelekasutust, et pöörata tähelepanu tugevatele külgedele ja neid ka nimetada.

Tugevatele külgedele osutav abistaja toob ka dokumentides esile selle, „mis töötab“ ja „kuidas teha rohkem seda, mis töötab“, selle asemel et keskenduda peamiselt probleemidele ja nende kõrvaldamisele (Wilken ja Hollander 2015). Näiteks on tugevaid külgi rõhutat sõnakasutus järgmises lauses: „Mart selgitas, et ta on suutnud viimase kahe nädala jooksul kodus oma pere juures külas käies püsida sagedamini turvaliselt, leevendades stressi igapäevaste jalutuskäikudega ja regulaarselt lähedase sõbraga vesteldes.“ Seda aga ei ole lauses „Mart järgib ravijuhiseid ega ole kahe nädala jooksul ennast vigastanud“. (Harris ja Felman 2012)

Tähtis on toetada ja julgustada
Julgustav ja väärtustav keelekasutus on võimestamise ja enesemääramisõiguse tunde hoidmise oluline komponent. Sobimatuid sõnu kasutades võib suurenedä jõuetus, eriti sellistes olukordades ja keskkonnas, kus inimese jaoks oluliste asjade üle otsustamine juba on või näib olevat teiste inimeste käes.

Tabel 2. Näited, millist keelekasutust tuleks eelistada dokumentides

Stigmatiseeriv ja jõuetust tekitav keelekasutus	Jõustav, lootust ja austust väljendav keelekasutus
• Mart on dekompensatsioonis. • Mart on ravile allumatu. • Mart keeldub koosööst ega järgi raviplaani. • Mart ei tunnista, et tal on psüühikahäire. • Mardil puudub arusaamine oma olukorrast.	• Mardil on raske aeg. • Mardil on soovitatud ravimiga raskusi. • Mart tunneb, et ravimid ei aita teda. • Mardi ravim tekitab talle soovimatuid kõrvalmõjusid. • Mardil on raske nõustuda diagnoosiga. • Mart kogeb ... (kirjelda, mida näed vaatlusel või mida on Mart sulle rääkinud).
• Raili on manipuleeriv, ärrituv. • Raili on nõudlik ja ebamõistlik. • Raili käitumine on väljakutsuv või keeruline. • Raili on sõltlane.	• Raili püüab ennast kõvasti kaitsta. • Raili otsib aktiivselt võimalusi oma vajaduste eest seismiseks. • Raili on kasutanud sõltuvust tekitavaid aineid, et oma vajadustega toime tulla.

Allikas: Kohandatud Harris ja Felmani (2012) põhjal

Inimõigusi silmas pidades tasub sotsiaalvaldkonnas igapäevases keelekasutuses alati mõelda, kuidas

- säilitan tuge vajavale inimesele tema väärikuse, et ta tunneks, et ta on väärtuslik sellise inimesena, nagu ta praegu on, ning suudab muuta oma elu asju paremaks;
- tagan kaasatuse nii, et inimesel säilib võimalus ise valida ja osaleda valikutes;
- säilitan inimese otsustusvõime ehk võimaluse oma vajaduste rahuldamiseks ise otsuseid langetada;
- loon turvatunde, et inimene tunneb ennast kaitstuna oma vajaduste rahuldamisel;
- hoian lootust, märgates kõiki võimalusi;
- loon või hoian elu tähendust: inimesele tähtsad teemad, inimesed, asjad, kohad.

Sotsiaaltöö muutub üha professionaalsemaks ja lõimub sidusvaldkondadega ning

suureneb erialade koostöö. Tuleb silmas pidada, et abistavad süsteemid ei tohi olla inimese jaoks miski, mida ta ei mõista, sest see võib kaasa tuua uusi eluraskusi. Elukutsel, mis tekkis 19. sajandil vastusena industrialiseerimise ja linnastumise ajastul esile kerkinud ühiskondlikele probleemidele (Payne 2014), on jätkuvalt sama eesmärk, kuigi keskkond on muutunud ja kasutame sellest rääkides uuemaid sõnu. Sotsiaaltöö keskmes on haavatavate inimeste võimestamine ja sotsiaalkaitsesüsteemi jätkusuutlikkuse tagamine.

Lood, mida kujundame sotsiaaltööst, toetades abi vajavaid inimesi ja haavatavatest inimestest rääkides, süvendavad või vähendavad stigmatiseerimist ja kujundavad kogukonnas avatud dialoogi, samal ajal murendades tõrjuvat meie-nemad-hoiakuid nii meis endis kui ka laiemalt.

Viidatud allikad

- Devon and Torbay Local Implementation Team** (2008). *Putting Recovery at the Heart of All We Do*.
- Eesti sotsiaaltöö assotsiatsioon** (2022). *Sotsiaalvaldkonna töötaja eetikakoodeks*.
- Falch-Eriksen, A.** (2023). Inimõiguste tähendus sotsiaaltöös. *Sotsiaaltöö*, 2, 76–84.
- Harris, J., Felman, K.** (2012). *A Guide to the Use of Recovery-Oriented Language, In Service Planning, Documentation, and Correspondence*. Mental Health America Allegheny County.
- IASSW** (2014). *Sotsiaaltöö professiooni ülemaailmne definitsioon*. Tõlkinud Marju Selg, *Sotsiaaltöö*, 3, 9–14.
- Mental Health Coordinating Council** (2022). *Recovery Oriented Language Guide: Third Edition*. Sydney.
- Payne, M.** (2014). *Modern Social Work*. (4th Edition). Palgrave Macmillan.
- Rogers, C. R.** (1961/2014). *Saada iseendaks. Terapeudi vaade psühhoteraapiale*. Eesti Transpersonaalne Assotsiatsioon.
- Vesso, S.** (2020). *Kovisiooni käsiraamat. Kolleegide vaheline coaching*. Tallinn, OÜ Dictum Supervision & Coaching.
- Whitemore, J.** (2009). *Tulemuslikkuse treenimine*. Väike Vanker.
- WHO / Maailma terviseorganisatsioon. Euroopa regionaalbüroo.** (2022). *Taastumise isikukeskse planeerimise eneseabivahend vaimse tervise ja heaolu tagamiseks*. WHO QualityRightsi eneseabivahend.
- Wilken, J., Hollander, D.** (2015). *Kuidas klientidest saavad kodanikud. Taastumise ja kaasatuse toetamine CARE meetodika abil*. Tallinn: DUO kirjastus.
- Wilson, R., Cornwell, C., Flanagan E., Nielsen, N., Khan, H.** (2018). *Good and bad help: how purpose and confidence transform lives*.

Lauri Leppik, Käthlin Mikiver, Agnes Aas,
Sandra Laurimaa, Keiu Virro, Agnes Kulmar
Tallinna ülikool

Erik Allardti heaoluteooria kasutamine Tallinna ülikooli sotsiaalkaitse suuna magistritöodes

KOKKUVÕTE

Artikkel analüüsib Erik Allardti heaoluteooria kasutamist Tallinna ülikooli (TLÜ) sotsiaalkaitse suuna magistritöodes aastatel 2014–2024, sh selle teooria esitust, uurimisinstrumendi koostamist teooriale toetudes ja teooria seostamist empiirilise uurimuse tulemustega. Allardti heaoluteoreetilistele töödele on TLÜ sotsiaalkaitse suuna magistritöodes viidatud rohkem kui teistele heaolu mõistet käsitlevatele teoreetilistele käsitlustele. Magistritööde kriitika kõrval toob artikkel esile head teooriakasutust üliõpilasuuringutes.

MÄRKSONAD

Allardti heaoluteooria, magistriuurimus, teooriakasutus

Rahvusvaheline sotsiaaltöötajate föderatsioon määratleb sotsiaaltöö praktilal põhineva elukutse ja akadeemilise distsipliinina, mis peaks tuginema sotsiaaltöö ning sotsiaal- ja humanitaarteaduste teooriatele (IASSW 2014). Praktika ja teooria suhe on aga sotsiaaltöös jätkuvalt ambivalentne, põhjustades ebakindlust ja vastandlikke tundmusi. Malcolm Payne on seda kirjeldanud kui „akadeemiapõhise“ teooria ja „põllupõhise“ praktika vastandamist (Payne 2020). Sellises vastanduses ei nähta teooria ja praktika loomulikke seoseid, vaid

neid tuleb luua. Payne peab sellist teooria ja praktika vastandamist liiga lihtsustavaks. Mõõndes raskusi teooria ja praktika seoste kogemisel, leiab ta, et selliste raskuste paremaks mõistmiseks tasub alustada teooriakasutuse uurimisest (samas).

Analüüs teooria kasutamisest magistritöodes

Vaatleme artiklis Erik Allardti heaoluteooria kasutamist Tallinna ülikooli sotsiaalkaitse suuna magistritöodes. Kõrgharidusseaduse ja kõrgharidusstandardi järgi eeldatakse

juba bakalaureusekraadi saamiseks valdkonna teoreetiliste lähtekohtade tundmist. Magistriõppe eesmärk on süvendada erialateadmisi ja -oskusi. Magistrikraadi saamiseks peab õppija olema võimeline tõestama, et ta oskab lahendada erialaga seotud ja erialaüleseid kompleksseid probleeme, rakendades seejuures omandatud teadmisi ja oskusi.¹

Kuivõrd magistritöös eeldatakse teooriast lähtumist, on iga magistritöö koostaja dilemma ees, millistele teooriatele oma töös tugineda. Teooria valikut võivad mõjutada erinevad tegurid: õppekursuste käigus omandatud või juhendaja soovitatud teoreetilised käsitlused, varasemate sama teemavaldkonna tööde teoreetilised alused, magistrandi lugemus ja teatavate teoreetiliste käsitluste omaaksvõtt või muud kaalutlused.

Võtsime vaatluse alla aastatel 2014–2024 Tallinna ülikoolis sotsiaaltöö või sotsiaalpedagoogika ja lastekaitse erialal kaitsstud magistritööd², mis on kättesaadavad Tallinna ülikooli akadeemilise raamatukogu digiraamatukogus ETERA.

Eeskätt pöörasime tähelepanu kolmele aspektile.

1. Kuidas magistritöö autor töö teooriaosas Allardti heaoluteooriat esitas? Kas ta vaid refereeris Allardti teooriat või ka arutles teooria ideede üle?
2. Kas Allardti teooriat kasutati magistritöö uurimisinstrumendi koostamisel?
3. Kas autor seostas oma magistritöö empiirilise uurimuse tulemusi Allardti heaoluteooriaga?

Heaolu on sotsiaalteaduste üks keskseid mõisteid. Sotsiaaltöö rahvusvaheline

definitsioon näeb heaolu suurendamist sotsiaaltöö eesmärgina. Samuti peab Eesti kutsekoja kehtestatud sotsiaaltöötaja kutsestandard inimeste heaolu edendamist sotsiaaltöö üheks esmaseks sihiks (SA Kutsekoda 2021). Üliõpilastöötödes, mis analüüsivad mõne sihtrühma liikmete heaolu või toimetulekut, võib heaolu teoreetilisi käsitlusi seetõttu näha ühe loogilise lähtekohana.

Heaolu käsitlused Erik Allardti ja teistes teooriates

Erik Allardt (1925–2020) oli Soome sotsioloog, Helsingi ülikooli sotsioloogiaprofessor aastatel 1955–1991. Heaolu käsitleva teoorialoome tõukeks sai Allardtil Põhjamaade – Soome, Taani, Rootsi, Norra – võrdleva heaolu-uuringu ettevalmistamine 1970. aastate alguses. Uuringu kavandamist alustas Allardt heaolu mõiste kontseptualiseerimisest, kirjeldades, milliseid aspekte heaolu mõiste tema käsitluses hõlmab, ning seejärel, milliste subjektiivsete ja objektiivsete näitajatega võiks heaolu komponente mõõta. Allardt kirjeldas heaolu kui indiviidide kolme tüüpi vajaduste rahuldamise astet (Allardt ja Uusitalo 1972; Allardt 1976a; Allardt 1993).

- **Omamine** ehk elatustase (ingl *having*), mis hõlmab sissetulekut, eluaseta, töötamist, tervist, haridust.
- **Armastamine** ehk inimsuhted (ingl *loving*), mis hõlmab pere-, sugulus-, sõprus- ja töösuhteid ning kogukondlikke ja huvialaseid kontakte.
- **Olemine** ehk eneseteostus (ingl *being*), mis hõlmab oma elu mõjutavates otsustes kaasaráákimist, tähendusrikast tööelu,

¹ Vabariigi Valitsuse 11. juuli 2019. aasta määrus nr 62 „Kõrgharidusstandard“, lisa 1 „Kõrghariduse õpiväljundid“ (Vabariigi Valitsuse 10.06.2024 määruse nr 29 sõnastuses).

² Kuni 2016. aastani oli TLÜ-s peale sotsiaaltöö magistriõppekava ka rakendusliku sotsiaaltöö magistriõppekava. Aastast 2023 on avatud lastekaitse magistriõppekava, mis edaspidi asendab varasemat sotsiaalpedagoogika ja lastekaitse õppekava, ent senini ei ole uuel õppekaval veel kaitsstud magistritöid.

ühiskondlikku aktiivsust ja harmooniat loodusega.

Neid kolme kategooriat käsitles Allardt heaolu mitmemõõtmelise nähtuse dimensioonidena. Kategooriate ingliskeelsetest nimetustest on aja jooksul saanud lööksonad, mille abil Allardi teooriat valdavalt kirjeldatakse.

Olemise (ingl *being*) ühe aspektina käsitles Allardt ka **tegutsemist** (ingl *doing*). Hiljem Allardi teooriat edasi arendanud soomlased Tuula Helne ja Tuuli Hirvilammi (2019) ning Frank Martela (2024) on vaadelnud tegutsemist (ingl *doing*) iseseisva vajaduse ja heaolumõõtmena, peegeldades arusaama inimesest aktiivse tegutsejana.

Paljud sotsiaalkaitse suuna magistritööd kombineerivad erinevaid teoreetilisi käsitlusi.

Allardt mõtestas heaolu vajaduste rahuldamise kaudu, seepärast ei saanud ta oma teooria sõnastamisel mööda vaadata USA psühholoogi Abraham Harold Maslow' (1908–1970) vajaduste hierarhiast, mille kohaselt on kõrgemate vajaduste rahuldamise eeldus hierarhiliselt madalamate vajaduste rahuldamine (Maslow 1943). Allardt mõõnab tema kirjeldatud heaolu mõõtmete sarnasust Maslow' vajaduste hierarhiaga (Allardt ja Uusitalo 1972; Allardt 1976b): „omamine“ vastab Maslow' kahele esimesele vajaduste astmele (füsioloogilised vajadused ja turvalisusvajadus), armastamine vastab Maslow' kolmandale ja neljandale vajaduste astmele (armastus- ja kuuluvusvajadus ning tunnustusvajadus) ning olemine on seotud Maslow' hierarhia viienda astmega (enese-teostusvajadus). Teisalt aga võttis Allardt Maslow' teooria suhtes ka mõnevõrra

kriitilise positsiooni. Märkides, et füsioloogiliste vajaduste vähemalt minimaalne rahuldamine on elu üldine eeldus, ei käsitleta siiski heaolu kolme mõõdet hierarhilistes suhetes ega omavahelises ranges sõltuvuses. Erinevalt Maslow' teooriast, mis vaatles vajadusi kui käitumise ja arengu aluseks olevaid indiviiditasandi psühholoogilisi motivatsioonitegureid, on Allardi käsitluses vajadused sotsiaalselt defineeritud ning vajaduste rahuldamise seisundid peegeldavad väärtusi. Allardi teooria kohaselt mõjutavad väärtused vajadusi ja need omakorda heaolu.

Allardi heaolu kontseptualiseeringule tugines 1972. aastal Põhjamaades korraldatud võrdleva heaolu-uuringu küsitlusankeet. Tegemist oli kvantitatiivse küsitlusuuringuga, millel oli kõigis neljas riigis ligikaudu tuhat vastajat. Selle uuringuga ei saanud Allardi teooria siiski lõplikult „valmis“. Allardt on heaolu mõistet ja selle mõõtmeid avanud mitmes artiklis, raamatupeatükis ja monograafias. Juba esimestes heaolu käsitlevates töödes (Allardt ja Uusitalo 1972; Allardt 1973a; Allardt 1973b) esitas ta heaolu kontseptualiseeringu, mis hõlmas omamise, armastamise ja olemise kategooriaid, rõhutades seejuures, et heaolu hindamisel on vaja mitmemõõtmelist käsitlust koos tervikliku süsteemiga, mis sisaldaks nii objektiivseid kui ka subjektiivseid näitajaid.

Järgnevates töödes (Allardt 1976a; Allardt 1981) arendas ta heaolu kontseptsiooni edasi, testis ja valideeris seda teoreetilist raamistikku Põhjamaade võrdleva heaolu-uuringu andmete põhjal, jagas sellest uuringust saadud õppetunde ja järeldusi ning käsitles võrdleva uuringudisainiga seotud metodoloogilisi küsimusi. Hilisemates töödes (Allardt 1989; Allardt 1993; Allardt 1996) täpsustab ja laiendab ta heaolu hindamise mudelit ning pakub välja mõnevõrra uuendatud näitajate süsteemi,

rõhutades vajadust ühiskonna muutumisel seniseid näitajaid muuta ja vajaduse korral uusi lisada.

Allardti töödele on erialakirjanduses tuhandeid viiteid. Sellele teooriale on tuginenud paljud uurimused nii Põhjamaades kui ka mujal. Allardti teooriat on rakendatud ja kontekstualiseeritud erinevatesse teemavaldkondadesse.³ Siiski pole Allardti tööd sugugi ainukesed püüded heaolu mõistet nii teoreetiliselt avada ja seletada kui ka empiiriliselt mõõta. Heaolu kontseptualiseeringuid on esitanud ka mitmed USA teadlased.

Edward F. Diener (1984) keskendus subjektiivsele heaolule, mis hõlmab eluga rahulolu ja positiivsete ning negatiivsete emotsioonide tasakaalu. Ta töötas välja ka eluga rahulolu hindamise skaala. Carol Ryff (1989) kirjeldab psühholoogilise heaolu kuut komponenti, käsitledes heaolu inimese positiivse toimimise ja elukaarepõhise arengu kaudu. Corey L. M. Keyes (1998) keskendub sotsiaalsele heaolule, rõhutades sotsiaalse konteksti, kuuluvuse ja osaluse tähtsust heaolu mõistmisel. Martin E. P. Seligman (2011) kirjeldab heaolu nn PERMA-mudeli abil, mis keskendub rohkem vaimsele ja emotsionaalsele rahulolule, ent suhestub vähem materiaalsega.

Hilisemate käsitluste seas on Mark Fabian (2022) vaadelnud ühiskondlike muutuste käigus tekkivaid probleeme seoses heaoluga ning heaolu poliitilisi ja sotsiaalseid mõjutegureid, lisades varasematele käsitlustele digiheaolu mõõtme, rõhutades heaolu komponendina resilientsust ehk säilenõtkust kui kohanemisstrateegiat üha keerulisemaks muutuvast maailmast. On märkimisväärne, et ükski eespool nimetatud USA heaoluteoreetikute oma töödes Allardtile viidanud ei ole, ehkki nende

käsitlustes on teatavaid paralleele või vähemalt võrdlusmomente tema töödega.

Kui paljudes töödes ja kuidas Allardti teooriat kasutati?

Aastatel 2014–2024 Tallinna ülikooli sotsiaalkaitse suunal kaitstud magistritööde seas oli Allardtile viitavaid töid 26. Kuigi on kaitstud ka teistele heaoluteoreetikutele viitavaid magistritöid – Dienerile viitab 11, Seligmanile 10, Keyesile 5 ja Ryffile 3 magistritööd –, oli vaadeldud ajal Allardti sotsiaalkaitse suuna magistritöödes selgelt enim viidatud heaoluteoreetik. Selle eelistuse põhjused ei ole ilmsed, kuid oletame, et geograafilise lähedusega seotud suurema tuntuse kõrval võib kaalu olla ka asjaolul, et Allardti teooriat on ülikooli lõputöodes mõnevõrra lihtsam erinevate teemadega seostada.

Tekstisistest viidete arv Allardti artiklitele varieerus analüüsitud töödes oluliselt. Enim (14) oli töid, kus Allardtile viidati 3–10 korda. Rohkem kui 10 korda viidati Allardtile kuues magistritöös. Ehkki tekstisistest viidete koguarv ei peegelda tingimata seda, kui põhjalikult on töös Allardti teooriat käsitletud, võimaldab see siiski eristada üksikute viidetega töid, mis üksnes mainivad Allardti teooriat teiste käsitluste seas, nendest töödest, mis ulatuslikumalt tuginevad Allardtile. Põhjalikumast analüüsist jätsime välja kuus magistritööd, kus Allardtile viidatakse vaid 1–2 korda. Need tööd tuginesid valdavalt muudele teoreetilisetele alustele ja Allardtile viidati vaid põgusalt. Seega jäi põhjalikumalt vaatluse alla 20 magistritööd, kus Allardtile viidati vähemalt kolm korda.

Uurimisteemade poolest hõlmasid analüüsitud tööd üsna eripalgelisi sotsiaaltöö küsimusi, osutades, et Allardti teooriale saab

³ Näiteks Konu ja Rimpelä (2002) on Allardtile tuginedes pakkunud välja kooli heaolu kontseptuaalse mudeli.

toetuda (või vähemalt on seda püütud teha) küllalt laias teemaringis. Magistritöodes oli esindatud mitu sihtrühma: lapsed, noored (sh erivajadustega õpilased ja asenduskodust elluastunud noored), eakad. Võis aga tähele panna, et sageli kajastusid juba magistritöö pealkirjas või võtmesõnades mõisted „heaolu“ või „toimetulek“. „Heaolu“ mõiste esines nelja magistritöö pealkirjas ja lisaks oli see üheksa magistritöö üks võtmesõnadest. „Toimetuleku“ mõistele osutati kaheksa magistritöö pealkirjas ja veel ühe magistritöö võtmesõnade hulgas.

Edasi pöörasime tähelepanu sellele, kas magistritöö teooriapeatükis üksnes refereeriti Allardti heaoluteooria seisukohti või ka arutleti selle teooria ideede üle. Refereerimisena käsitlesime teoreetiliste ideede ja väidete kokkuvõtlikku taasesitamist autori mõistekasutusele lähedases vormis. Teooria üle arutlemine tähendaks aga, et lisaks teooria seisukohtade refereerimisele seostatakse või võrreldakse neid teiste autorite või teiste teooriate seisukohtadega, või polemiseeritakse või kritiseeritakse teooria kontseptualiseeringuid.

Allardti heaoluteooria kolm põhikomponenti tõid välja ja seletasid lahti peaaegu kõik, kes tema teooriat oma magistritöös kasutasid. Paraku jäi Allardti teooria esitlus analüüsitud töödes valdavalt pelgalt referatiivseks. Teooria põhjalikuma käsitlemise näidetena võib esile tõsta Katrin Roosipuu ja Airi Halliku magistritöid.

Roosipuu (2019) tutvustab oma magistritöö teooriapeatükis eri autorite heaoluteooriaid, põimides need resilentsuse ja üksilduse käsitlustega tervikuks. Keskendudes magistritöös eakate üksilduse uurimisele, osutab Roosipuu Allardti teooriast tulevate inimese põhivajaduste „omamine“, „armastamine“ ja „olemine“ kõrval ka nende puudumisele, mida kirjeldavad ilmajäetus,

eraldatus ja isolatsioon, üksildus, kurbus ja võõrandumine. Roosipuu töö on hea näide ka sellest, et magistritöö teooriapeatükk ei pea olema üles ehitatud hierarhiliselt, kus üks teooria hõlmab teisi või asetub kõrgemale tasandile makro-, meso- ja mikroteooriate mõttes, vaid käsitlus võib olla mõjuv ka erinevaid teooriaid kombineerides, sidudes ja sünteesides.

Halliku magistritöö (2024) on analüüsitud töödest ainus, kus heaoluteooria komponentide kirjelduse ja toimetuleku hindamise subjektiivsete ning objektiivsete käsitluste selgitamise kõrval tuuakse välja ka kriitilisi seisukohti Allardti teooria kohta. Hallik osutab vajadusele paremini tabada heaolu kompleksust tänapäevases ühiskonnas, viidates Newman ja Jenningsi (2012) soovituksle loimida heaolu mõõtmisse viimasel ajal tähtsaks muutunud keskkonna- ja digiheaolu. Hallik toob kriitiliselt välja, et Allardti rõhuasetus heaolu individuaalsetele mõõtmetele jätab tähelepanu alt välja kollektiivset heaolu mõjutavad laiemad ühiskondlikud ja majanduslikud tegurid.

Käsitluste kombineerimine

Paljud sotsiaalkaitse suuna magistritööd kombineerivad erinevaid teoreetilisi käsitlusi. Seda soovitatakse magistriseminarides ja seda teevad ka juhendajad. Teooriate kombineerimine oli iseloomulik ka Allardtile viidanud magistritöodes, ent seejuures on oluline, kas teooriad on sünteesitud tervikuks või on nende kombineerimine pelgalt mehaaniline.

Enam kui pooltes analüüsitud töödes (11 juhul 20-st) viitas autor Allardti kõrval ka teistele heaolu või elukvaliteeti käsitleanud autoritele, neist neljal juhul Dieneri subjektiivse heaolu käsitlusele. Töö teemast olenevalt oli analüüsitud töödes lisaks Allardti heaoluteooriale kasutatud sotsio-ökokultuurilist süsteemiteooriat,

jõustamisteooriat, sotsiaalse võrgustiku teooriat, resilentsuse teooriat, aktiivsena vananemise käsitlusi ja muid teooriaid.

Kuues magistritöös viidati lisaks Allardtile ka Maslow' vajaduste teooriale ja veel kolmes töös sotsiaalkonstruktivismile. Ehkki, nagu eespool viidatud, tugines Allardt oma heaolu käsitluse sõnastamisel osaliselt Maslow' teooriale, oli Allardt selle suhtes ka kriitiline ja esitas Maslow'le alternatiivse käsitluse. Seetõttu kätkeb Allardti ja Maslow' teooriate mehaaniline kombineerimine teatavaid vastuolusid, mida analüüsitud tööde autoritest paraku keegi esile ei toonud.

Paradokse kätkeb ka Allardti teooria kombineerimine sotsiaalkonstruktivismiga. Sotsiaalkonstruktivism keskendub ideele, et indiviidide tunnetatud „reaalsus“ ja seega ka nende tunnetatud heaolu on mitmesuguste ühiskondlike mõjude produkt, kuid Allardt mõõtis heaolu nii objektiivsete kui ka subjektiivsete näitajate kaudu. Neid erinevate teoreetiliste käsitluste vastuolusid võiks siiski olla võimalik lahendada, ent see eeldaks teooriate sisulisemat seostamist-suhestamist-sünteesi-integreerimist, mööndes ühtlasi teooriate seletusjõu piiranguid. Paraku paljudes analüüsitud magistritöodes selleni ei jõutud, piirdudes teoreetiliste käsitluste eraldiseisva refereerimisega.

Teooria kasutamine andmete kogumisel ja analüüsimisel

Analüüsisime ka, kas Allardtile viidanud magistritööd kasutasid seda teooriat oma empiirilise uurimuse kavandamisel ja uurimisinstrumenti koostamisel, kas magistritöö autor oli intervjuude kava, küsitlus-ankeedi või muu instrumenti väljatöötamisel lähtunud Allardti teooria mõistestikust, kategooriatest või näitajatest. Selline teooriakasutus on deduktiivne: valitud teooriat rakendatakse praktika uurimisel.

Analüüsitud magistritöödest viiel juhul olid töö autorid kasutanud Allardti teooriat uurimisinstrumenti koostamisel. Jätsime arvestamata tööd, kus uurimisinstrumenti seos Allardti heaoluteooriaga oli kaudne. Positiivsete näidetena võib välja tuua Anneli Treppi (2015), Saima Soobardi (2016) ja Airi Halliku (2024) magistritöid, kus autorid tuginesid intervjuu kava väljatöötamisel Allardti heaoluteooriale, nii et kõik kolm mõõdet väljenduvad intervjuu küsimustes.

Paraku jäi Allardti teooria esitlus analüüsitud magistritöodes valdavalt pelgalt referatiivseks.

Tasub meenutada, et Allardt töötas algselt oma heaoluteooria välja ja seda rakendati võrdleva kvantitatiivse küsitlusuuringu tegemiseks. Suuremas osas analüüsitud magistriuuringutes (15 tööd 20-st) kasutati aga üksnes kvalitatiivseid meetodeid. Kindlasti saab selle teooria kontseptuaalset raamistikku kasutada ka kvalitatiivsete uurimuste lähtekohana, mis keskenduvad eeskätt subjektiivsetele heaoluhinnangutele, ehkki Allardt rõhutas nii objektiivsete kui ka subjektiivsete näitajate tähtsust heaolu mõotmisel. On aga tähelepanuväärne, et vaid mõnes töös (sh Soobard 2016 ja Hallik 2024) möönab autor otsesõnu seda kitsendust, et töö keskendub üksnes subjektiivse heaolu hindamisele. Analüüsitud töödest tugines vaid Roosipuu (2016) kvantitatiivse uurimuse tulemuste analüüsis Allardti teooriale.

Edasi vaatasime, kas magistritöö autor oma empiirilise uurimuse tulemuste üle arutlemisel suhestas neid Allardti teooriaga. Oleks ootuspärane, et tulemuste tõlgendamise ja arutelu juures tuleb uurimuse autor teooria juurde tagasi ja mõtestab enda leitud tulemusi teooria alusel. Õigupoolest eeldavad

sellist seostamist TLÜ magistritööde hindamiskriteeriumid,⁴ ent formaalse külje kõrval on olulisemadki sisulised kaalutlused – sel juhul ei jää magistritöö autor pelgalt passiivseks teooria kasutajaks, vaid annab oma väikese panuse ka teooria arendusse. Olemuslikult tähendaks see deduktiivse käsitluse täiendamist induktiivsega, aidates täpsustada Allardti heaoluteooria seletusjõu piire konkreetsetes kontekstis ja teemavaldkonnas. See eeldaks aga autorilt peegeldust, kui hästi selle teooria kategooriad ja seisukohad analüüsitud uurimisprobleemide mõtestamiseks kohaldusid, mis oli Allardti teoorias selle uurimuse jaoks väärtuslikku või kas ilmnes momente, kus kasutatud teoreetiline raamistik jäi hätta, vajaks täpsustamist või kontekstuaalset kohandamist. Laiemas vaates võtaks magistritöö autor siis endale ka teooria testija positsiooni, hinnates kasutatud teoreetilise käsitluse sobivust konkreetsetes kontekstis konkreetsete uurimisprobleemide analüüsimiseks.

Analüüsitud magistritöödest pooltel juhtudel ehk kümnel juhul 20-st on autor arutelu osas küll uuesti Allardti teooria seisukohtadele viidanud, kuid neist vaid viiel juhul on tegemist sisulisema püüdega oma töö tulemusi Allardti teooriaga seostada. Hea näide on taas Soobardi (2016) töö, kus tulemuste analüüs ja arutelu ongi struktureeritud Allardti kolme heaolumõõtme alusel, seostades need eakate toimetuleku ja sotsiaalsete tugistruktuuridega

ning näidates, kuidas need heaolumõõtmed peegelduvad praktilistes toimetulekulahendustes ja kuidas materiaalsed võimalused ning sotsiaalsed suhted mõjutavad eakate heaolu.

Teooriat saab mõtestatult kasutada uuringu igal etapil

Allardti heaoluteooriat on Tallinna ülikooli sotsiaalkaitse suuna magistritöödes sageli kasutatud. Paraku jääb teooriate kirjeldus – ja Allardti teooria on vaid üks näide – paljudes töödes vaid referatiivseks taustainfoks. Siiski saab mõned tööd esile tõsta teooriakasutuse heade näidetena.⁵ Need on tööd, kus Allardti heaoluteooriat sünteesiti teiste teemakohaste teoreetiliste käsitlustega, loimiti teooria empiirilisse uuringusse, ehitati selle põhjal üles uurimuse struktuur ja intervjuu küsimused ning seostati empiirilise uuringu tulemusi teoreetiliste käsitlustega töö analüüsi ja arutelu osades.

Kasutatava teooria sisuline läbimõtestamine konkreetse uurimisprobleemi kontekstis loob aluse selleks, et teooriat mõista sügavamalt kui vaid pealiskaudsel tasandil. Sügavam arusaam teooriast on omakorda eeldus teooria mõtestatud kasutamisele töö eri etappides. Arvestades, et sageli on magistritööde autorid sotsiaalkaitse valdkonnas tegutsevad praktikud, annaks teooria ja praktika oskuslikum seostamine olulist lisaväärtust mitte üksnes magistriuurimustele, vaid ka teooriatele.

Viidatud allikad

Allardt, E. (1973a). A welfare model for selecting indicators of national development. *Policy Sciences*, 4(1), 63–74. <https://doi.org/10.1007/BF01404933>

Allardt, E. (1973b). *About dimensions of welfare: an exploratory analysis of a comparative Scandinavian survey*. University of Helsinki Research Group for Comparative Sociology.

⁴ Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi sotsiaalkaitse suund (2022). *Üliõpilastööde koostamise ja kaitsmise juhend*. Lisa 4. Magistritööde hindamiskriteeriumid.

⁵ Siinses analüüsis me ei pööranud tähelepanu magistritöödele kaitsmisel antud hinnetele.

- Allardt, E. (1976a). Dimensions of Welfare in a Comparative Scandinavian Study. *Acta Sociologica*, 19(3), 227–239. <https://doi.org/10.1177/000169937601900302>
- Allardt, E. (1976b). *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Porvoo-Helsinki: Juva.
- Allardt, E. (1981). Experiences from the Comparative Scandinavian Welfare Study, with a Bibliography of the Project. *European Journal of Political Research*, 9, 101–111. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1981.tb00591.x>
- Allardt, E. (1989). *An Updated Indicator System: Having, Loving, Being*. University of Helsinki, Department of Sociology.
- Allardt, E. (1993). Having, Loving, Being: An alternative to the Swedish model of welfare research. Teoses: M. Nussbaum, A. Sen. (toim.) *The Quality of Life*. Oxford, Clarendon Press. <https://doi.org/10.1093/0198287976.003.0008>
- Allardt, E. (1996). Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka. *Janus: Sosiaalipoliitikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti*, 3, 224–241.
- Allardt, E., Uusitalo, H. (1972). Dimensions of Welfare in a Comparative Study of the Scandinavian Societies. *Scandinavian Political Studies*, 7, 9–27. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.1972.tb00553.x>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Fabian, M. (2022). *A theory of subjective wellbeing*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197635261.001.0001>
- Hallik, A. (2024). *Rae valla eakate heaolu läbi koduteenuse osutamise ja teenuse arendamise perspektiivid*. Magistritöö. Tallinna ülikool.
- Helne, T., Hirvilammi, T. (2019). Having, Doing, Loving, Being: Sustainable Well-Being for a Post-Growth Society. Teoses: E. Chertkovskaya, A. Paulsson, S. Barca (toim.) *Towards a Political Economy of Degrowth*. Rowman & Littlefield Publishers.
- IASSW (2014). Sotsiaaltöö professiooni ülemaailmne definitsioon. Tõlkinud Marju Selg. www.tai.ee/et/sotsiaaltoosotsiaaltoos-professiooni-ulemaailmne-definitsioon (22.11.2024).
- Newman, P., Jennings, I. (2012). *Cities as Sustainable Ecosystems: Principles and Practices*. Island Press.
- Keyes, C. L. M. (1998). Social well-being. *Social Psychology Quarterly*, 61, 121–140. <https://doi.org/10.2307/2787065>
- Konu, A., Rimpelä, M. (2002). Well-being in schools: a conceptual model. *Health Promotion International*, 17(1), 79–87. <https://doi.org/10.1093/heapro/17.1.79>
- Martela, F. (2024). Being as Having, Loving, and Doing: A Theory of Human Well-Being. *Personality and Social Psychology Review*. <https://doi.org/10.1177/10888683241263634>
- Maslow, A. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50, 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- Payne, M. (2020). Praktika ja teooria seosed sotsiaaltöös. *Sotsiaaltöö*, 4, 75–83.
- Roosipuu, K. (2019). Üksildusega seonduvad tunnused 50-aastastel ja vanematel inimestel Eestis SHARE andmete põhjal. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069–1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being*. New York: Free Press.
- Soobard, S. (2016). Üksi elavate eakate toimetulek ja selle toetamise võimalused Lihula valla näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikool.
- SA Kutsekoda (2021). *Kutsestandardid: Sotsiaaltöötaja, tase 7*.
- Trepp, A. (2015). *Naisleskede vananemiskogemuste analüüs ja toimetuleku toetamise võimalused Põhja-Tallinna Sotsiaalkeskuse näitel*. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

Reeli Sirotkina, PhD
Tallinna ülikooli sotsiaaltöö lektor

Sotsiaaltöö professiooni kujunemise kolm sammast: praktika, erialaharidus ja uurimistöö

Jagan artiklis mõtteid sotsiaaltöö kui elukutse arengust Eestis ja uurimistEEKonnal saadud kogemusi. Toetun oma doktoritöö teoreetilisele osale, neljale uurimusele ja nende järeldustele.

Sotsiaaltöö professioon on Eestis viimase kolmekümne aastaga kiiresti arenenud nii praktilal põhineva elukutsena, akadeemilise distsipliinina kui ka uurimisvaldkonnana. See on saavutanud kindla koha ühiskonnas ja teiste elukutsete seas. Kindlasti on sotsiaaltöö muutunud professionaalsemaks nii rakendatavate meetodite kui ka selle tegijate teadmiste ning oskuste poolest. Samuti on selginenud arusaamad sotsiaaltöö eesmärkidest, mistõttu saame rääkida sotsiaaltööst mitte kui inimesi abistavast, vaid võimestavast elukutsest. See on nii toimunud ka teistes riikides, kus sotsiaaltöö on saanud areneda katkematult.

Kuidas on aga sotsiaaltöö Eestis kujunenud selliseks, nagu seda praegu tunneme, ning millised asjaolud on seda mõjutatud?

Neli uuringut

Minu doktoritöö „Abistavast võimestavaks elukutseks – sotsiaaltöö professionaliseerumise protsess Eestis“¹ eesmärk oli teada saada, kuidas nimetatud valdkondade koostoimes on sotsiaaltööd kujundatud aastatel 1991–2020. Selle taust on olnud 1990. aastatest toimunud kiire ja seetõttu ka läbimõtle mata areng sotsiaaltöös, rutakad reformid riigis, heaoluriigi ümbermõtestamine ning ülemaailmsed suundumused.

¹ Töö kaitsti 30. augustil 2024 Helsingi ülikoolis. Juhendajad Hans van Ewijk ja Kris Clark.

Et mõista, kuidas on sotsiaaltöö professionaalseks muutunud ja kuidas on seda tajutud, vaatlesin arengusuundi sotsiaaltöö eesliinil, sotsiaaltööd õpetavates ülikoolides ja sotsiaaltööuurimuses.

Tegin neli uuringut, mis on avaldatud eraldi artiklite ja raamatu peatükina. Uuringud on kvalitatiivsed ja nende tulemused täiendavad tervikpilti, võimaldades mõista keerukaid protsesse pika aja vältel.

- Esimene artikkel (Sirotkina ja van Ewijk 2010) hõlmas võrdlevat kvalitatiivset uurin­gut sotsiaaltöö praktika kohta Eestis ja Hollandis ning praktikute arusaamu sotsiaal­toöst kui kodanikke aktiveerivast elukutsest.
- Teine artikkel (Sirotkina ja van Ewijk 2021) keskendub sotsiaaltöö teadustööle, analüüsides Eestis aastatel 1996–2020 kaitsstud 15 doktoritööd.
- Kolmandas artiklis (Sirotkina ja Kriisk 2021) vaadeldakse sotsiaaltöö õppekavade arendamist kahes ülikoolis, pöörates erilist tähelepanu sotsiaalpoliitika kursustele.
- Raamatu peatükk (Sirotkina 2022) kirjeldab sotsiaaltöö arengut Eestis ja võtab selle kokku.

Sotsiaaltöötaja on tark ja uurimismeelne

Minu töö on kirjutatud üldsotsiaaltöö valdkonnas. Generalisti-tüüpi ehk üldsotsiaaltöö, mida on nimetatud ka inimesega sünnist surmani tegelevaks sotsiaaltööks, on Eestis üks kandvamaid ja vajalikumaid sotsiaaltöövorme, olenemata asjaolust, et Eesti sotsiaaltöö on spetsialiseerumise läbi teinud ja siiani selles suunas liikumas. Välja on töötatud rehabilitatsioonisüsteem, kujundatud laste heaolu valdkond, toimiv kriminaalhooldus ja töötutega tegelemise süsteem ning sotsiaaltöötajad on ametis ka haiglates ja koolides. Teistpidi takistavad pidevad ümberkorraldused spetsialiseerumist, sest

erinevate tööloikude jaotust tuleb kiiresti ümber hinnata ja neid tekib järjest juurde.

Sotsiaaltöötaja professionaalina astub teisele spetsialistile kaks sammu vastu.

Eesti sotsiaaltöö on pigem individualistlik ehk keskendub eelkõige üksikisiku vajadus­tele. Samuti sõltub see reformidest: muuda­ tuste ellukutsumiseks täiendatakse seadusi ja sotsiaalkaitse­süsteemi. Tegevuse keskmeks on inimeste toimetulek ja toetamine juhtu­mikorraldusliku meetodiga (vt selle kohta Strömpl jt 2012). Eespool kirjeldatu tõestab, et üldiste teadmistega sotsiaaltöötajaid on endiselt kõige rohkem vaja, sest killustatus spetsialiseerumise sees ja spetsialiseerumiste vahel tekitab inimeste jaoks pigem segadust kui loob korda.

Üldsotsiaaltöö tegija teadmiste pagas on suur ja nõudlik. Kui esimese aasta sotsiaaltöö bakalaureuseõppe tudengid loevad sotsiaal­ töötaja kutsestandardit ja eetikakoodeksit, siis nad tunnistavad, et sotsiaaltöötaja on justkui imeinimene, kes teab palju, oskab kõike, on ülimate moraalse­te väärtustega, valdab suurepäraselt vene keelt ning on info­ ja kommunikatsioonioskustelt võimekas.

Kirjanduses on sotsiaaltöötaja rolli multi­ distsiplinaarses tiimis kirjeldatud autosõidu metafoori kasutades, mille järgi istub sot­ siaaltöötaja autojuhi kohal ning tema taga ja kõrval on teiste erialade esindajad. Muidugi võib küsida, miks just sotsiaaltöötaja on juhi kohal. Arvan, et sellele on järgmine vastus: sotsiaaltöötaja teab pisut nii õpetaja, juristi, psühholoogi kui ka sotsioloogi töö kohta ja ka avalik haldus pole talle võõras valdkond, rääkimata majandusest ning sotsiaalpoliiti­ kast. Sotsiaaltöötaja on professionaalina see, kes astub teisele spetsialistile kaks sammu

vastu, sest tema teadmus on transdistsiplinaarne, kuid mitte ainult seepärast: sotsiaaltöötaja on õppinud suhtlema tõhusalt ja sõbralikult mitmesuguste inimestega ning toime tulema ka keerulistes olukordades.

Sotsiaaltöö tundub üldsotsiaaltöö vaatest nõudvat mitmekesiseid teadmisi ja oskusi, kuid muude teadmiste hulgas on vaja ka uurimistöö oskust ja veelgi enam – uurimismeelsust. Sotsiaaltööga seoses on põnev mõelda uurijaoskustest igas olukorras, mis sotsiaaltöötajal ette tulevad ehk uurijaoskusi saab rakendada ka näiteks kogukonna vajaduste mõistmiseks, mõne olukorra lahendamiseks vahendite leidmisel, inimese kuulamiseks ja iseenda tunnete peegeldamiseks. Uurijaoskusi on vaja algajal sotsiaaltöötajal, kuid need on abiks ka juba rutiinseks muutunud töö mõtestamisel, läbipõlemise ennetamiseks ja laiema tausta analüüsimiseks ning selle mõistmiseks.

Mitte, et see kõige vähem tähtis oleks, aga hea sotsiaaltöö tegemiseks on vaja ka erialast kõrgharidust, kuigi seda ei tunnista paljud tööandjad. Asjatundlikkus sotsiaalpoliitikas, laiema konteksti tajumine, kus sotsiaaltöö toimetas, oskus näha ideoloogilisi mõjutusi otsuste langetamisel, et mõista ja prognoosida kohaliku omavalitsuse või riigi otsuseid, on sama tähtsad nagu muu pädevus.

Erialaharidus kui sotsiaaltöö mõjutaja

Sotsiaaltöö kujunemisel akadeemiliseks distsipliiniks on tugev mõju sotsiaaltöö professionaliseerumisele. Eeldus, et sotsiaaltööd teevad erialase kõrgharidusega inimesed, muudab praktikad ning kujundab eriala kuvandit ja sisu. Käsitlen erialaharidust ülikoolides Lee Shulmani (2005) signatuurpedagoogika kontseptsiooni põhjal, mille järgi on igal erialal kindel komponent õppekavas, mis määrab eriala põhielemuse;

sotsiaaltöös peetakse selleks õppepraktikat, mis võimaldab sotsiaaltööd õppivatel tudengitel ja praktikutel kohtuda ja üksteiselt vastastikku õppida. Kui sotsiaaltöö põhiosa on eriala praktika, määrab see sotsiaaltöö sisu. Hiljem arutlen selle üle, kas ja miks peaks või ei peaks sotsiaaltöö praktika olema sotsiaaltöö õppekava ning sotsiaaltöö eriala defineerimise põhielement. Näen sotsiaaltöö praktikad sotsiaaltöö essentsina, intellektuaalselt nõudliku tööna.

Sotsiaaltöö tuum on pindlikkus ja muutustega kohanemine ning alusteadmiste kasutamine.

Sotsiaaltöö uurimist on eelkõige viimastel aastakümnetel vaadeldud kui silda sotsiaaltöö praktika ja teooria ühendamisel. Käsitlen oma dissertatsioonis sotsiaaltöö doktoriuurimusi ja seda, kuidas need on mõjutanud Eesti sotsiaaltöö arengut. Doktoritöö tarvis tehtud uuring on üldiselt pikaajaline, põhjalik ja esindab konkreetset valdkonda, mida doktorioppe läbinu esindab. Eesti sotsiaaltöö doktoriuurimused on mitmekesised. Tehtud on spetsiifilisi uuringuid lastekaitsest ja rehabilitatsioonist, aga uuritud on ka üldsotsiaaltööd. Doktoritööde analüüsi olen tutvustanud 2022. aastal ilmunud Sotsiaaltöö erinumbris (Sirotkina 2022a).

Eesti sotsiaaltöö arengu eripära

Dokoritöös kasutan Keith MacDonaldi (1995) professionaalse projekti kontseptsiooni, mis tähendab, et iga sotsiaaltöötaja osaleb professiooni kujundamises ajateljel. Professionaalse projekti käigus on oluline nii projekti eesmärk, selles osalejad kui ka taust. Walter Lorenz (2006) on aga öelnud, et sotsiaaltöö kui professionaalne projekt on

igas riigis ainuomane ehk seotud konkreetse taustaga. Sotsiaaltöö arengus oleneb palju sellest, milline on riigi kultuuriline ja ajalooline areng, majanduslikud võimalused, poliitika jm.

Tunnen, et sotsiaaltöötaja on väga võimekas, hästi haritud ning kompetentne mitmes mõttes.

Pole lihtne võtta lühidalt kokku nii keerukat ja ka hoomamatut teemat nagu sotsiaaltöö areng meie riigis viimase kolmekümne aasta jooksul. Aastatel 1991–1997 pandi sotsiaaltööle kolmetasemelist haridussüsteemi rajavates ülikoolides tugev ja selge alus. Sotsiaaltöötajad alustasid igapäevast tööd kohalikes omavalitsustes ja sotsiaaltöö valdkonna seadustamiseks kehtestati üsna kiiresti õiguslik raamistik. Siiski jätkub võitlus sotsiaaltöö professionaalsuse säilitamise ja ühiskonnas tunnustuse saavutamise nimel.

Professionaalse sotsiaaltöö arengule andsid suure tõuke mõned välised asjaolud, nagu näiteks ühinemine Euroopa Liiduga (EL). Teeme enda üle nalja, kui innukalt oleme üle võtnud kõik EL-ist tulevad seadused, määrused ja normid. Isegi need reeglid, mida pole olemas. Mõnikord teevad eestlased veelgi karmimaid reeglid ja arvan, et nende eesmärk on saada mingites olukordades selgus ning tagada kontroll. Tihti ka kontroll inimeste üle.

Seega võib öelda, et sotsiaaltöö on Eestis üles ehitatud väga kiiresti ja professionaalselt, kuid mõned reformid ja eriala kiire areng on spetsialiste sidunud vanade harjumuste ning standardiseeritud sotsiaaltööga. Sageli tähendab standardiseerimine ja tõenduspõhise praktika egiidi all tehtav sotsiaaltöö, et keskmiselt võib töö kvaliteet

olla hea, kuid professionaal ei kasuta ära kogu oma pädevust. Vanad harjumused võivad tingida mugava otsuse langetamise, mida põhjendatakse sellega, et me oleme alati nii teinud. Lisaks kiputakse oma tegevust või tegevusetust põhjendama kindlate tehnikate kasutamisega või mingist teooriast lähtumistega. See justkui suurendab tegevuse usaldusväärsust ja hõlbustab selle hindamist, kuid teisest küljest ka piirab professionaalse pädevuse täielikku rakendamist. Näitena võib tuua viimasel ajal laialt levinud motiveerivat intervjuerimist, aga ka lapse heaolu või rehabilitatsiooni valdkonnas kasutusele võetud raamistikud. Kuigi tean, kui raske võib olla elada pidevate muutuste voolus, on sotsiaaltöö tuum paindlikkus ja muutustega kohanemine ning alusteadmist kasutamine. Populaarsete tööriistade rakendamisel tunneb tavaliselt kergesti ära, millisesse sotsiaaltööteooria valdkonda üks või teine neist kuulub, piisab vaid analüüsida nende kasutamise eesmärki. Teisisõnu pole see mitte uus, vaid vana uues kuues.

Mida ma uuringu tegemise ajal kogesin ja tajusin?

Professiooni arendamine on kollektiivne ettevõtmine, seetõttu olen kasutanud konstruktsionistlikku käsitlust. Selle artikli jätkuks ei arutle ma konstruktsionismi kui metodoloogilise viisi üle, vaid pigem vaaten oma rolli uurijana. Kirjutan sellest, sest uurija refleksiivsus ja eetilised kaalutlused on tähtsad mitte ainult uurija jaoks, vaid ka sotsiaaltöötajana tegutsedes. Minu jaoks oli uuringute jooksul iseenda rolli üle mõtisklemine kõige olulisem.

Kuigi refleksiivsus saab sotsiaaltööd käsitlevas kirjanduses ja praktikas palju tähelepanu, jääb sellega seotud tegevuse sisu tihti õõnsaks. Mida ikkagi tähendab olla mingis protsessis refleksiivne? (Soovitan

lisaks lugeda: D'Cruz jt 2007.) Minu jaoks tähendas see eelkõige teadlikku suhtumist iseenda positsiooni, oma uskumustesse, teadmistesse, kogemustesse. Oma teekonnal avastasin, et kogen mitut rollikonflikti, mis võivad uuringut mõjutada. Näiteks olen uurijana mitmes rollis: olen kolleeg, endine tudeng.

Uurisin doktoritöid, mille autoreid ma imetlesin. Pidin aga aru saama, kas ja kuidas see mõjutab minu otsuseid analüüsimisel, järeldusi kirjutades. Refleksiivsust vajasin kui tööriista, et mõista, kuidas ja miks midagi otsustan. Tegin näiteks memosid ja konsulteerisin kolleegidega. Sel ajal, kui arutasin uuringu kõiki etappe kaaslastega, saime vestelda ka oma stereotüüpide, eelarvamuste või diskursuste üle. Käsitlesime teemasid, mis olid olulised nii meile kui ka ehk levinud laiemalt Eestis. See aitas mul mõista iseenda positsiooni sel ajal, kui uurisin, kirjutasin, lugesin, valisin kirjandust. Usun, et see, kuidas räägime sotsiaaltöötajatest, sotsiaaltöö uurijatest, sotsiaaltöö õpetajatest ja õppijatest, loob üldsotsiaaltöö kujundamise ja tõlgendamise laiema tausta Eestis.

Mõtisklesin uuringu käigus sageli ka oma erialase enesemääratluse üle. Minul on selge sotsiaaltöötaja identiteet, kuid olen varem õppinud meditsiini. Seetõttu tean, kuidas sotsiaalteadustes ja meditsiinis inimese olemust raamistatakse. Nii meditsiinimudelil kui ka sotsiaalsel mudelil on tugevad ja nõrgad küljed ning neid sobib kasutada, kui seda teeb selle eriala spetsialist, kes teab, mida ja kuidas teha. Ka minu haridus sotsiaaltöös ja sotsiaalpoliitikas on olnud inter- ja transdistsiplinaarne: ma tean midagi avalikust haldusest, sotsioloogiast, majandusest ja teistest n-ö lähierialadest. Küsin tihti iseendalt, kas on hea teada nii palju. Enamasti leian, et olen oma pädevusega rahul, kuid olen ka kade nende erialade

esindajate peale, kes tunnevad spetsiifiliselt üht kitsast valdkonda. Tunnen, et sotsiaaltöötaja on väga võimekas, hästi haritud ning kompetentne mitmes mõttes.

Järeldused

- Sotsiaaltöö eesliinil on unistus teoks saanud: professionaalne sotsiaaltöö on Eestis tunnustatud. Sellel on tugevad juured. Sotsiaaltöötajad on mutidistsiplinaarsete meeskondade liikmed ja eriala on seadustatud erinevates dokumentides.
- Tee elukutse tunnustamiseni on olnud nii dramaatiline kui ka entusiastlik.
- Tuleb tunnistada, et minevikus tehtud vigu on väga raske muuta, kuid neid tuleks käsitleda väga pragmaatiliselt ja arutlevalt.

Teooriat ja praktikat saab edukalt lõimida

Tõdesin oma uuringut tehes, et sotsiaaltöö praktika, erialaharidus ja uurimine on omavahel tihedalt seotud ning üks ei saa ilma teiseta. Meil, sotsiaaltöö teadlastel, võib puududa praktiku tarkus ja praktikutel võib puududa teoreetiline tarkus. Me oleme üksteisele mõnikord täiesti võõrad. Seetõttu võib olla ka ohtlik, kui sotsiaaltöö praktika on õppekavas ainsana sotsiaaltöö põhiolomuse kandja. Sotsiaaltöö uurijad (mõnikord teadlased, mõnikord praktikud) võivad praktika ja teooria lõhe ületada. Kuid kas see alati õnnestub? Vahel õnnestub ja vahel mitte. Arvan, et praktikutel peaksid olema uurimisoskused ja teadlastel praktilised oskused ning teadmised, mis juhtub kõrghariduses ja kuidas sotsiaaltöötajad iga päev tegutsevad.

Eeldame, et nii uurijaoskused, sotsiaaltöö igapäevane praktika kui ka teoreetilised teadmised võiksid olla igal sotsiaaltöötajal.

Kui need puuduvad, peaks keskendumas heale koostööle ja tegevuse koordineerimisele. Teisisõnu pole mõeldav, et kõrghariduses tehakse otsuseid sotsiaaltöötajaid ja sotsiaaltöö uurijaid kaasamata ning vastupidi. See tundub väga loomulik soovitus, kuid siiski pole seda igapäevaelus kerge rakendada. Eestis pole seda efektiivselt tehtud ega praktiseeritud.

Eesliinitööd, uurimistraditsioone ja teadustööd tuleb kohandada olusid arvestades ja otsida ning leida koostöövõimalusi. Meie sotsiaaltöö kõrgharidus on väga konkurentsivõimeline ja erialale kehtivad rahvusvahelised akadeemilised standardid.

Last but not least – kuidas panna sotsiaaltöötajad sotsiaalpoliitikasse armuma? Arvan, et see on küsimus, millega peaks

Eestis rohkem tegelema kursuste kujundamisel, foorumitel ja usaldama ka meie teadmisi sotsiaalpoliitikast. Mõnikord ei suuda sotsiaaltöötajad näha kriitilise mõtlemise, praktika ja teooria seost ega kriitilist mõtlemist sotsiaalpoliitikaga siduda. Seega võivad sotsiaaltöö tudengid auditooriumis kuulda, et sotsiaalpoliitika on sotsiaaltööd tehes selgelt nähtav ja sotsiaalpoliitika kirjaoskus vajalik, kuid praktikale minnes ei näe nad sotsiaaltöö ning sotsiaalpoliitika seoseid. Kolmepoolset koostööd tehes saab aga eespool kirjeldatud lõhe ületada.

Minu jaoks on sotsiaaltöö Eestis endiselt intrigeeriv projekt, täis võimalusi, ootusi ja üllatusi. Valdkond, mis võimaldab muuta sotsiaaltööpraktika, uurimise ja kõrghariduse põnevaks maailmaks.

Viidatud allikad

- D'Cruz, H., Gillingham, P., Melendez, S.** (2007). Reflexivity, its Meanings and Relevance for Social Work: A Critical Review of the Literature. *The British Journal of Social Work*, 37(1), 73–90. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcl001>
- Lorenz, W.** (2006). *Perspective on European Social Work – From the Birth of the Nation State to the Impact of Globalisation*. Barbara Budrich Publishers
- Macdonald, K. M.** (1995). *The Sociology of the Professions*. London: Sage.
- Shulman, L., S.** (2005). Signature Pedagogies in the Professions. *Daedalus*, 134(3), 52–59.
- Sirotkina, R.** (2022). Le développement du travail social professionnel en Estonie. Raamatus: E. Jovelin, L. Lienard (toim.) *Le travail social en Europe: Entre passé, présent et avenir* (lk 165–180). Presses de l'EHESP
- Sirotkina, R.** (2022a). Doktoritöö uurimus kui sotsiaaltöö teadmusloome. *Sotsiaaltöö* erinumber „30 aastat sotsiaaltöö õpetamist Tallinna Ülikoolis“, 63–69.
- Sirotkina, R., Kriisk, K.** (2021). Insider-outsider view of social work curricula in Estonia – should one competence of future social workers be policy literacy? *Social Work and Society*, 19(2), 1–19. <https://ejournals.bib.uni-wuppertal.de/index.php/sws/article/view/738> (08.12.2024).
- Sirotkina, R., van Ewijk, H.** (2021). 'There is no future with no acknowledgement of the past' – phenomenological approach in analysing postgraduate studies in social work in Estonia. *Social Work Education*, 47(7), 1019–1037. <https://doi.org/10.1080/02615479.2021.2012564>
- Sirotkina, R., van Ewijk, H.** (2010). Social professionals' perceptions of activating citizenship. *European Journal of Social Work*, 13(1), 73–90. <https://doi.org/10.1080/13691450903403867>
- Strömpl, J., Selg, M., Linno, M.** (toim.) (2012). Narratiivne lähenemine sotsiaaltööküsimuses. Laste väärikohandamise lood. Tartu ülikooli kirjastus

Dagmar Kutsar

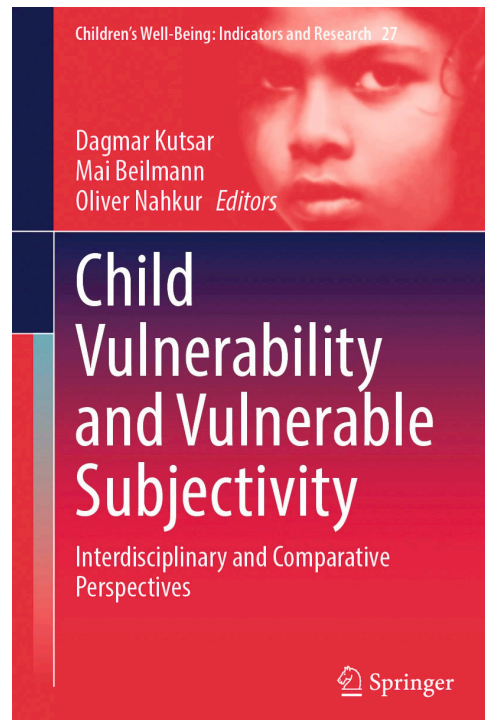
Tartu ülikooli sotsiaalpoliitika kaasaprofessor

Lapse haavatavusel on suhete nägu

Springeri kirjastuses ilmunud raamat „Child Vulnerability and Vulnerable Subjectivity“ („Lapse haavatavus ja haavatav subjektiivsus“), mille toimetasid Dagmar Kutsar, Mai Beilmann ja Oliver Nahkur, võtab kokku Eesti teadusagentuuri rahastatud samanimelise projekti põhitulemused. Raamat võib pakkuda huvi lapsepõlve- ja heaoluurijatele, lastega töötavatele praktikutele ja poliitikakujundajatele, aga ka kõigile teistele, kes tegelevad laste heaolu ning õigustega.

Haavatavus eri elukeskkondades

Haavatavus on kõige lihtsamalt väljendades heaolu kahjustamise risk, mis võib olla nii objektiivselt mõõdetav (näiteks kehvad elutingimused) kui ka subjektiivselt tajutav (näiteks rahulolu oma eluga, suhted vanematega, eakaaslastega, hinnang oma emotsionaalse seisundi kohta jne). Haavatavus on universaalne ehk võib väljenduda mis tahes rahvusest, vanuses, haridustasemega inimestel püsivamalt või olla ajutine, olukorrast lähtuv. Haavatavuse riskid ilmnevad ja kogunevad erinevalt. Lapsed on oma põlvkondlikust seisundist tulenevalt suure haavatavuse riskiga ühiskonnarühm. Senini on laste vaatepunktist vähe kajastatud, kuidas nende haavatavus ilmneb, püsib ja kuhjub eri elukeskkondades (kodus, koolis, arstiviisidil, asendushooldusel, digikeskkonnas).

Raamatu autorid püüavad seda lünka täita, analüüsides tunnetatud haavatavust interdistsiplinaarsest ja rahvusvaheliselt võrdlevast vaatepunktist ning asetades keskmesse laste arvamused ja hinnangud. Raamatu käsitus on suhtekeskne: selle kohaselt väljendub haavatavus suhetes ja kombineerub suhtlevate osaliste subjektiivsetes käsitustes erinevates elukeskkondades. Haavatavuse väljendumist mõjutab ka laiem

sotsiaalne taust, näiteks koroonapandeemia ja Venemaa sõda Ukraina vastu.

Raamat algab **Oliver Nahkuri** laia temaatilise laste haavatavuse riskide ülevaatega. Ta näitab, et lapse haavatavuse riskid võivad eri aegadel erineda, nendega toimetulek oleneb nii lapse enda sitkusest kui ka teda toetavatest keskkonnateguritest. Heaolu kahaneb, kui mitu haavatavuse riski kuhjuvad ja ületavad lapse sitkuse taset. Näiteks vanemate, õpetajate ja sõprade toetus aitab toime tulla koolikiusamisega, kuid toeta jäämine suurendab haavatavust ja kahandab tunnetatud heaolu. Autor on koostanud lapse haavatavuse-sitkuse indeksi, mille alusel saab võrrelda laste haavatavust riigiti.

Mai Beilmann ja **Judit Strömpl** analüüsivad laste osalusel korraldatavate sotsiaaluuringute eetilisi ja metodoloogilisi küsimusi, võttes luubi alla sotsiaalselt tundlike teemade uurimise. Autorid tunnevad muret süveneva neoliberaalse teaduskorralduse üle, mis väljendub näiteks uurija piiratud ligipääsus lapsele, uurija ebapiisavas usaldamises uurimisprotsessi juhtimisel, lapse autonoomia ning otsustusõiguse kahandamises. Nad leiavad, et uuringud, mida teevad professionaalsed ja eetiliselt teadlikud uurijad, kasutades sotsiaalselt ja psühholoogiliselt raskete teemade uurimisel lapsesõbralikku meetodikat, toetavad lapse õigust avaldada oma arvamust ning võimaldavad koguda teavet teaduse andmetel põhinevaks poliitika kujundamiseks ka kuhjunud haavatavuse riskidega laste olukorra parandamiseks.

Järgmistes peatükkides käsitletakse laste haavatavust suhtekeskkondades. **Dagmar Kutsar** keskendub lapse lähimale elukeskkonnale – perekonnale ja analüüsib laste arvamusi perestruktuuridest. Ta ütleb kokkuvõttes, et üha keerulisema pereelu taustal on laste õiguste järgimine ning vanemlike elu- ja konfliktilahendamise

oskuste arendamine esimene samm lastele turvalise ja arengut toetava perekondliku elukeskkonna kujundamisel.

Kadri Soo analüüsib lapse haavatavuse tegureid koolikeskkonnas. Teema on intrigeeriv, eriti arvestades Eesti laste väljapaistvaid tulemusi rahvusvahelises PISA-testis. Autor näitab, et iseäranis lapse usalduslikud suhted õpetajatega aitavad kaasa koolirõõmu püsimisele ja haavatavuse riskitegurite mõju kahanemisele, s.t õpetajate pedagoogiliste vilumuste kõrval on nende sotsiaalsed oskused sama tähtsad.

Kristi Paron uurib lapspatsiendi autonoomia teostumist tervishoiutöötajate vaates, arutledes lapse küpsuse, võimete ja tema arvamusega arvestamise üle lapse tervisega seotud otsuste langetamisel arsti vastuvõtul.

Veronika Kalmus, Susana Batista, Signe Opermann, Natalie Tercova ja Marie Jaron Bedrosova keskenduvad digihaavatavusele ja uurivad selle seoseid kahjuga lapse tunnetatud heaolule. Nad näitavad, kuidas head digioskused kahandavad lapse heaolu kahjustamise riski veebis ja selgitavad, miks digihaavatavuse uurimisel tuleb kasuks interdistsiplinaarne käsitus.

Katre Luhamaa, Anna Markina ja Kristi Paron keskenduvad laste toimevõimekusele ja õiguste realiseerumisele õigussüsteemis ning toovad välja õigussüsteemi viimase aja positiivseid arenguid laste vajadustega arvestamisel. Siiski jäävad nad kokkuvõttes kriitiliseks, väites, et õigussüsteemi on vaja lapsesõbralikkuse suunas edasi arendada, eriti haavatavuse kõrge tasemega laste korral.

Judit Strömpl ja Beata Žarkovski mõtestavad trauma kui ohtlikema haavatavuse allika osa laste elus. Nad rõhutavad, et mitte igasugune stress ei ole trauma. Küll aga võivad lapse heaolu ja vaimset tervist kahjustavat pikaajalise mõjuga toksilist stressi põhjustada lapse tajutavad

hirmutekitavad ning soovimatud suhted lähikeskkonnas. Traumateadlikkuse arendamine kogu ühiskonnas aitab kaasa lapsi traumeerivate olukordade ennetamisele ja elanikkonna vaimse tervise hoidmisele.

Eraldi peatükis tutvustab **Judit Strömpl** elulootöö meetodit, mis aitab perest eraldatud lastel luua selgust oma päritolus ja isendas, kasvatades eneseusku ning enesekindlust teiste inimeste käitumise mõtestamisel ja kogetud traumaatiliste olukordade läbitöötamisel. Elulootöö meetodi katsetamine asendushoolduses näitas, kuidas lastekaitse-süsteem võib suurendada laste haavatavust ja kahjustada nende heaolu, kuid olla ka abiks perest eraldatud lapse heaolu suurendamisel.

Laste heaolu kõigutavad üleilmsed kriisid, nagu koroonapandeemia ja sõjalised konfliktid. Kuid iga laps on haavatav omamoodi. **Kadri Soo** ja **Oliver Nahkur** näitavad rahvusvaheliste võrdluste kaudu, et kuigi üldine heaolu vähenes koroonapandeemia tõttu, on ka lapsi, kes tõid välja selle positiivseid külgi. Selgus, et laste sitkust toetas turvaline perekeskkond ja enesetõhusus kooliasjades. Autorid aga hoiatavad lihtsate tõlgenduste eest. Näiteks eelistas distantsõpet kontaktoppele ligi viiendik lastest, kellele koolist eemalejäämine võis n-ö pausile panna kooliga seotud tõsiste probleemide lahendamise.

ETAG-i toetusel töötas autorite meeskonnas Ukraina sõjapõgenikust külalis-teadur **Yuliia Kravchenko**. Lisaks isikliku sõjakogemuse jagamisele analüüsib ta koos **Judit Strömpliga** Eesti kooli valmisolekut sõjapõgenikest laste vastuvõtuks. Selguvad haavatavuse riskid, mida saaks kahandada traumateadliku pedagoogika võtete laiem kasutamine koolis.

Raamatu viimases osas tutvustavad **Triin Noorkõiv** ja **Laura Palling**, külalisautorid CLANBEAT-i meeskonnast, õpilaste

heaoluseire meetodit, mille põhjal saab kiiresti tuvastada, kas mõni laps on hädas ja vajaduse korral nõustada neid abi otsimisel.

Graciela Tonon rahvusvahelisest laste heaolu koostöövõrgustikust rõhutab raamatu lõpupeatükis lastelt kogutud andmetega arvestamise tähtsust poliitikakujundamises.

Muutuv maailm esitab suuremaid nõudmisi

Kokkuvõttes on lapse haavatavusel suhete nägu. Suhtekeskkondades saavad kokku laste ja täiskasvanute eluilmad: traumad ja õnnetumised, ootused ja arusaamad. Raamatus selguvad ka täiskasvanute haavatavuse erinevad tahud, näiteks oskamatus toime tulla keerulistes olukordades seoses peresuhete purunemisega või õpilase halva käitumisega koolis. Uurijad märgivad, et mitme samal ajal toimuva kriisi taustal oodatakse lastelt endiselt õpiedu ja kiiret kohanemist pidevalt muutuva maailmaga. Muutuv maailm esitab laste toimevõimekuse toetamisel, laste õigustega arvestamisel ja heaolu ühisloomel suuremaid nõudmisi vanematele ja lastega töötavatele spetsialistidele.

Laste heaolu oleneb sellest, kuidas täiskasvanud toime tulevad ja vanemate ning spetsialistidena lapsi kohtlevad. Koroonapandeemia ja Venemaa sõda Ukraina vastu vallandas universaalse haavatavuse suurenemise, mõjutades kõiki inimesi. Mõlema sündmuse tõttu muutus laste elu järsku keerulisemaks, suurendades trauma võimalikkust, kuid sundides ka institutsioone muutustega kohanema.

Esitatud analüüsid ja arutelud kinnitavad, et poliitikakujundamises valitseb reageerimine juba väljakujunenud probleemidele. Liikuda tuleks proaktiivsetele ja probleeme või probleemide süvenemist ennetavate põhimõtete rakendamise poole nii igapäevaelus kui ka poliitikakujunduses.

Südamega tehtud töö väärib tunnustust!

Eesti sotsiaaltöö assotsiatsioon (ESTA) kuulutas välja konkursi parimate sotsiaalvaldkonna töötajate tunnustamiseks. Konkursil tunnustatakse 2024. aastal silma paistnud sotsiaalvaldkonnas töötanud või sotsiaalvaldkonda panustanud inimesi 14 kategoorias.

- Elutöö tegija sotsiaalvaldkonnas
- Aasta sotsiaalvaldkonna asutus
- Aasta hooldustöötaja
- Aasta sotsiaaltöötaja
- Aasta lastekaitsetöötaja
- Aasta tegevusjuhendaja
- Aasta lapsehoidja
- Aasta tugiisik
- Aasta sotsiaalvaldkonna uustulija
- Aasta kohalik omavalitsus
- Aasta sotsiaalvaldkonna sisene koostööpartner
- Aasta sotsiaalvaldkonna väline koostööpartner, „Hea tegu”
- Aasta ennetustöö sotsiaalvaldkonnas
- „Klient kiidab”
- Aasta ESTA liige

Kandidaatide esitamiseks palutakse tutvuda juhendiga, täita nõuetekohane vorm ja saata see digiallkirjastatult hiljemalt 20. jaanuariks 2025 e-posti aadressil tunnustamine@eswa.ee.

VEEBILOOD

Erialaharidus. Roheteraapia kui uus perspektiivne suund sotsiaaltöö kõrghariduses. *Kadri Maikov, Kaie Kranich, Eva-Maria Vahtramäe, Meeli Männamäe, Susanne Hämalainen, Katriina Pylkkanen, Ilze Trapenciere, Povilas Beseckas, Ovidijus Grincevicius*

Kogemus. Arenguprogramm – hüpe tundmatusse või strateegiline samm? *Evelyn Eichhorst.* Kommentaar *Katrin Tsuiman*

Kogemus. Iga traumateadlik hooldusvorm toetab lapse kasvamist ja arengut. *Sille Saidlo*

Kogemus. Miks on oluline kaasata last võrgustikutöösse? *Maria Merila*

Info. Noorte toetamise võimalused Euroopa Liidu toel. *Heidi Paabort*

Arvamus. Kogu perega tegelemine aitab perevägivalda vähendada. *Signe Uustal*

Tööalane tugi. Tervise ja heaolu edendamine töökohas osaliste koostöös. *Külli Luuk*

Eestis toimub 18. märtsil üle-eestiline sotsiaalvaldkonna tunnustusüritus.
Jälgi infot Eesti sotsiaaltöö assotsiatsiooni kodulehel www.eswa.ee.